

РЕСПУБЛИКА БОЛАЛАР ИЖТИМОЙ
МОСЛАШУВИ МАРКАЗИ

Ж.А.Пўлатов

**КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИНИНГ ХАТАР
ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ
КАСБГА МОСЛАШТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ**

*(касб-ҳунар коллежлари гуруҳ раҳбарлари, ихтисослик
ўқув предметлари ўқитувчилари, ишлаб чиқариш таълими
усталари ва психологлари учун методик қўлланма)*

**РЕСПУБЛИКА БОЛАЛАР ИЖТИМОЙ
МОСЛАШУВИ МАРКАЗИ**

**ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИ ТИЗИМИ
КАДРЛАР МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ВА УЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ИНСТИТУТИ**

Ж.А.Пўлатов

**КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИНИНГ ХАТАР ГУРУҲИГА
МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ КАСБГА МОСЛАШТИРИШ
ТЕХНОЛОГИЯСИ**

*(касб-ҳунар коллежлари гуруҳ раҳбарлари, ихтисослик ўқув
предметлари ўқитувчилари, ишлаб чиқариши таълими усталари ва
психологлари учун методик қўлланма)*

Тошкент -2013

Мазкур тавсия этилаётган “Касб-хунар коллежларининг хатар гурухига мансуб ўқувчиларини касбга мослаштириш технологияси” методик қўлланма касб-хунар коллежи педагоглари учун мўлжалланган бўлиб, унда хатар гурухига мансуб ўқувчиларнинг ўзига хос индивидуал психологик хусусиятлари ва унинг типологияси, ижтимоий психологияда вояга етмаган хагар гурухига мансуб болалар муаммоси ва уни характерологик хусусиятлари (девиант хулк-атвор мисолида), таълим тизимида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва касбга мослаштириш ишларини ташкил этишнинг мазмуни, шакл усуллари, касбга мослаштириш таъминловчи тадбирлар шунингдек, ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва мослаштиришда таълим муассаса ва оиланинг ҳамкорлиги, ўқувчилар учун ижтимоий касбий мослашув дафтарини юритиш қоидалари ҳамда педагог шахсига қўйилдиган психологик талаблар, ўқувчиларга касб таълими асосида уларни иктисодий соҳаларида ижтимоий касбий мослаштириш омиллари ва ундаги муаммолар, истикбол йўналишлари келтирилган.

Методик қўлланма педагоглари малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш институтларида, олий ўқув юрталарининг бўлажак педагог, психологлари (талабалари) ва илмий ходимлари учун шунингдек, ёшлар ҳуқуқбузарликларининг олдини олиш бўйича мутасадди ходимлар ҳамда кенг жамоатчиликка мўлжалланган. Ушбу методик қўлланманинг яратилишида ўзининг қимматли маслаҳатлари билан ёрдам берган Республика болалар ижтимоий мослашуви Маркази бўлими бошлиғи фалсафа фанлари номзоди Н.А.Исраиловага муаллиф ўзининг самимий миннатдорлигини билдиради.

Тақризчилар: ЎМКХГТҚМО ва УҚТИ “Педагогик технологиялари” кафедраси мудири, педагогика фанлари номзоди, доцент О.Абдукудусов.

Абдулла Авлоновий номидаги ХТРХМО марказий институтининг “Педагогика ва психология” кафедраси мудири, психология фанлари номзоди, доцент О.У.Авласев.

П15 Пулатов Ж. А.,
Касб-хунар коллежларининг хатар гурухига мансуб ўқувчиларини касбга мослаштириш технологияси / Пулатов Ж. А. - Тошкент: Chashma print, 2013. - 154 б.

Мазкур педагоглар учун тавсия этилаётган “Касб-хунар коллежларининг хатар гурухига мансуб ўқувчиларини касбга мослаштириш технологияси” методик қўлланма “Ўқувчиларни хатар гурухига болаларни касб-хунарга йўналтиришни илмий-услубий таъминлаш-узулуксиз таълим тизимида баркамол авлодни тарбиялашнинг муҳим йўналиши сифатида” пойиҳа доирасида ишлаб чиқилган бўлиб, ЎМКХГТҚМО ва УҚТИ Илмий-методик Кенгашининг 2013 йил 3 июндаги 5-сонли қарори билан тасдиқланиб, нашрга тавсия этилган.

УЎК:78(072)
КБК:74.4 (5Ў)

К И Р И Ш

*Давлат ва ижтимоий муассасаларнинг
касб-хунарга йўналтириш бўйича фаолиятини
такомиллаштириш, бунда касб танлаш-
нинг бозор эҳтиёжлари ва имконият-
ларини эътиборга олиш зарур, токи ҳар
бир шахс ўзига мос касбни эгалай олсин...*

И.Каримов

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов “Малакали педагог кадрлар тайёрлаш ҳамда ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларини шундай кадрлар билан таъминлаш тизимини янада такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида” 2012 йил 28 майдаги ПҚ-1761-сонли қарорида чет эл тажрибасини инobatга олган ҳолда, касб-хунар коллежлари учун янги ўқув режалари ва дастурларини қайтадан ишлаб чиқиш, таълим соҳасида ташкил этилаётган фаолият самарадорлиги ва муваффақияти мутахассиснинг касбий тайёргарлиги, малакага эгалик даражаси, зиммасидаги вазифаларни бажаришга нисбатан ижодий ёндашиш назарда тутилган. Шундай экан, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” нинг касб-хунар таълими тизими олдига қўйган асосий вазифаларидан бири “Дунёга янги кўз билан қарайдиган, янгича фикрлайдиган, удабурон, ишнинг кўзини билувчи, буюк келажагимиз пойдеворини курувчи, юксалтирувчи, замон талабларига жавоб берувчи, рақобатбардош, бир сўз билан айтганда, етук мутахассис кадрларни тайёрлашдир.

Етук мутахассис кадрларни тайёрлашнинг бош омилларидан бири, бу – ўқувчи ёшларни онгли равишда, қизиқишлари асосида касб-хунарга йўналтириш ва мослаштириш жараёни бўлиб саналади.

Бу борада ҳозирда ҳукуматимиз томонидан бир талай ишлар амалга оширилиб келинмоқда, бунга яққол мисол Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 7 июндаги “Умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синф битирувчиларини академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида ўқитиш билан қамраб олишни таъминлаш бўйича норматив-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш тўғрисидаги 109-сонли қарори, шунга мувофиқ ишлаб чиқилган “Умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синф битирувчиларини ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларига

қабул қилиш ва расмийлаштиришни ташкил этиш тартиби тўғрисида”ги Низомда келтирилган умумий коидаларида ҳам умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синф битирувчиларини (кейинги ўринларда битирувчилар деб юритилади) ўзлари ва ота-оналари (ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар) томонидан танланган таълим йўналишлари ва мутахассисликлар бўйича ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида ўқитишни ташкил этиш тартибини белгилаш масалалари долзарб муаммо эканлигидан далолат бермоқда.

Аввало, касб-хунарга йўналтириш ва мослаштиришнинг аҳамиятлиги ҳақида тўхталадиган бўлсак: ўқувчи ёшларни касбий кизиқишлари, мойилликлари ва қобилиятлари асосида уларни онгли равишда касб танлашларига кўмаклашиш ҳамда уларни жамиятда мутахассисликларга бўлган эҳтиёжини ҳисобга олиб, ишга жойлаштиришнинг мақбуллаштиришга қаратилган ижтимоий психологик, педагогик жараёнлар мажмуи тушунилади.

Келтирилган таърифдан ҳам маълумки, касб-хунарга йўналтириш ва мослаштириш жараёни ижтимоий институтларнинг биргаликда амалга оширилишига қаратилган фаолият саналар экан. Шу боис, таълим муассасаларида ўқувчи ёшларимизга таълим-тарбия билан бирга касб-хунар тўғрисида касбий ахборот, касбий маслаҳат, касбий тарбия орқали уларни қобилиятлари, кизиқишлари асосида онгли касб-хунарга йўналтириш ва мослаштириш ишларини амалга ошириб келмоғимиз муҳим аҳамият касб этади. Бунда, аввало узлуксиз таълим ислохотларида касб-хунарга йўналтириш ва мослаштириш ишларини узлуксиз равишда аниқ бир ташкилий жараёнига эга бўлмоғимиз жоиз.

Зеро, етуқ мутахассис тайёрлашнинг бош омилларидан бири, бу – ўқувчи ёшларни касблар олами ҳақида етарли даражада билимга эга бўлишлари ва уларни кизиқишлари, имкониятлари асосида мустақил равишда касб танлаш жараёнига йўналтириш муҳим ўрин тутаети. Бунда, аввало таълим муассасаларда фаолият юритувчи педагоглардан ўқувчи шахси билан психологик-педагогик ёндашиш жараёнларида етарли билим, кўникма малакаларга эга бўлишлари билан бирга ўқувчи шахсини мақсадли касб-хунарга йўналтириш ва мослаштириш юзасидан тавсиялар бериш малакаларига ҳам эга бўлишларини талаб этади. Ушбу жараёнларга хизмат қилиш мақсадида “Касб-хунар коллежларининг хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларини касбга мослаштириш технологияси” илмий-методик қўлланма тайёрланди.

Тарбия узлуксиз жараён бўлиб, инсон дунёга келишидан бошлаб, то умрининг охиригача давом этиб боради. Бу жараён давомида атроф-муҳитдаги воқеа-ҳодисаларнинг шахсга салбий ёки ижобий ақс таъсир этиши унинг инсоний фазилатлари қай даражада шаклланганлигини белгилайди. Бугунги кунда таълим соҳаси олдида турган энг долзарб муаммолардан бири ҳам айнан, шу мақсадга қаратилган бўлиб, келажак авлод яъни соғлом болаларни комил шахс даражасида шаклланишини таъминлашдан иборатдир.

Афсуски, барча мамлакатларда бўлгани сингари, бизнинг ўсиб келаётган ёшларимиз орасида ҳам вояга етмаган хатар гуруҳига мансуб болалар мавжуд бўлиб, уларнинг тарбияси алоҳида эътибор ва ёндашувни талаб этмоқда. “Вояга етмаган хатар гуруҳига мансуб болалар” деган иборанинг асл маъноси нимада? Бу сўз замирида инсоннинг биологик ёши эмас, балки кўпроқ психологик ҳолати билан боғлиқ маъно мужассам. Глобал ўзгаришлар, илғор технологиялар асрида барчамизга аён ҳақиқат шундаки, фарзандларимиз жуда тез вояга етмоқда. Тўрт-беш ёшли боланинг дунёқараши, ташқи оламни ва бутун борликни идрок қилиши шу даражадаки, биз катталар унинг кўламини билмай ва сезмай қолмоқдамиз.

Вояга етмаган хатар гуруҳига мансуб болалар бу – жамиятда ўрнатилган ахлоқ меъёрлари ҳамда қонун нормаларига мос келмайдиган, уларга зид ҳаракат қилувчи хулқ-атвор кўринишларни ижрочиларидир.

Психологияда вояга етмаган хатар гуруҳига мансуб болаларда қуйидаги хулқ-атвор хусусиятларининг классификациялари мавжуд:

- оммавий маданият таъсири (аудио, видео, мафкуравий ва ахборот таҳдидлари, модда...);
- зўрлик ишлатишга мойиллик;
- носоғлом фикрни оммалаштирувчи;
- диний фанатизим;
- оилада доимий муаммолар сабабчилари ва катта авлод кадриятлари тизимини қабул қилмаслик билан шартлашган низолар;
- касбга мослаша олмаслик ва кўнимсизлик;
- суицидал хавфга мойиллик ва бошқаларни шу ҳаракатлар билан кўрқитиш;
- психотроп воситаларга мойиллик (гиёҳванд моддалар: алкоголь, наркотик...);

- ўз турмуши ва маиший шароитидан доимий қониқмаслик;
- шахслараро муносабатларга кириша олмаслик, одамовилик (низолар, айрилиқ, хўрланиш, агрессивлик);
- соматик касалликлар, инфекциялар ва носпецифик тана шикоятлари (чарчоклик, уйқунинг бузилганлиги ва зўриқиш хисси) таъсирида ўзига ишонч хиссини доимо паст баҳолаш.

Юқорида келтирилган хатар гуруҳига мансуб болаларнинг хулқий оғишларига асосий сабаб бўлувчи омиллар:

- ўсмирда ўтиш даврига хос “катталиқ хисси” нинг пайдо бўлиши кузатилганда ота-оналар ҳамда педагог-мураббийлар уни тан олмайдилар. Чунки бола ҳали ҳам моддий, ҳам маънавий томондан катталарга тобе, улар унга мустақилликни осонликча бермайдилар;

- мураккаб вазиятларда ўзини назорат қила олмаслик, бунинг учун сабр-бардошнинг ҳали шаклланмаганлиги;

- оиладаги носоғлом вазият, ота-оналарнинг ўсмирлик ёш даври психологияси борасида билимга эга эмасликлари, баъзан эр-хотин ўртасидаги оддий муросасизликнинг йўқлиги, ҳатто, оиланинг нотўлиқ мақомга келиб, яъни мураккаб педагогик вазиятлардан чиқиш борасида ота-она билимининг етишмаслиги;

- ўқишда тенгқурларидан ортда қолиши, ўсмирнинг ажратиб қўйилиши; боланинг ўзига нисбатан ишончсизлиги, ўзига бўлган баҳонинг пастлиги (ёки баъзан ҳаддан зиёд юқорилиги);

- бола қобилиятларининг катталар томонидан салбий баҳоланиши, ундаги мавжуд фазилатларнинг ота-она ёки педагоглар томонидан ўз вақтида ва ўз ўрнида эътироф этилмаслиги натижасида бола хулқ-атворида салбий ҳатти-ҳаракатларни намоён бўлиши;

- оммавий ахборот воситалари орқали берилаётган зўравонлик, қийноқ ёмонликнинг жазосиз қолиши каби ахборотларнинг тўғридан-тўғри қабул қилиниши, телевидение ёки интернет тармоқлари орқали биз таъкидлаган жиҳатларнинг намоёиш қилиниши ва бола уни тўғридан-тўғри қабул қилиши учун тўсиқларнинг йўқлиги натижасида унда мафкуравий иммунитетининг заифлашуви;

- ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ва танлаган касбларига ижтимоий касбий мослаштириш жараёнларини узлуксиз равишда ота-она ва таълим муассасалар томонидан доимий узвийликни амалга оширилмаслиги натижасида, ўқувчида касблар олами унга қўйилган психофизиологик талаблар ва имкониятлари, қизиқиши, мойилиги,

маёқати, қобилиятига мос касб танловини катталар томонидан педагогик-психологик тарзда асосланмаганлиги боис, уларда касб танлашда хавотирланиш, қўрқиб, ишончсизлик, касб тўғрисида тўлиқ маълумотларга эга бўлмаслик вазиятларини келтириб чиқаради. Бундай вазиятлар айниқса вояга етмаган хатар гуруҳига мансуб болаларда касб танлаш ва унга ижтимоий мослашиш жараёнларига салбий муносабат шаклланади:

1) ўқувчилар у ёки бу касбдаги одамга муносабатни касбнинг ўзига бўлган муносабат билан бир хил деб қарайдилар;

2) ўқув фанини касб билан бир хил деб тушуниш;

3) касбни ташқи жиҳати билан қизиқиш ва шу аснода баҳолаш;

4) ўз қобилиятига тўғри баҳо бера олмаслик;

5) ўқувчи у ёки бу касбга зид бўлган ўз жисмоний хусусиятлари ва нуқсонларини назар писанд қилмаслик (майда, нозик иш, масалан, соат заводиди, аниқ асбоблар заводиди. Кўриш органининг заифлиги, масалан, транспортда ишлаш, заргарлик, наққошлик каби.);

б) ўртоқлари, тенгқурларининг таъсири остида касб танлашлари кузатилади.

Маълумки, ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси билан оила, маҳалла, таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи мутасадди органлар, илмий педагогик кадрлар шуғулландилар. Аммо ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ва ижтимоий касбий мослаштириш жараёнларида ҳам барча иштирокчиларнинг эътибори, баҳамжихатлиги таъминланса, ўқувчининг мустақил, онгли касб танлаш ва унинг ижтимоий касбий мослашуви орқали келажакда биз кутган баркамол авлод буюртмасига эришишимиз мумкин.

1. “ХАТАР” ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ИНДИВИДУАЛ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УНИНГ ТИПОЛОГИЯСИ

“Хатар” гуруҳига мансуб ўқувчилар муаммоси азалдан энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келган.

Бу муаммонинг юзага келиш сабабларини чуқур таҳлил қилар эканмиз, энг аввало, туғилган боланинг уни дунёга келтирган шахсларнинг кимлиги, иккинчидан, у қандай ижтимоий муҳитда туғилиб вояга етиб, улғайганлигига эътиборни қаратишимиз

лозимдир. Мазкур муаммо юзасидан мамлакатимиз психолог олимлари Э.Э.Ғозиев, Ғ.Б.Шоумаров, Й.М.Асадов, О.У.Авлаев, Ғ.Қ.Тўлаганова, Ҳ.Рухиева, Л.С.Турсунов, Ғ.Т.Ядгаровалар томонидан илмий тадқиқот ишлар амалга оширилган. Й.М.Асадовнинг фикрича, шахснинг психологик, ирсий хусусиятлари ундаги баъзи туғма касалликлари ҳам шахс хулқ-атворининг шаклланишига бевосита ва билвосита таъсир этишини эътироф этган.

Психологик кузатишларга қараганда сўнгги пайтларда хатар гуруҳига мансуб ўқувчилар билан боғлиқ муаммоларнинг тез-тез учраб туриши таъкидланмоқда. Бу муаммони бир қанча ташки сабабларга боғлаш мумкин, яъни, ҳозирги вақтда ахборот оқимининг юқорилиги (узлуксиз телевизор кўриш, компьютердаги ҳар хил ўйинлар эпизодларига тақлид қилиш, Internet тизимидаги норасмий сайтлар орқали ҳар хил номақбул ахборотларни ўзлаштириши) ёки катталарнинг эътиборидан четда бўлиши, оиладаги кризис ва ҳоказолардир. Бу омилларни инкор этмаган ҳолда, мазкур муаммонинг туб сабабларини ўқувчининг психик тараққиётидан кидириш лозим.

Ҳозирги ёшлар тез таъсирланувчан, мустақилликка мойиллиги юқорилиги ва шу билан бирга нисбатан бефарқ, ўз вақтларини мазмунли ижтимоий фойдали фаолиятга сарфлагилари келмайди. Ваҳоланки, инсон табиатан ўзига хос осон ва кўнгилочар машғулотларга мойил бўлади. Инсон хулқ-атвори таркибининг аксарияти табиий инстинктлари тазйиқи остида бўлишини инobatга олиниши керак. Ушбу тазйиқларни тўғри мувофиқлаштириш инсондан иродавийликни талаб қилади.

Бу ҳолатни замонавий техниканинг ривожланганлиги таъсири деб ҳам изоҳлаш мумкиндир. Кўпчилик ҳолларда болалардаги бу ўзгаришларга эътиборсизлик ҳамда бефарқлик уларнинг хулқ-атворида салбий оғишларининг бошланғич сабаби ва асоси бўлиши мумкин. Психолог олимлар Ғ.Т.Ядгарова, О.У.Авлаевлар томонидан психологик хизмат доирасида болани тарбиясидаги салбий ўзгаришларни олдини олишда энг аввало болага таъсир кўрсатиш зарурлиги таъкидланади. Бунинг учун болани ўзини ўзгартиришга тайёрлаш, яъни:

- ташки муҳит таъсиридан саросимага тушмасликка;
- турли хил қийинчиликларни енгиб ўтишга ўргатиш лозим.

[12; 122].

Демак, олимларнинг фикрича, болада мавжуд нотўғри салбий таъришларни руҳий ривожланишнинг меъёр даражасига етказиш орқали бола тарбиясидаги қийинчиликларни йўқотишга эришиш мумкин экан. Шу ўринда психология фанига мурожаат этиб, инсон психикасида онгнинг таркиб топиши хусусида қисқача тўхталиб ўтишни жоиз деб билдик.

Маълумки, инсон онгининг юксак белгиларидан бири унинг ўзини англашидир. Унинг ўзини англаши ўз навбатида шахснинг муҳим белгиси ҳисобланади. Инсон ўз теварак-атрофидаги оламни билувчи ва шу оламга таъсир этувчи субъектдир. Инсоннинг идрок қиладиган, тасаввур қиладиган нарсалари унинг учун объектдир. Ана шу нуқтаи-назардан олганда, инсоннинг ўзини англаши субъектив равишда ўзини «Мен» деб ҳис қилишида ифодаланади. Инсон ижтимоий зот бўлганлигидан унга ўзлигини англаш қобилияти ҳосилдир. Фақат ижтимоий ҳаётда, ўзга кишилар билан қиладиган турли муносабатларда одамнинг ўзини англаши, ўзини «Мен» деб билиши вужудга келади ва тараққий этади. Одам ўзини алоҳида шахс сифатида ким деб билиши, ўзининг ўтмиши ва келажагини англаши, ўз ҳуқуқ ва бурчини англаши ва ниҳоят ўзининг фазилат ҳамда камчиликларини англаши ўзини англашига киради.

Инсоннинг табиатини ўзгартирадиган, унинг шахсини таркиб топишига таъсир қиладиган куч ижтимоий омиллар ёки бошқачароқ қилиб айтганда, жамият ишлаб чиқариш кучлари, ҳамда ишлаб чиқариш муносабатларининг ўсиши ва ўзгаришидир. Бундан ташқари яна инсон шахсининг таркиб топишига таъсир қилувчи кучли омил – инсон орттирган тажрибаларнинг тарбия воситаси орқали болаларга берилишидир. Шундай қилиб, инсон шахси жуда мураккаб психологик категория бўлиб, у кишининг индивидуал ҳаёти давомида маълум конкрет омилларнинг таъсири остида секин-аста таркиб топади. Илмий манбаларга қараганда инсон шахси учта факторлар таъсирида таркиб топади. Улардан биринчиси одам туғилиб ўсадиган ташқи ижтимоий муҳитнинг таъсири бўлса, иккинчиси одамга узок муддат давомида системали бериладиган ижтимоий таълим-тарбиянинг таъсиридир ва ниҳоят, учинчиси одамга наслий йўл билан берадиган ирсий омилларнинг таъсиридир.

Шундай қилиб, инсоннинг психик тараққиётида ва шахсий сифатларининг таркиб топишида ташқи ижтимоий муҳит ва тарбиянинг роли ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Лекин, инсон шахсининг таркиб топиши, юқорида айтиб ўтганимиздек, фақат шу

иккита факторга эмас, балки учинчи бир факторга ҳам боғлиқдир. Бу фактор наслий йўл билан айрим анатомик ва биологик хусусиятларнинг таъсиридир. Одамга наслий йўл билан айрим анатомик ва биологик хусусиятлари берилади. Масалан, танасининг тузилиши, сочи ва кўзларининг ранги, овози, гапириш услублари, айрим ҳаракатлари туғма равишда берилиши мумкин.

Маълумки, одамга ҳеч вақт унинг психик хусусиятлари, яъни унинг ақлий томонлари билан боғлиқ бўлган сифатлари наслий йўл билан берилмайди, деб изоҳланади. Лекин, шуни ҳеч қачон эсан чикармаслик керакки реал ҳаётда кўпинча инсоннинг характер хусусиятидаги салбий оғишлар унинг наслий таркиби билан боғлиқ эканлигига амин бўламиз. Шу ўринда 1-жадвалга эътиборингизни қаратинг.

Шахс фаолиятига таъсир килувчи омиллар		
Ирсий биологик омиллар:	Психологик омиллар:	Ижтимоий омиллар:
<ul style="list-style-type: none"> - туғма хусусиятлар; - туғма нуксонлар; - орттирилган нуксонлар. 	<ul style="list-style-type: none"> - фикрлаш тарзи; - эмоционал таъсирланиш даражаси - иродаси; - темпераменти; - характери; - қобилияти. 	<ul style="list-style-type: none"> - жамият тузилмаси; - ижтимоий институтлар; - ижтимоий меъёрлар; - турмуш тарзи.

Инсоннинг шахс сифатида шаклланиши унинг биологик ва ижтимоий омилларига боғлиқ экан. Демак, болалар хулқ-атворининг салбий томонга оғишида ҳам бевосита ўзига хос юқоридаги икки омилнинг ўрни бор. Боланинг хулқ-атвори кўпинча ўз олдида қўйган мақсадлари, қизиқишлари, идеаллари ва эътиқодлари мажмуида яққол намоён бўлади. Хулқ-атвордаги ўзгаришлар бевосита ёш кризис давларининг кечиши билан боғлиқ юз бериши табиийдир.

Шундай қилиб, боладаги салбий иллатларни олдини олиш ва уларни бартараф этишда қуйидагиларга эътиборни қаратиш зарур:

биринчи ўринда, ҳар бир ёш даврни ўзига хос психологик ривожланиш даражаларини аниқлаб олиш лозим;

иккинчи ўринда, болани тарбиясидаги содир бўлаётган салбий ўзгаришларни ўрганиб чиқиш керак;

учинчи ўринда, хатар гуруҳига мансуб болаларнинг психологик ривожланишини меъёрлаштиришга йўналтирилган махсус габдирларни ишлаб чиқиш лозимдир.

Хатар гуруҳига мансуб болаларнинг хулқ-атворидаги ўзгаришнинг ёшга боғлиқлиги

Ёш даврлари психологиясида олимлар томонидан таъкидланишича, инсон ёш даврларини таҳлил қилиш, уларнинг ҳар бири бола, ўсмир ва ўспирин ҳаётини чуқур ўрганишдан бошланади. Бу эса ёш даврларининг характер хусусиятларидаги ўзгаришларини психологик қонуният асосида амалга ошишини билиш мақсадга мувофиқдир.

Психолог Г.Қ.Тўлаганова ўсмир ёшининг даврланишига алоҳида эътибор қаратиб, ўзига хос хусусиятларни шарҳлаб ўтган эди. Масалан:

10-ёш ўсмирлар мувозанатли ҳаётни тез идрок этувчи, ишонувчан, ота-оналарига итоатли, ташқи қиёфага эътиборсиз бўлганлиги боис бу “олтин ёш” ҳисобланади.

11-ёш организмда қайта қуриш юз беради, болалар ғайри - табиий неготивликни намоён қилади, кайфияти тез ўзгаради, ота-оналарига нисбатан норозилик билдирувчи.

12-ёш тез жазавага тушувчан, дунёга нисбатан ижобий муносабат шаклланади, ўсмирда оиласига нисбатан автономлик ва тенгдошларига таъсири ортади. Уларда ақллилик, ҳазил-мутойибага мойиллик, чидамлилик, ташаббускорлик, ташқи қиёфа ва қарама-қарши жинсдагиларга эътибори орта бошлайди.

13-ёш ўзининг ички дунёсига эътиборлик, интровертликка хос бўладики, улар ўзини ўзи танқид қилишга ва танқидларга нисбатан таъсирланувчан, ота-оналарга танқидий муносабат билдирувчи, дўст танловчи, тўлқинланиш ва ҳаяжонланиш ортади.

14-ёш ўсмирлардаги интроверсия экстраверсияга алмашинади, шижоатли, хушмуомала, ўзига ишонч уйғонади, бошқаларга эътибори ортади ва улар ўртасидаги фарқни ажрата бошлайди.

15-ёш бу ёшдагилар учун мустақиллик ортади, бу эса уларнинг оила ва мактаб билан боғлиқ зўриқишларга дучор этади. Уларни гуруҳли ҳаракат қилишга ва гуруҳдагиларга мослашишга интилиш ортади.

16-ёш ўспиринлар ҳисобланиб, уларда мувозанатлашув, ҳаётдан қувониш, ички мустақиллик, эмоционал барқарорлик, муомалага мойиллик, келажакка интилувчанлик ортади. [13; 37].

Юқорида санаб ўтилган ҳолатлар билан ёш даврларни характерли жиҳатларини шарҳлаб ўтдик, чунки ёш хусусиятларининг психологик тавсифи, болаларни хулқ-атворидаги ўзгаришларини баҳолаш имкониятини беради.

Хатар гуруҳига мансуб болаларнинг хулқ-атвордаги салбий оғишлар типологияси

Хатар гуруҳига мансуб болаларнинг хулқ-атвордаги салбий оғишлар борасида олимлар бир қатор типологияларни яратишган. ХХ асрнинг охирларида болаларни ижтимоий ва психофизиологик ўзгаришларга қараб В.Л. Леви ёш қонунбузарларни олти типга ажратади.

1. “Эси паст”. Уларнинг хулқ-атворида шўхлик, ёқимсиз ҳатти-ҳаракатлар етакчилик қилади. Уйга кеч келиш, алдаш, таълим муассасасидаги ҳар хил низоли вазиятни келиб чиқишига сабаб бўлишлари, кинога билетсиз киришлари, доим жанжаллашиш, атрофдагиларни кўнглини қолдириш, наркотикни татиб кўришга мойил бўладилар.

2. “Ота-онанинг душмани”. Бу тоифадаги ўсмирлар ўз хатти-ҳаракатлари билан ота-оналарини қийин ҳолатга қолдирадилар, уларга норозилик ҳиссини очиқ-ойдин билдирадилар. Улар ота-онасини муносабатини тушунмайдилар. Бу даврда салбий ҳисларни орттириб юборадилар.

3. “Ахлоқсиз бола”. Бундай ўсмирлар ассоциал йўналишга эга. Уларнинг ҳиссий ва интеллектуал тараққиётида ўзгаришлар йўқ, хулқ-атворларида ҳам яққол оғиш кузатилмайди. Уларда қонунбузарлар билан алоқада бўлишга мойиллик бор. Бу ҳолат болага нисбатан оиладаги эътиборсизлик ёки номақбул оилада тарбия топганлиги замирида вужудга келиши мумкин. Шунинг учун бундай болалар жинойий олам меъёрларини қабул қиладилар ва уларга бўйсунадилар.

4. “Органик”. Бу тоифадаги болаларда миядаги лат ейиш, ёки ақлий тараққиётда ортда қолиш хос. Натижада боланинг интеллектуал ривожланиши ортда қолади бу эса тартиб-интизомни

хамда хулқ- атворнинг бузилишига олиб келади. Бундай болалар кўпинча ўз тенгдошлари билан асабийлашадилар ва жанжаллашадилар.

5. “Психотиклар”. Ақлий етилмаган, касалманд болалар бўлиб, улар учун галлюцинация, жиноий ҳаракатлардан хурсанд бўлиш, бузғунчи фикрлар ҳукумронлик қилади. Таълим муассасаларда ҳуқуқбузарлик, жиноятларни амалга ошириш кўпроқ уларнинг хатти-ҳаракатларида кузатилади. Чунки ўқиш ва меҳнат улар учун энг хавотирлик туйғуларини келтириб чиқарувчи омилдир.

6. “Наслий бузуқлик”. Бу тоифадагилар бирламчи психопатлар ҳисобланадилар. Улар учун жиноий ҳатта-ҳаракат қилиш одатий ҳолга айланади. Буларда хатти-ҳаракатлар илк ёшлигидаёқ намоён бўладики, асоциалланишга мойил. Уларда маъсулият ҳисси йўқ ва ишониб бўлмайди. Улар билан психокоррекция ишларини олиб бориш ва ёрдам кўрсатиш анча мушкулдир. [16; 127].

Юқорида хатар гуруҳига мансуб болаларнинг хулқ-атвордаги салбий оғишларда дастлаб кўпроқ агрессивлик ҳолати кузатилган.

“Агрессив”лик деганда, шахснинг бузғунчиликка интилиши билан характерланувчи хусусият бўлиб асосан субъектлараро муносабатлар соҳасида намоён бўлади. Эҳтимол, инсон активлигининг бузғунчилик компоненти яратувчилик фаолиятида зарур ҳисобланар, чунки индивидуал ривожланиш талаби беихтиёр кишиларда бу жараёнга тўсқинлик қилувчи тўсиқларни бартараф этиш, парчалаб ташлаш қобилиятини шакллантиради.

Аслида ғазаб кўрқув ва бошқа эмоциялар инсонни ўраб турган муҳитга адаптация функциясини бажаради. Ғазаб тасодифий реакция, у инсонга ўзи учун хавfli вазият давом этаётганида пайдо бўлади ва инсон учун керакли ҳолат. Аммо у йиғилиб бораверса ва доимий сиқилиш билан кузатилса буни нормадан ташқари ҳолат ҳисоблаш мумкин. Стресснинг узоқ давом этувчи ҳаракати адаптацияни бошқаришга қаратилади. Қачонки бу ҳолатда агрессивлик пайдо бўлса, юқори хавотирланиш ва бошқа нерв симптомлари ўз-ўзини бошқариш тизимининг бузилишидан дарак беради.

Қуйидагиларни нормадаги ҳодиса дейишимиз мумкин бир ёшли боланинг онаси унга қандайдир ёқимсиз нарсани қилгани учун қўл кўтариши, икки ёшли боланинг бошқа болани уришга ҳаракат қилиши, болаларнинг ўйинчоғини тортиб олишга уриниши. Бу

реакцияларнинг барчасида жаҳл тасодифий ва адекват ҳодиса, бироқ бузилишнинг ўсиб боришига сабаб ҳам бўлиши мумкин. Ҳар қандай бузилиш ўз бошланишида конкрет вазиятни олади. Жаҳлдорлик реакциясининг ўсиб боришига қуйидагилар сабаб бўлиши мумкин:

- ота – онанинг доимий агрессив хулқи. Бола уларга тақлид қилади ва уларнинг агрессивлигини «юқтириб» олади. Бу шундан далолат берадики, боланинг эмоционал ўз-ўзини бошқариши ота-онасининг эмоционал ўз-ўзини бошқариши типиде курилади;
- болага меҳрсизлик кўрсатилиши, унда химоясизлик туйғусининг шаклланиши, атрофни ўраб турган оламга хавф ва душманлик туйғуси;
- ота-она ёки бирор бир ҳодиса сабабли тез-тез бўладиган ва узок давом этувчи фрустрация;
- болага ота-онаси томонидан бўладиган камситиш, таҳқирлаш. Бу тез-тез бўлиб турадиган фрустрация ҳодисаси, аммо у бола шахсининг шаклланишида муҳим, шу сабабли коррекцияга муҳтож.

Агрессивлик сифат ва миқдор тавсифларига эга. Барча хусусиятлар каби у ҳам турли даражада ифодаланади.

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларда агрессив хулқ турли кўринишларда намоён бўлади:

1. **«Намойишкорона»** тип – бу турли хил йўналишларда жўшқин фаолият юритувчи холерик. Бундайлар кўзга ташланиб юришни ёқтирадилар. Ўзларини шунга мос тутишади. Ўзига юқори баҳо бериш кузатилади. Одатда ақлли, фаросатли.

2. **«Ригид»** (нодон) – бундай типдаги болалар янги муҳитга мослаша олмайдилар, атрофдагиларнинг фикри ва нуқтаи назарини эътиборга олмайдилар. Жуда тез хафа булишади, иззатталаб, ҳеч кимга ишонмайдилар. Ўз хулқига танқидий ёндашмайди, ўзини таъкидлашларини ёқтиради.

3. **«Недант»** – бундай болалар одатда жуда пухта, инжиқ, ижрочи бўлсада одамови, одамлар билан мулоқотдан қочади.

4. **«Зиддиятсиз»** – ўзи ангалаган ҳолда зиддиятдан қочадиган, ўз фикр ва баҳоларида нотургун, ўзгалар таъсирига берилувчан, бирор қарор қабул қилганда маъсулиятни ўзгаларга юклайди.

5. **«Амалиётчи»** – «Энг яхши хужум – химоя» шиори остида ҳаракат қилади. Бундай болалар учун энг муҳими атроф муҳитни ўзгартириши ўзга одамларнинг позициясига таяниш. Бунинг оқибатида турли хил тўқнашувларга учрайди.

Е.К Лютова., Г.Б Моница куйида агрессив болаларнинг ўзига хос типологиясини таклиф қилади.

«*Даргазаб*» – бу типдаги болалар табиатан жаҳлдор эмас, у ҳиссиётлар билан вазиятни қўлга оламан деб ўйлайди.

«*Шикоятчи*» – қандайдир ғояга эга бўлган болалар бўлиб, бу ғоя амалга ошмагани учун кўпчиликни, баъзида бутун оламни айблайди, лекин бу муоммони ҳал қилиш учун ҳеч нима қилмайди.

«*Индамас*» – ҳамма нарсани ўзига олади, ўзини хафа эканлигини яширади, сўнгра кимгадир ғазабини сочади.

«*Доимий айбловчи*» – ўзгалар айбини ахтарувчи бола, у доимо ўзини ҳақ деб билади.

«*Тажовузкорлар*» – қўпол ва андишасиз гапларни гапирадиган, уни тингламасалар жаҳли чиқадиган бола. Одатда унинг жаҳли ортида ўз ишини яхши билмаслигини фош бўлишдан кўрқиш ётади.

«*Яширин қасоскор*» – қандайдир найранг билан одамларни қийновчи бола. Кимдир нотўғри иш қилган бўлса адолат ўрнатмоқчи бўлади.

«*Максималист*» – зарурат бўлмаган тақдирда ҳам бирор ишни зудлик билан қилишга шошиладиган одам.

«*Сохта альтурист*» – гўё сизга яхшилик қилмоқчидек бўладию, юрагининг тубида бундан афсусланади. Баъзида у яхшилик қилишларини ҳам талаб қилади. [17; 136].

Бугунги кун психологик-педагогик тажрибалар хатар гуруҳига мансуб болалар ҳулқ-атворини психокоррекциялашни куйидаги тартибда асосланишни тақозо этмоқда:

Ёш жиҳатларига қараб профилактика ва психокоррекция ишларни бошлаш талаби: хатар гуруҳига мансуб болаларнинг айнан ўсмирлик ёшида ҳулқда қатъий бузилиш кўпроқ шаклланиши мумкин вақтда, профилактик ва коррекцион ишларни олиб борилади.

Ишни дифференциал ва индивидуал ташкил этиш: болаларнинг тарбиявий-профилактик жараёнларида ёш ва жинсини инобатга олиб дифференциал ҳамда уларни ҳар бири билан индивидуал ишни режалаштириш.

3. Ҳулқ-атворни қандай ҳолатда келганлиги, яъни вазият, шарт-шароитга қараб самара берувчи шакл, усул, воситалардан фойдаланиш: болалар билан ишлаётганда уларни ҳар бир тоифасига қандай миллатга ҳослиги, дунёқараши, динидан қатъий назар ишонч унинг кизиқишларини ҳисобга олиб, унга очик кўнгиллик билан муносабатга киришиш.

4. Минтақавий хусусиятларни ҳисобга олиш: хатар гуруҳига мансуб болалар билан тарбивий-профилактик тадбирларни ўтказиш жараёнида уларни ижтимоий—маданий ва иқтисодий вазиятларга таяниб, минтақанинг хусусиятларини ҳисобга олиш лозим.

Хатар гуруҳига мансуб болалар билан ишлаганда тақдирлаш ва жазолаш усуллари ҳам баъзан ўзининг самарадорлигини кўрсатади.

Тақдирлаш бола ҳатти-ҳаракатларида ижобий сифатларни таркиб топиши ва мустаҳкамланиши учун.

Жазолаш эса ихтиёрсиз намоён бўладиган салбий фазилатларни тормозлаш ва улардан огоҳ этиш мақсадида фойдаланилади. Жазолаш ҳам адолатли ва боланинг „мен“ини, шахсини камситмаган ҳолда ёндашишни талаб қилади.

Шунингдек, тарбиявий воситалар орасида тарбия амаллари борки, уларни самарали ташкил этиш ва амалга ошириш ижобий натижаларга олиб келади.

Тарбия амаллари - тарбия методларининг таркибий элементлари бўлиб, улар тарбиявий таъсир самарадорлигини таъминлашга ёрдам беради.

Тарбия амалларини мақсад ва йўналишидан келиб чиққан ҳолда уларни қуйидаги уч гуруҳга ажратишимиз мумкин:

Биринчи гуруҳга

- тарбиячининг тарбияланувчига мурожаат этиши орқали унинг шахсий эҳтиёжларини аниқлаш ёрдамида ташкил этиладиган амаллар. Бу амаллар тоифасига ёрдам кўрсатишга эҳтиёжни аниқлаш амали. Тарбиячи тарбияланувчига маслаҳат маъносида мурожаат қилиб, ўз муаммолари ҳақида сўзлаб беришини сўрайди ва шу аснода муаммонинг ечиш йўлларини топади.

- яхши ҳатти-ҳаракатларга йўналиш бериш амали: тарбиячилар тарбияланувчиларга ёрдам зарур бўлганда кўмак берадилар. Бунда ижобий ҳатти-ҳаракатларга алоҳида урғу берилади.

- ҳаёт истиқболини белгилашга кўмаклашиш амали: педагог суҳбат жараёнида тарбияланувчининг ҳаёт режаларига аниқлик киритади. Шундан сўнг тарбияланувчининг режаларини амалга оширишига кўмак берилади.

Иккинчи гуруҳга гуруҳий фаолиятни ташкил этишга асосланган тарбия амалларини киритиш мумкин.

- ўзини ўзи руҳлантириш амали: ўқувчилар гуруҳларга ажралиб, бир-бирига маълум саволлар билан мурожаат қиладилар, берилган савол ва жавоблар солиштирилиб, сўнгра муҳокама қилинади.

- эркин мавзуда сухбатлашиш амали: ҳар бир тарбияланувчи ўзи қизиқадиган бирор мавзу бўйича ҳикоя тузади ва гуруҳдагиларга ҳикоя қилиб беради.

Учинчи гуруҳга ўқитувчиларнинг ўқувчиларга атрофидаги муҳитни ўзгартиришга йўналтирилган ташкилий фаолиятларига қаратилган амаллар киритилади.

- кўрсатма бериш амали: тарбияланувчиларга муомалага ва хулқ-атвор қоидаларига таяниб, берилган топшириқларни бажариш сўралади. Тарбияланувчилар ўйин қоидаларига мувофиқ ўз мулоҳазаларини беришлари мумкин. Таклифлар жараёнида ҳар бир тарбияланувчининг мавқеини ҳимоялаш инobatга олинади.

- ролларни тақсимлаш амали: тарбияланувчиларнинг мавзунини билишларига қараб роллар тақсимланади ва улардан топшириқни бажариши сўралади.

Келтириб ўтилган хатар гуруҳига мансуб болалар хулқ-атворинини психокоррекциялаш ва улар билан ишлашда тақдирлаш ва жазолаш усуллари, тарбия амалларининг мақсад ва йўналишидан келиб чиқиб психологик-педагогик ёндашиш таълим-тарбия жараёни билан касб-ҳунарга йўналтириш ва мослаштиришнинг узвийлигини таъминлашга муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

2. ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИЯДА ВОЯГА ЕТМАГАН ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ БОЛАЛАР МУАММОСИ ВА УНИ ХАРАКТЕРОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

(девиант хулқ-атвор мисолида)

“Вояга етмаган” деган иборанинг асл маъноси нимаде? Бу сўз замирида инсоннинг биологик ёши эмас, балки кўпроқ психологик ҳолати билан боғлиқ маъно мужассам. Глобал ўзгаришлар, илгор технологиялар асрида барчамизга аён ҳақиқат шундаки, фарзандларимиз жуда тез вояга етмоқда. Тўрт-беш ёшли боланинг дунёқарши, ташқи оламни ва бутун борлиқни идрок қилиши шу даражадаки, биз катталар унинг кўламини билмай ва сезмай қолмоқдамиз.

Жамиятда вояга етмаганлар энг муҳим, мураккаб, муоммоларга тўлиқ гуруҳ сифатида олимлар ва педагогларнинг доимий диққат-марказида туради. Бу эътибор замирида, аввало, фарзандларимизнинг муайян муоммолари, ички руҳий кечинмалари ётадики, уларни ўрганиш асосида осонроқ ҳал қилишга кўмаклашиш масаласи устиворлик касб етади.

Вояга етмаганлар тарбияси икки муҳим жихати кўзга ташланади. Бу бир томондан, замона зайли билан фарзандларимиз онгида турли ўзгаришлар ясаётган тараққиёт билан боғлиқдир. Чунки қонун ҳужжатлари, жумладан, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги” қонунда ҳам “бола (болалар) – ўн саккиз ёшга тўлгунга (вояга етгунга қадар бўлган шахс (шахслар)” деб эътироф этилиб, генезис нуқтаи назаридан анчагина узок давр вояга етмаганлик даври сифатида қайд этилган. Иккинчи тарафдан эса ўн саккиз ёшга тўлган инсон “ шахс” деб эътироф этилиб, унинг шахс эканлиги алоқадор жихатлари инкор қилиб бўлмайди. Бундан кўриниб турибдики, “вояга етмаган” деган таърифнинг ўзидаёқ ушбу даврнинг ўзига хослиги, кийинчиликлари, демак, муайян муоммолари мужассамлашгандек туюлади.

Психологлар бу даврни иккига бўлиб ўрганиш кераклигини таъкидлайдилар.

“Ўсмирлик даври” 10-11 ёшдан бошланиб, 14-15 ёшгача қамраб олади. Вояга етмаганликни кейинги даври 18 ёшгача давом этади. Ўсмирликнинг бошланғич даври 10-12 ёшни, юқори даври 12-15 ёшга тўғри келади. Вақтнинг ўзига хослигию мураккабликлари кўп ва хўп ёзилган. Муҳими – айнан шу вақтда инсон боласи кенг ижтимоий муносабатлар тизимида ўз ўрнини аниқлаш, англаб олишга уринади, турли ижтимоий вазиятларга ўзини солиб кўради, керак бўлса, ўзини ўтга, чўққа уради, натижада ҳар бир бола ўзгача тарзда намоён бўлади. Ўзига бўлган баҳосининг беқарорлиги, турли вазиятларда ўзини анчагина тажанг тутгани боис, бола хулқ-атворида турли чекинишлар, оғишлар кузатилади. У англаб-англамай ўзи кутмаган муаммолар домига тортилади, хатто жиной ҳаракатлар ҳам содир этиб қўйиши мумкин. Айнан шундай ҳаракатларнинг олдини олиш, вояга етмаган фарзандларимизнинг жамият ҳаётига фаол киришиши давридаги барча ҳуқуқларини ҳимоя қилиш Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан ҳисобланади.

Зеро, муҳтарам юртбошимиз Ислом Каримов таъкидлаганларидек, “Барча эзгу ниятларимизнинг марказида фарзандларимизни ҳам жисмоний, ҳам маънавий жихатдан соғлом қилиб ўстириш, уларнинг бахту саодати, фаровон келажагини кўриш, дунёда ҳеч кимдан кам бўлмайдиган авлодни тарбиялаш орзуси туради”.

Мамлакатимизда мустақилликнинг илк йиллариданоқ, ёшларга оид давлат сиёсатида кенг жамоатчиликнинг диққат-эътибори

қаратилди. Ёшларни ижтимоий жиҳатдан шакллантириш, камол топтириш, иқтидори ва истеъдодини жамият манфаатлари йўлида имкони борича тўла-тўқис рўёбга чиқариш учун яратилган имконият ва шарт-шароитлар чексиздир. Шу мақсадда қабул қилинган қатор қонунлар асосан ёшлар, хусусан, вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини муҳофаза қилишга қаратилган. Бунга мисол қилиб, “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги ҳамда юқорида зикр этилган. “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида” ги, “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги қонунларни келтириш мумкин, уларда вояга етмаганлар ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг самарали механизмлари белгиланиб, ижроси ҳам таъминланмоқда. Ушбу қонунларда вояга етмаганлар манфаатлари камситилишининг, уларнинг қонуний ҳуқуқлари поймол бўлишини олдини олиш чоралари ишлаб чиқилган. Шундай қилиб, Ўзбекистонда эркин фуқаролик жамияти куриш шароитида жуда долзарб муоммолардан бири вояга етмаганлар ўртасида содир этиладиган турли хил жиноятчилик ҳолатларининг олдини олиш, қонуний хатти-ҳаракатлари профилактикасининг самарали йўллари белгилаш ҳисобланади. “Соғлом бола йили” деб эълон қилинган 2014 йилда илмий-амалий томондан ўта долзарб масала ота-она ва фарзандларнинг ўзаро муносабатларини мувофиқлаштириш орқали оиладаги маънавий муҳит барқарорлигига, ёшларнинг ҳар томонлама баркамол вояга етишига эришиш, ўсмирлик ва илк ўсмирлик ёшидаги болаларни турли хулқий оғишлардан муҳофаза қилишга ҳам эътибор қаратилиши лозим. Тўғри, ҳеч бир ота-она боласига ёмонликни раво кўрмайди, уни ҳамиша турли балолардан, нотўғри хатти-ҳаракатлардан асрашни ўзининг бирламчи бурчи деб ҳисоблайди.

Бола эса бу ҳолатнинг нозик томонларига ўралиб олгани учун ота-она орзусини чуқур англамайди, чунки ўсмирлик вақти шундай даврки, бола билар-билмас, баъзан эса қасддан ноодатий ҳаракатлар содир этиб, умумахлоқ метёрларидан чиқиб кетгиси келаверади. Масалан, ўқитувчи ундан мактабда коллеж ёки академик лицейларда жорий қилинган кийимда келишини талаб қилса, атайлаб бошқача кийим кийиб кўпчиликнинг диққат-эътиборини ўзига қаратгиси келади. Муаллима ёки ота-она ўсмирни дугонаси, дўсти билан ҳадеб гаплашавермасликка, вақтини беҳуда ўтказмасликка, кўп “SMS” ёзмаликка даъват этгани сари у тескарсини қилади. Яширинча

телефон билан мулоқатга киришади, кўчада дўсти ёки дугонаси билан соатлаб гаплашиб тураверади. Шу каби “қайсарликлар”, кўполроқ қилиб айтганда “бемаъниликлар” секин-аста ахлоқбузарликлар ёки ҳуқуқбузарликларга олиб келиши ҳаётда жуда кўп кузатилган. Ўсмирнинг айнан шундай ҳолатга кириши психология фанида “девиант хулқ-атвор” деб аталади.

Девиант хулқ-атвор - шахснинг жамиятда ўрнатилган ахлоқ меъёрлари ҳамда қонун нормаларига мос келмайдиган, уларга зид бўлган ижтимоий хулқидир.

Девиация (лотинча четга оғувчи феъл-атвор деган маънони билдиради) кўпгина ҳолларда ижтимоий таъқиқларни талаб этади. Девиациянинг шундай кўринишлари борки, улар одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар нормаларининг бузилиши билан боғлиқ бўлиб, жамиятга жиддий зарар етказмайди. Улар ижтимоий фикр ва ўзаро муносабатлар қатнашчиларининг ўзлари томонидан бошқарилади.

Девиациянинг ижобий ва салбий кўринишлари мавжуд. Ижобий девиация ҳоллари нормалар эскириб, талабга жавоб бермай қолганда ва улардан оғиш тизимнинг ривожига, феъл-атворнинг мавжуд консерватив стандартларини ўзгартиришга ёрдам бериши мумкин бўлганда учрайди. Салбий девиация ижтимоий патологиядир ва унинг кўринишлари аниқ шахсга ҳамда бутун жамиятга жиддий зарар етказиши мумкин.

Девиациянинг қуйидаги классификацияси мавжуд: жиноятчилик, алоқоголизм, гиёҳвандлик, суицид, ўғрилиқ.

Жиноятчилик. Э Эриксоннинг фикрича, ҳар қандай социал тузум ўзининг ташкил топишига кўра келиб чиқувчи жиноятларнинг маълум бир миқдори ва тартибини белгилайди. Бу соҳада олиб борилган тадқиқотлар жиноятни бир қатор объектив ва субъектив факторлардан келиб чиқишидан кўрсатди: социал ўрин (мавқе), фаолият тури, маълумот даражаси, қониқтирмайдиган моддий аҳвол, индивид ва ижтимоий гуруҳ ўртасида муносабатларни пасайиши, маданий чегараларнинг йўқлиги, ижтимоий назоратни талабга жавоб бермаслиги. [18; 116].

Психологик кузатишлардан маълум бўлишича, жиноятчиликни келиб чиқишига ижтимоий муҳитни носоғломлиги, рақобатлар, ишга жойлашиш ва мослашиш жараёнларидаги қийинчиликлар, хатти-ҳаракатларни доимий назорат қилиниши ҳолатларининг кўпроқ таъсири кузатилган. Жиноят бу инсониятни барча нуқсонларини акс эттиришидир.

Алкоголизм (ичкиликбозлик). Байрам, тантанали маросимлар, оилавий тантаналарни ўтказишда, шунингдек, шахсий муаммоларни ҳал этиш йўлида спиртли ичимликлар ичиш мажбурий бўлиб қолганлиги анъанаси инсонлар ҳаётида алкогольни қаттиқ ўрнашиб қолганлигига асос бўлади. Лекин бу ижтимоий маданий анъана жамиятга қимматга тушмоқда. Тарих гувоҳлик берадики, жамият алкоголизмга қарши 2 йўл билан курашган:

1) спиртли ичимликларни чегаралаш, уларни ишлаб чиқаришни ва сотишни қисқартириш, нархини ошириш, таъқиқ ва чегараларни бузганлиги учун жазони кучайтириш йўлидир;

2) алкогольга эҳтиёжни камайтиришга қаратилган чора-тадбирларни кучайтириш, ҳаётни социал ва иқтисодий шароитларини яхшилаш, умумий маданий ва маънавиятни ўсиши, алоҳида алкогольсиз феъл-атвор стереотипларини шакллантириш йўлидир.

Иккинчи йўл мақсадга мувофиқдир, лекин бу алкоголизмга қарши курашни административ йўлини рад этмайди. Бу 2 йўлни бирга оғли равишда мувофиқлаштириш лозим.

Гиёҳвандлик (наркомания). Шахсга ва жамиятга бугун бузғунчи таъсир кўрсатувчи, оғир ижтимоий оқибатларига кўра гиёҳвандлик асосий ўрин тутди. Социологик тадқиқотлар кўрсатишича, одамлар роҳат олиш, ўткир ҳиссиётларга киришни учун гиёҳванд моддаларга берилиб қоладилар. Гиёҳвандлар асосан ёшлар ичида кўп учраб, улар бошқа одамлар таъсири остида, асосан дўстлари, танишлари орқали гиёҳванд моддаларга берилиб қолмоқдалар. Хавфли томони шундаки, гиёҳванд моддалар қабул қилишни бошланиш босқичларида одам ҳеч қандай ёмон таъсир, оғриқ сезмайди, аксинча гиёҳванд моддани қабул қилганда кайфият кўтарилди. Жисм шундай роҳат оладики, буни кўпчилик соғлиққа яхши ёрдам беради, тинчлантиради деб ўйлайди. Жисмоний ва психик деградация босқичида эса, улар боши берк кўчага кириб қолганлигини англаб етадилар. Лекин бу одатдан воз кечишга кучлари етмайди, унга бўйсуниб қоладилар. Гиёҳвандлик билан курашишда ижтимоий, иқтисодий, маданий характердаги чора-тадбирлар ва шунингдек махсус медицинага оид, ҳуқуқий чора-тадбирлардан фойдаланилади.

Суицид (ўз жонига қасд қилиш). Суицид бу одамнинг ўз жонига қасд қилишга йўналган хатти-харакатидир. Кўп ҳолларда суицид четга оғувчи феъл-атвор сифатида ечилиши мумкин бўлмаган муаммолардан, умуман ҳаётдан қутулиш усули бўлиб келади. Бундай

холлар кузатилиб, ўрганилиб, шундай хулосага келиндикки, улар маълум даражада жинс, ёш маълумот, ижтимоий ва оиладаги тутган ўрнига боғлиқ ҳолда келиб чиқади. Эркаклар орасида содир этилаётган суицид ҳоллари аёл орасидагига караганда кўпроқ оғир аҳволларга олиб келади. Ўз жонига қасд қилиш 20 ёшгача ва 55 ёшдан ошганлар ичида учрайди.

Жаҳон статистикасига кўра, суицид феъл-атвор кўпинча шаҳарларда, ёлғиз яшовчи одамлар орасида кузатилади. Урта Осиёда 60-йиллардаёқ аёллар ичида ўз жонига қасд қилиш ҳоллари кузатилган. Бунинг ижтимоий сабаби аёлларга бўлган нотўғри муносабатлар, уларга жамият томонидан бефарқ қаралганлиги, турмушдаги қийинчиликлар, аёлларни ижтимоий ишлаб чиқаришга, ижтимоий-сиёсий ҳаётга жалб этишда зарур шарт-шароитни яратиш билан боғлиқ бўлган муаммоларни маҳаллий бошқариш органлари томонларидан нотўғри ҳал этилганлигидир.

Ўғирлик. Инсонга тегишли бўлмаган моддий ва маънавий қийматга эга нарсаларни эгасининг рухсатисиз ёки олдиндан уни бу ҳақида огоҳлантирмай туриб ўзлаштириб олиш ёки фойдаланиш тушунчасини англатади. Ўғирлик натижасида жабрланувчилар албатта кўрадиган ёки кўришлари мумкин бўлган зарарнинг олдини олиш ёки уни камайтириш чораларини кўрмаслик ўғирликнинг оғирлаштирувчи ҳолати ҳисобланади. Ўғирлик баъзан ҳайвонот дунёсида ҳам, яшаш учун кураш воситаларининг биттаси шаклида намоён бўлади. Аммо ҳайвонот оламида ўғирлик тасодифий, эпизодик табиатга эга, масалан овқат маҳсулотларини ўғирлаш шаклида. Ҳайвонлар орасида фақат ўғирликка ихтисослашган турлар ёки индивидлар бўлмайди, бунинг сабаби ойдин – ҳайвонот оламининг моддий бойликлари жуда чекланган, бу бойликларнинг доимий ва тикланиб турадиган заҳиралари йўқ, маънавий бойликлар эса ҳайвонот оламида умуман бўлмайди. Одамларга хос бўлган ўғирликнинг мотивацияси жуда содда. Бу – шахс учун керакли бўлган бойликларга, бошқа усуллар билан амалга ошиши қийин ёки умуман мумкин бўлмаган ҳолларда, қисқа ва тезкор йўл билан эришиш, бунда «вақтинча» ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрлар билан ҳисоблашилмайди. Эътиборингизни «вақтинча» жумласига қаратамиз, ҳар қандай хатар гуруҳига мансуб болалар ўзининг ҳаракати ғайриқонуний ва ғайриахлоқий эканлигини билади, шунинг учун у агар бошқа бир шахс унинг бойликларини ўғирласа, бундан қаттиқ норози бўлади, асабийлашади. Баъзан болаларнинг бу

ҳаракатлари фош этилади, баъзан эса очилмай қолади. Психологик тестлар ёрдамида болада ўғрилиққа мойиллик бор-йўқлигини ишончли даражада аниқлаш мумкин эмас. Психологияда хатар гуруҳига мансуб болалар хулқ-атворида рўй берадиган салбий ҳолатларни ёшга қараб шаклланиб бориши ҳам бизга маълумдир. Бундай ҳолатларга эътиборсизлик психологик маслаҳат ва психологик коррекцияга муҳтожликни келтириб чиқарали.

Ҳозирги кунда ўсмирлар орасида девиант хулқ-атвор долзарб муаммо бўлиб қолмоқда. Ўсмирлар кўпинча четга оғувчи хатти-ҳаракатларни онгсиз равишда, беҳосдан қиладилар. Шунинг учун уларнинг кўпчилиги қилган ишларини моҳиятини англаб етмайдилар, ўз хатосини, айбини кўрмайдилар.

Психолог Ж.Пўлатовнинг тадқиқот ишида 2002 йилда Тошкент шаҳар Олмазор тумани ички ишлар бўлимининг рўйхатига олинган вояга етмаган ҳуқуқбузарликка мойил ўсмирларнинг 10 нафари билан ўтказилган сўровлар натижасига кўра, ўсмирларнинг кўпчилиги ўз жиноий хатти-ҳаракатларини сабабини аксарият эҳтиёжлар қўламини ортиши ва бунга эришишдаги ҳаракатларни нотўғри йўналганлиги ҳамда ижтимоий таъсирлар натижасида амалга оширилганлигини сабаб қилиб келтирганлар.

Маълум бўлдики, ўсмирларни хатти-ҳаракатида четга оғиш ҳоллари асосида ижтимоий маданий эҳтиёжларни ривожланмаганлиги, маънавий дунёни етишмовчилиги ётади. Бу эса жамиятда ёшлар девиациясини яъни четга оғувчи феъл-атвор сабабларини топиш, ижтимоий ёрдам тизимини ташкил қилиш, тушунтириш тарбия ишларини олиб бориш бўйича яхши ўйланган, мақсадли йўналтирилган ишларни амалга ошириш лозимлини белгилаб беради.

Инсон тарбиясида энг биринчи ва энг муҳим ижтимоий назорат институти бу – оиладир. Фарзанд тарбиясида ва баркамол авлодни шакллантиришдан соғлом оила муҳитини ўрни каттадир. Қолаверса, инсон хатти-ҳаракати ва хулқ-атвори, фаолиятини таълим муассасалари, маҳалла, меҳнат жамоаси, умумдавлат миқёсида эса қонунни ҳимоя қилиш органлари (ички ишлар, суд, прокуратура) ҳам назорат қилиб боради ва ушбу шахсга нисбаган ижтимоий назорат институтлари вазифасини бажаришади.

Бундай хулқ-атвор, бевосита инсоннинг шахс бўлиб шаклланиши ва жамиятда муносиб ўрин эгаллаб, онгли, фаол фуқаролик позициясини эгаллашига тўсиқ бўлиши мумкин. Шундай вазиятлар

курбони бўлиб қолган бола агар ижтимоий муҳитда, яъни оилавий ўзаро муносабатларда, тенгқурлари даврасида, маҳалладаги ўртоқлари ёки дугоналари орасида муносиб ўрин тополмаса, тушкунликка тушади, агрессив, жиззаки, урушқоқ бўлиб қолади, унда жамиятдан, ён-атрофдаги кишилардан норозилик кайфияти пайдо бўлгани боис, ўқишдан ҳам совиб, ўзини қўярга жой тополмай қолади.

Девиант хулқ эгаси бўлган шахс аслида кўп нарсани хоҳламайди. Психологларнинг кузатишларига кўра, у учун энг муҳими бу – бошқа инсонларнинг унга озгина эътибор кўрсатишидир. Бола баъзан ўз истагини англамайди, англаса ҳам, “Менга эътибор қилинган, мен унчалик ёмон бола эмасман”, деб дод солмайди. Чунки у ўз хатти-ҳаракатлари бошқалар томонидан салбий баҳоланиши ёки қораланишидан ҳамиша чўчийверади.

Бундай ҳолат эса, ўз навбатида, катталар кутмаган, ота-оналар, ўқитувчилар, умуман, кенг жамоатчилик томонидан ахлоксизлик деб баҳоланадиган ишларнинг содир этилишига туртки бўлади.

Ўсмир бундай ҳаракатлари учун жазоланишини ҳам билади, лекин била туриб ҳам хаголиклардан чекинмайди, бу билан ўз “мен”ини кўрсатиб қўйгиси келади. Бундай ўсмир мактабда ўқитувчилари, тенгқурларидан эшитган дашномлари унга таъсир қилмаётгандай ўзини тутаяди, ахлоқан ёки маънан жазоланишга лойиклигини билиб турса ҳам, нари борса, яхши муносабатда бўлиб юрган ўртоқлари билан гаплашмай қўяди. Ўқитувчилари ҳадеб уни танқид қилаверишса, дарслардан қочишни одат қилади. Табиийки, бола ўз ҳолатидан қониқмайди, ички изтиробларини ичига ютади, бу унинг психикасидаги қатор салбий эмоциялар, ҳиссиётларида намоён бўла боради. Баъзи ўсмирлар бошини қумга тикиб олган туяқуш каби, жамиятдан ўзини олиб қочадиган бўлиб қолиши бежиз эмас. Ташвишланарлиси шуки, девиант хулқли шахс ўзига ҳам, атрофдагиларга ҳам жиддий зарар етказаяди. Етказилган зарар кўпроқ маънавий бўлса-да, айрим ҳуқуқбузар вояга етмаганларнинг жиноий хатти-ҳаракати оиласига, жамиятга моддий зарар келтиради. У ҳатто баъзан бошқа бир инсоннинг ёки ўз ҳаётига зомин бўлиши мумкин.

Кўпинча девиант хулқ бир неча марта қайтариладиган, мунтазам кўриниш касб этадиган хулққа айланиб қолиши мумкин. Масалан, бир марта сигаретани татиб кўриш қизиққонлик, қизиқувчанлик деб эътироф этилса, доимий чекишга кўникиб қолиш - **девиация** деб аталиб, энди бундан катталар ҳам ташвишлана бошлайдилар.

Айниқса, боланинг отаси оғзига сигарета олмаган инсон бўлса, фарзандининг ушбу ҳаракатини сезиб қолгач, тепа сочи тикка бўлиб кетади, уни шафқатсизларча уриши ёки сўкиши билан орадаги зиддият кучаяди. Одатда хулқи оғувчан ёки девиант деб талқин қилиниши учун у ноодатий, фавқулодда вазиятларнинг оқибати бўлмаслиги керак. Рус тадқиқотчиси Ю Платоновнинг фикрича, **постравматик синдром** кузатилганда, яъни инсон ҳаёти учун аниқ хавф-хатар мавжуд бўлган шароитда ўзини ҳимоя қилиш мақсадида бола амалга оширган ҳаракат девиант ҳисобланмайди. Яъни, ёмон одатларга кўникиш жараёни одатий, кундалик, маиший хатти-ҳаракатлар доирасида шаклланиб боради, лекин уни баргараф этиш, олдини олишда катталар ностандарт йўллари тутсаларгина, натижа самарали бўлиши мумкин. Вояга етмаган ўсмирнинг зарарли одатларга, масалан, спиртли ичимликлар ёки гиёҳванд моддага ружу қўйиш ҳолати ўтказиб юборилса, касалликка айлангани учун ҳам девиант хулқ дейилмайди. Чунки уни энди тиббиёт йўли билан даволаш керак, чораси ҳам шунга яраша. Лекин ушбу кулфатдан фориғ бўлишда психологиянинг ўрни катта, бу ўша шахснинг ўзига ҳам, уни ўраб турган, унга ёрдам қўлини чўзган катталарга ҳам тааллуқлидир.

Девиант хулққа эга одамнинг турли ижтимоий вазиятларда мослашуви қийин кечгани боис унинг феъл-атвори кўпчиликка эриш туюлади. Чунки ҳар қандай янги вазият одамнинг тезроқ мослашувини талаб қилади ва бу нарса турли қийинчиликлар доирасида рўй беради. Дейлик, бола ўрта мактабни тамомлаб, касб-ҳунар коллежига ўқишга келди. У бу коллежни онгли равишда танлаган, орзу қилган мутахассислигини эгаллаш, сўнгра олий таълим даргоҳига кириб, таҳсилни давом эттириш истагида. Шундай ҳолат кузатиладики, катта ўсмирлик ёшидаги йигит-қиз коллежда ҳукм сураётган янги тартиб, ўзгача муносабатларга педагоглар ва тенгқурлар жамоасига кўника олмайди, бунинг учун унга маълум муддат керак. Дўст топгиси келади-ю, кўнглига мос ўртоқ ҳам учрамай турибди. Ўзи мансуб ижтимоий гуруҳга сира мослаша олмаслик, янги шароитда ўзини нотўғри тутиши, одамови бўлиб қолгани, аввало, у ҳақидаги фикрнинг ўзгаришига олиб келади ва ташқаридан қаралганда, унинг хулқ-атворида муайян чекинишларни келтириб чиқаради. Масалан, умумий тушқунлик ҳолати дарсларга кеч қолиш ёки айримларнинг қолдириш истаги намоён бўлиши билан кузатилади. У тенгқурларининг айрим таибҳъларини агрессив қабул

килиб, уришиб кетади. Вақтида тайёрланмаган дарс учун ўқитувчиларидан эшитган танбеҳи таъсир қилади. Уларга нисбатан кўрселик пайдо бўлади... Сезилиб турибдики, ўсмир қалбини тушунмаслик оқибатида аввал яхши ўқиган, ибратли хулқ соҳиби бўлган бола коллежда “хатар гуруҳига мансуб” кимсага айланиб қолади. Ушбу ҳолатни оилавий ҳаёт мисолида олиб қарайдиган бўлсак, баъзан энг оила муҳитига, ундаги хулқ нормалари ва талабларига сира жавоб бераолмаган келинда дезадаптация(мослаша олмаслик) кучаяди. У урушқоқ, гап қайтарадиган, бироз безбетроқ, жиззакига айланадики, охир-окибат ўзини энг бахтсиз аёл ҳисоблайди, барча нарсалардан воз кечиб, номаълум томонга кетиб қолишни истади. Албатта, девиант хулқ ўзига хос индивидуаллиги билан ажралиб туради. Ҳар бир шахсда у ёки бу девиант хулқ ўзига хос тарзда намоён бўлади. Бундай индивидуаллик, аввало, шу тоифа хулқнинг мотивларига, шахснинг характери, темпераментини пайдо қилган шарт-шароитга, оғишнинг кечиш динамикасига ва бошқа ҳолатларга боғлиқдир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, девиант хулқни шахснинг кундалик саъй-ҳаракатларида нисбатан барқарор такрорланадиган, уни муҳим ижтимоий нормалардан чекинтирадиган, нафақат ўзига, балки жамиятга ҳам зарар етказадиган (моддий, маънавий, ахлоқий) ва ижтимоий мослашувга тўғаноқ бўладиган ҳаракатлар тизими ёки шакли сифатида таърифлаш мумкин.

Психологик ҳамда педагогик адабиётларда вояга етмаганлар жиноятчилиги ёки уларда девиант хулқнинг шаклланиши ҳақида гап кетганда асосий сабаб сифатида кўпинча “кўча таъсири” омили кўрсатилади. Тўғри, бола уйига сиғмагач, содиқ ва ақлли дўст топа билмагач, педагогларнинг меҳрини қозона олмагач, кўчага чиқиб кетади. Уни кўчада ўзига ўхшаш, лекин бироз тажрибали тенгқурлари (ёки ўзидан каттароқ болалар) кутиб олади. Улар таклиф этган нормаларни бола бажонидил қабул қилмаса-да, ноиложликда кўнишга мажбур бўлади ва улар тутган сигаретани тагиб кўради, аста-секин гиёҳвандлик домига илинади, йўлтўсарлик қилади. “Кўча дўстлари” таклиф этган бошқа жиноий ишларни ҳам билиб-билмай содир этиб қўяди.

Мамлакатимизда деярли барча болалар оила муҳитидан узоқ эмаслигини инобатга олган ҳолда, ушбу даргоҳ ва унинг қадриятлари ҳақида гапирмасак бўлмайди. Атрофимизга зийраклик билан назар солсак, ҳамма оилани ҳам идеал деб бўлмайди. Ноқобил оиланинг

вояга етмаганлар девиантлик хулқ-атворига психологик таъсири умумий, ижтимоий, педагогик, юридик психологиянинг алоҳида тармоғи бўлган превентив психологиянинг муҳим муаммоларидан ҳисобланади. Бу муаммони ўрганишда олимлар оила ва оилавий муносабатлар омилига алоҳида эътибор қаратишади. Сабаби, оила жамиятнинг муҳим бўғини бўлиб, унда инсон мустақил ҳаётга тайёрланади. Хорижий мамлакатларда ва Ўзбекистонда ўтказилган кўплаб тадқиқотлар ота-оналар ўзаро муносабатларнинг ёки оиладаги маънавий муҳитнинг ўсмирлар девиант хулқ-атворига кўрсатадиган салбий ва ижобий таъсири ҳамда психологик оқибатлари қандай бўлиши мумкинлигига алоҳида эътибор қаратилган. Олиб борилган тадқиқотларимизда энг аввало, ота-оналарнинг ижтимоий хулқи ва ўзаро муносабатларида фарзандларига нисбатан салбий таъсир қиладиган омиллар мавжудлиги аён бўлди.

Демак, вояга етмаганлардаги девиант хулқ-атвор кўпинча носоғлом оиланинг ижтимоий психологик муҳитига боғлиқ тарзда шаклланади ва бунда ота-онанинг роли етакчи омил саналади. Ота-онанинг айби нимада? Эр-хотин ва бошқа яқин қариндошлар, масалан, қайнона ва келин, қайнота ёки куёв, опа-сингил ва ака-укалар ўртасидаги ўзаро муносабатлар шу даражада чигаллашадики, мурғак қалб бу кўргиликларни нима биландир ўзгартириш, ўзига нохуш туюлган ўзаро муносабатларнинг психологик жихатдан компенсация қилиш, яъни бошқа ҳаракатлар билан, эрмаклар билан қоплашга урина бошлайди. Муаммо шундаки, бола қанчалик уринмасин, эмоционал ҳиссий олами номақбул ўзаро муносабатларни тўғри ҳамда ҳолис идрок этишга қийналади, оқибатда руҳий оламида инфантилизм келиб чиқади. Инфантилизм шундай психологик ҳолатки, вояга етмаган бола руҳиятида ўз ёшига тўғри келмайдиган, кўпинча кичикрок, (баъзан каттарок) болага хос хулқ-атворнинг намоён бўлишидир.

Ота-онаси ёки оилавий муҳитидан доимий норизо бола салга йиғлаб юбориши ёки идишларни синдириши мумкинки, ташқаридан кузатганлар уни “Ёш боламсан, нега йиғлайсан?” каби сўзлар билан қойий бошлайди. Бундай ҳаракат 14-15 ёшли бола учун муносиб эмаслигини тушунса-да, ўсмир ички алам оғушида ўзини беихтиёр ноадекват (талабга мос эмас) тарзда тутати. Бундан ташқари, ота-онанинг ўзаро муносабатларида муаммолар мавжудлиги, яъни ноаҳиллик, бир-бирининг камчиликларини кечира олмаслик, бесабрлик, муросасизлик боланинг тенгқурлари доирасида ҳам, ўз

оиласида ҳам яккаланиб колишига сабаб бўлиб, ҳар қандай ижтимоий муҳитдаги қийинчилик, зиддият ёки келишмовчиликни “ичига ютавериш” орқали унда рухий тушкунлик, стресс ҳолатини келтириб чиқаради ва бола салга аразлайдиган, жеркиб ташлайдиган, ука-сингилларидан ўч оладиган, бу вазиятдан холи бўлиш учун ўзини кўчага отадиган бўлиб қолади.

Барча ота-оналар ҳам ўз муаммоларига кўмилиб яшаса-да фарзандига бефарқ бўлмайди. Ота-оналар зурриёдининг ҳар бир ҳатти-ҳаракатини муайян бир муддатда назорат қилиб турса-да, баъзан бошқа масалалар билан овора бўлганлиги боис, фарзандининг ютуқларини эътиборсиз қолдириши ҳам кузатилади. Бундай муносабат айрим вояга етмаганларни ўта мустақил қилиб қўйиши, оқибатда эса ҳам ижобий, ҳам салбий ҳолат кузатилиши мумкин.

Психологияда аутизм деб аталадиган омил вояга етмаганларнинг ҳаётини холис ва тўғри баҳолашига замин яратиши, ота-оналарнинг айрим ҳолатларидан тўғри хулоса чиқариб, уларни теранроқ мушоҳада юритувчи шахсга айлантириши мумкин.

Шундай, оилавий ўзаро муносабатлар ўз моҳиятига кўра **конструктив** (охири ижобий, яхшилик билан тугайдиган) ва **деструктив** (оқибати салбий, ёмонликлар билан тугайдиган) характерли бўлиб, вояга етмаганларда кузатиладиган хулқдаги девиантлик, яъни хулқий оғишлар, зиддиятлар аксарият ҳолларда эр-хотин муносабатларининг бузилиши ва деструктив тарзга ўтиши, оила типининг эса “ноқобил” деб тавсифланиши билан боғлиқ ҳолда кечади. Оилавий низо ва жанжалларнинг гувоҳи бўлган болада нафақат оилани, балки атроф-муҳитни, ижтимоий муҳитни (тенгқурлар, тенгдошлар, синфдошлар, курсдошлар, маҳалладошлар ва бошқа норасмий гуруҳларни) тан олмаслик кузатилади, унда танглик (стресс) ҳолати келиб чиқади. У инсоний ўзаро муносабатларни ноҳолис идрок этиб, ҳуқуқбузарликка мойилликдан маъно ахтаради.

Креминалистикага оид адабиётларда хатар гуруҳига мансуб вояга етмаганлар ўртасида содир этиладиган қонунбузарликлар чуқур таҳлил қилинади. Профессор Ғ. Абдумажидов шундай хулқни намоён этувчи болаларни 4 та гуруҳга ажратган:

1-гуруҳ — илк бор жиноятга қўл урган вояга етмаган шахслар. Уларнинг жиноят қилишдан аввалги хулқи ва маънавий киёфаси бир мунча ижобий бўлган. Одатда, бундай ўсмирлар у қадар жиддий

бўлмаган жиноятларни вазият тақозоси билан, фавқулодда содир этиши мумкин.

2-гуруҳ — илк марта жиноятга қўл урган, лекин илгариги ижтимоий ҳуққни ҳам бениқсон деб бўлмайдиган ёшлар. Масалан, бундай болалар зарарли одатлар билан маҳалла профилактика инспектори ёки вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссия “назар”ига тушган. У спиртли ичимлик ёки гиёҳванд моддани истеъмол қилади, чекади ва уйдан қочиб кетишдек салбий одатлари билан белгиланади.

3-гуруҳ — маънавий қарашлари бузуқ ўсмирлар. Улар аввал ҳам турли қонунбузарликлар содир этиб, маъмурий жазога тортилган, махсус мактаб ва касб-хунар коллежларида тахсил олиш мобайнида ҳуққдаги оғишлар билан рўйхатга тушган. Улардаги жиноий ҳуққ кўпинча салбий таъсир этувчи “кўча”, ундаги катта ёшли шахслар ёки ахлоқи бузуқ тенгдоши таъсирида рўй беради. Бу тоифага мансуб ўсмир кўчадаги муштлашишларда қатнашган, безорилик қилган; ўзидан кичик ёки ночор инсонларни тунаш, ўғрилик қилишдан уялмайди.

4-гуруҳ — жамиятга жиддий хавф туғдирувчи ҳуққ-атвор сохиблари. Бу тоифага муқаддам судланганлар (шартли ҳуққ қилинган, муддатидан аввал озод қилинган ва ҳ.) ҳам киради. Одатда, улар ишлаш ёки ўқишдан бўйин товлаб жиноий гуруҳларга онгли равишда кириб оладилар. Уларнинг феъл-атворида кўрслик ва бераҳмлиқ, андишасизлик устивор бўлади. Чунки уларнинг асосий мақсади — таъмагирлик йўли билан бойиш халқ манфаатига зарар етказишдир. Шу боис кўпинча вақтларини бекор ўтказишади, қимор ўйнашади, спиртли ичимлик ичиш, гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишдан завқланишади, тартибсиз, бемаъни жинсий ҳаётдан ҳам жирканмайдилар. Вояга етмаганлар жинояти мазмунан ва мантиқан ижтимоий психологик табиатга эгаллиги, унда ўсмирнинг ўзини шахс деб ҳис қилиши катта роль ўйнашига амин бўлдиқ. Бунда турли ижтимоий гуруҳларнинг салбий ёки ижобий таъсири бевосита ҳамда билвосита бўлишини кўриб турибмиз. Вояга етмаган болани ўраб турган ижтимоий муҳит — қулай ёки ёмон типлари билан ҳам фарқланади.

Қулай психологик муҳит замирида эр-хотиннинг дунёқараши, фикрлаш тарзи, феъл-атворининг бир-бирига мос келиши ётади. Олимларнинг фикрича, оиладаги қулай муҳит тушунчаси қуйидаги белгиларга асосланади: оила аъзоларининг бирлиги, яқинлиги (қараш,

фикр, кизиқиш, идеал қадриятлар йўналишининг яқинлиги), шахснинг ҳар томонлама ривожланиши учун имкониятларнинг мавжудлиги, оила аъзоларининг бир-бирига нисбатан хайрихошлиги, талабчанлик, ҳимояланганлик ҳиссининг мавжудлиги, ўзаро ишонч ва ҳурабатга асосланган муносабатлар.

Кулай психологик муҳитнинг муҳим кўрсаткичи бу — оила аъзоларнинг бўш вақтини ўз хонадонда ўтказишга интилиши ва уйдаги мажбуриятларининг биргаликда бажарилишидир. Бундан ташқари, юртимиз шароитида оиланинг меҳмондўстлиги, ёр-дўстлар, қўни-қўшнилар, қариндош-уруғлар билан самимий муносабатларнинг йўлга қўйилганлиги ҳам ижобий психологик муҳит деб ҳисобланиши мумкин.

Ижтимоий муҳитнинг ёмон типи айнан шу ҳолатларнинг тескараси тарзида талқин қилинади. Ўсмирлар ахлоқий қарашларининг шаклланишида қуйидаги омиллар алоҳида аҳамиятга эга: оиладаги ўзаро ишонч ва ҳурмат; ўсмир билан мулоқот мунтазамлиги ва интенсивлиги; оилавий тартиб назорат турининг йўлга қўйилиши; оила иерархиясида ўсмирга берилган роль; ўсмирга берилган мустақиллик даражаси (яъни “вояга етмаган” деган категорияда бўлишдан қатъий назар, ота-она ёки оиланинг катталари, мактабдаги устозлар ҳар бир ўсмир киёфасида ШАХСни илғаб олиши ундаги фазилатларга таянган ҳолда камчиликларини тузатиш дастурларига эга бўлиши шарт).

Фарзандларнинг меҳнатсевар, ҳунарли, эпли ва ақлли бўлишини хоҳлаган ота-она аввало, ўз хатти-ҳаракатида фаросатли, дидли, сабр-тоқатли, ҳар қандай мақсад-муддао олдида қийинчиликлардан қўрқмайдиган, ҳалол ва тиришқоқлигини кўрсата олиши лозим. Зеро, бугуннинг боласи учун айтиш, тушунтириш, панд-насихат қилиш етарли эмас, унга намуна ва ибрат бўлиш, инсоний фазилатларни амалда кўрсатиш лозим. Ота-она бола тарбиясини таъминловчи барча омиллардан хабардор бўлсагина, ўсмир ҳаёти бир текисда, силлиқ кечади. Бола яқин кишиларининг хатти-ҳаракатини психологик жиҳатдан чуқур идрок этар экан, бундан ибрат ҳам олади. Оилага бу ишда мадад ва кўмак берувчи таълим муассасаси эса ҳар бир ўқувчининг юриш-туриши, ўзини тутишига қараб, қайси оиланинг фарзанди экани, ота-она ва фарзанд муносабатларига баҳо бериши, прогноз қила олиши керак.

Маҳалла фуқаролари йиғини раиси ва фаоллари эса ёшлар тарбиясининг энг халқона, қадриятларимизга асосланган услуб ва

шакллари оқилона жорий этиб, амалда Оила – маҳалла – таълим муассасаси ҳамкорлиги Концепциясининг ижросини таъминлашлари даркор. Албатта, буларнинг барчаси фарзандларимиз қалбида келажакда комил инсон бўлиш каби эзгу ниятлар рўёби йўлида чекинмаслик, мустақкам ва аҳил оила қуришга интилишни шакллантиради. Энг муҳими, оила деб аталган муқаддас кўргонимизни бут, соғлом, муносабатларимизни эса самимий қилиш асносида ёшларимизни турли зарарли иллатлар домидан, гиёҳвандлик, ахлоқсизлик, “Оммавий маданият” таҳдидларидан асраб қолиш билан ўз олдимизга кўйилган эзгу мақсад “Обод турмуш” тарзимизга эга бўламиз.

3.ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБ-ҲУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ ВА КАСБГА МОСЛАШТИРИШ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ МАЗМУНИ

Таълим тизимида ижтимоий-психологик хизматнинг ташкил этилиши ўқувчининг индивидуал-психологик хусусиятларни ўрганиш билан, шахснинг ҳар томонлама камол топиши, унинг ҳам маънавий, ҳам ақлий ривожланиши ва қобилиятларини намоён этиши учун тегишли таълимий-тарбиявий ҳамда маънавий-руҳий шароитлар яратилгани назарда тулади.

Мазкур жараёнларда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13 майдаги 203-сонли қарори билан Халқ таълими вазирлиги тасарруфида Ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ва психологик-педагогик республика ташхис Маркази ташкил этилиб, умумий ўрта таълим муассасаларида психологик хизмат ишларининг илмий-методик асоси маълум даражада йўлга қўйилган. Таълим тизимида ўқувчи шахсининг ривожланиш динамикасини узлуксиз ва тўлиқ қамраб олиш, илк ёшдан бошлаб психологик-педагогик кузатув остига олиш психологик хизмат жараёнларида самарадорликни таъминлайди.

Шу мақсадда, тарбияланувчиларни доимий кузатувини ташкил этиш мақсадида **“Психологик-педагогик кузатув дафтари”** ишлаб чиқилган ва амалда жорий этилган. Унда амалиётчи психолог 3-6 ёшгача тарбияланувчиларнинг психологик, физиологик хусусиятлари, билиш жараёнлари, маънавий-гигиеник кўникмалари, оиладаги

шарт-шароитларини аниқлаб боради. Ўрганиш ва таҳлиллар натижалари асосида психологик коррекцияни талаб этиладиган сифатларни ота-оналарга маълум қилиб уларга тавсиялар бериб боради.

Узлуксиз психологик-педагогик кузатувни давоми сифатида умумий ўрта таълим мактабларида 1-9 синф ўқувчилари учун **“Психологик-педагогик ташхис дафтари”** юритилади. Мазкур дафтарни юритишда амалиётчи психолог синф раҳбарлар билан ҳамкорликда ўқувчиларнинг психологик хусусиятлари, билиш жараёнлари, ижтимоий дунёқараши ҳамда психологик-педагогик ташхис методика натижалари тўғрисидаги маълумотларни қайд этиб, унинг мониторингини таъминлаб боради. “Психологик-педагогик ташхис дафтари” нинг якунида амалий психолог ўқувчи шахсига якуний ташхис қўяди. Бунда ўқувчининг ёқтирган ва ёқтирмаган фанлари, қизиқишлари, иштиёқи, қайси касбни танлашга тавсия берилганлиги ҳамда психокоррекцияни талаб этадиган хусусиятлар келтирилиб ўтилади. Демак, халқ таълими тизимида психологик хизмат жараёни қуйидаги схематик кўринишда ташкил этилади.

Узлуксиз таълим тизимининг муҳим босқичи саналмиш ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимида ижтимоий-психологик хизмат фаолиятини йўлга қўйиш ва уни мувофиқлаштириш мақсадида ўрта махсус, касб-хунар таълими Марказининг 2008 йил 26 июндаги “Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида ижтимоий-психологик хизмат фаолиятини йўлга қўйиш тўғрисида”ги №107-сонли буйруғи тасдиқланди ва бу бўйруққа асосан амалиётчи психологларнинг иш фаолиятларини мувофиқлаштириш вазифаси белгиланди.

Мазкур вазифалар доирасида ўрта махсус, касб-хунар таълим тизими кадрлари малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш институтининг “Психология ва маънавият” кафедраси қошида жамоатчилик асосида “Ижтимоий-психологик хизмат Маркази” ташкил этилди. Шунга мувофиқ, ўрта махсус, касб-хунар таълим муассасаларида психологларнинг фаолиятларини мувофиқлаштириш мақсадида “Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида ижтимоий-психологик хизмат тўғрисидаги Низом” ҳамда академик лицей ва касб-хунар коллеж ўқувчилари учун **“Ижтимоий-касбий мослашув дафтари”** ишлаб чиқилди.

Ўрта махсус, касб-хунар таълим муассасаларида психологик хизматнинг ташкил этишидан мақсад: “Таълим жараёнида баркамол инсонни шакллантириш ўқувчиларнинг миллий ўзлигини англашини

тарбиялаш, уларнинг ўзига хос (индивидуал) психофизиологик хусусиятларини, қобилиятларини, имкониятларини, танлаган мутахассислик йўналишларига ижтимоий касбий мослашувини ўрганиш, ўқувчилар билан психологик-педагогик коррекция ишларини олиб бориш ҳамда битирувчиларни кейинги таълим йўналиши, ижтимоий меҳнат фаолиятига самарали йўналтириш, ишга жойлаштириш” мақсад қилиб олинган. Мазкур жараёнлар таълим муассасаларда фаолият юритаётган амалий психологларнинг қуйидаги вазифалар асосида ишни ташкил этишлари лозимлигини белгилаб берди:

1) “Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида ижтимоий-психологик хизмат тўғрисидаги Низом” асосида иш фаолиятни ташкил этиш;

2) академик лицей ҳамда касб-хунар коллеж ўқувчилари учун “Ижтимоий-касбий мослашув дафтари”ни юритиб бориш;

3) ўрта махсус, касб-хунар таълим тизими кадрлари малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш институтида доимий малакасини ошириб бориш;

4) умумий ўрта таълим мактаблари билан доимий касб-хунарга йўналтириш ишларида узвийликни таъминлаш;

5) таълим муассасада педагоглар, ўқувчилар ўртасида психологик соғлом муҳитни ташкил этиш;

6) ўқувчиларни ижтимоий-психологик хусусиятларини ўрганиш доирасида ота-оналар билан “Мулоқот” дафтارينинг юритиш;

7) ўқувчиларнинг касбий лаёқат даражаларини аниқлашда турли хил метод, тест ва сўровномалардан фойдаланиш “Ўқитувчи-ўқувчи” муносабатидаги муаммолар ечими йўллариини излаб топиш;

8) бўш ўзлаштирувчи ўқувчилар билан психокоррекцион ва ривожлантирувчи ишларни ташкил қилиш;

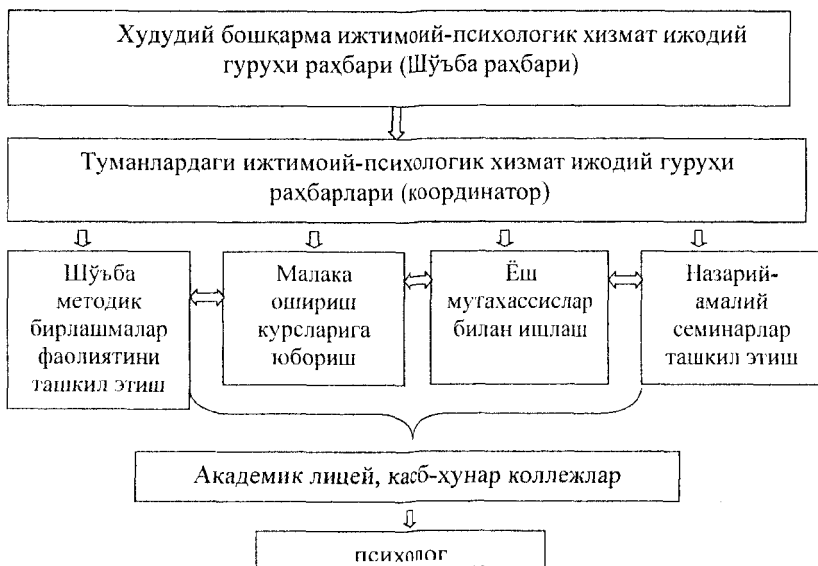
9) иқтидорли ўқувчиларни аниқлаш ва улар билан психологик-педагогик ёндашиш;

10) хатар гуруҳига мансуб ўқувчилар билан психологик-педагогик ёндашиш ва касб-хунарга йўналтириш, касбга мослаштириш каби ишларни ташкил этишлари лозим.

Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларининг раҳбар ходимлари, педагоглари ва ўқувчиларининг ижтимоий-психологик қўллаб-қувватлашга ҳамда ўқувчиларни интеллектуал, ижодий-касбий имкониятини ривожланишининг таъминлашда ўрта махсус, касб-хунар таълими бошқармаларида ижтимоий-психологик

хизматни мувофиқлаштирувчи ижодий гуруҳ тузилиши мақсадга мувофиқ.

Ўрта махсус, касб-хунар таълими бошқармаси тасарруфидаги ижтимоий-психологик хизматнинг иш структураси

Мазкур ижтимоий–психологик хизмат ижодий гуруҳи раҳбарларининг иш структурасида белгиланган вазифаларни амалга оширувчи тажрибали психологларни танлаб олиш мақсадида таълим муассасаларида фаолият юритаётган амалий психологлар салоҳияти доирасида мониторинг тузилиши зарур. Мониторинг таҳлили асосида мутахассислик маълумотига эга бўлган тажрибали психологлардан иборат ижодий гуруҳ аъзолари жамоатчилик асосида буйруқ билан тайинланади ҳамда ижодий гуруҳ аъзолари туманларга бириктирилиб қуйидаги вазифалар белгиланади:

- таълим муассасаларда фаолият юритувчи педагог, психологларни касб-хунарга йўналтириш ишларининг мазмун моҳияти, мақсади ва амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар доирасида педагогик жамоага тушунтириш ишларини олиб бориш;

- умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда узвийликни таъминлаш жараёнларини ташкил этиш;

- касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишлари ҳақида касбий ахборот беришда махсус касб-хунарга йўналтириш хонасини ташкил этиш ва бу хонага амалий психологни маъсул қилиб тайинлаш;

- касб-хунарга йўналтириш тадбирлари “Очиқ эшиклар куни”, “Касблар фестивали”, экскурсия, касб фахрийлари билан учрашув каби тадбирларни ўтказиб бориш.

Касб-хунар коллежлари умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларини касб-хунарга йўналтиришда қуйидаги икки босқич асосида ёндашишлари мақсадга мувофиқ:

1. **Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда назарий билимлар асосида ёндашиш.**

2. **Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда амалий билимлар асосида ёндашиш.**

Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда назарий билимлар асосида ёндашиш. Бунда, касб-хунар коллежининг педагог, психологлардан умумий ўрта таълим мактаб ўқувчилари билан қуйидаги касб-хунарга йўналтириш ишларини ташкил этиш жараёнларини амалга ошириш назарда тутилади:

- касб-хунар таълим муассаса ўзининг мутахассислик йўналишлари ва унинг имкониятлари, меҳнат бозоридаги ўрни ҳақида маълумотлар бериш;

- Касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишлари ва унинг имкониятлари тўғрисида ҳикоя қилувчи кинофильмлар намойиши ҳамда турли кўرғазмалар фотоальбом, стендлар, плакатлар асосида ўқувчиларга маълумотлар бериш;

- касб-хунарга йўналтириш жараёнларига хизмат қилишда психологик-педагогик ташхис методикаларини ўтказиш;

- касб-хунарга йўналтиришда ўқувчи шахсининг психофизиологик хусусиятларини инобатга олиш асосида ёндашиш;

- касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишларини танлашда касбий маҳорат, касбий қобилият асосида касб идеалини шакллантириш;

- касб-хунарга йўналтиришда меҳнат интизоми, меҳнат ҳавфсизлиги тўғрисида маълумот бериш;

- умумий ўрта таълим мактабларида “Касб-хунарга йўналтириш ва мослаштириш” бўйича махсус курсларни ташкил этиш;

- умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежи ҳамкорлигида ўқувчиларни касбий қизиқишлари, мойиллиги, қобилиятларини аниқлашда ижтимоий сўровномалар ўтказиш ва уларни таҳлил қилиш каби жараёнлар асосида ёндашиш талаб этилади.

Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда амалий билимлар асосида ёндашиш. Бунда касб-хунар коллежи педагог, психологларида ўқувчиларнинг касб-хунарга йўналтириш жараёнларига қаратилган назарий билимларини касб-хунарга йўналтириш тадбирлар асосида амалий билимларини шакллантириш назарда тутилади:

- касб-хунар коллежида “Очиқ эшиклар куни”, “Касблар фестивали” каби касб-хунарга йўналтириш тадбирларини ташкил этиш;

- касб фаҳрийлари билан учрашувлар ўтказиш;

- мутахассислик йўналишларига асосланган корхона ва ташкилотларга экскурсияларни ташкил этиш;

- касб-хунар коллежларида айрим касбларга бағишланган мавзули кечаларга умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларини таклиф этиб бориш;

- умумий ўрта таълим мактабнинг меҳнат таълими, биология, химия фанларини касб-хунар коллежининг ўқув устахоналари, биология ва химия хоналарида дарс жараёнларини ташкил этиш асосида ёндашишни талаб этади.

Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда тўпланган психологик-педагогик тажриба натижалари, назарий ва амалий билим хулосалари асосида уларда касбга қизиқишнинг асосий шаклланиш йўллари аниқлаш лозим:

- 1) ўқувчиларга индивидуал (якка) ёндашувни қўллаш;

- 2) танланган касбга айнан ўхшаш тасаввурни туғдириш;

- 3) ўқувчиларнинг билиш фаоллигини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш;

- 4) ўқувчиларда ўз-ўзини билишни кучайтириш;

- 5) ҳақиқий касбий қадриятларни шакллантириш;

- 6) касб идеалини шакллантириш ва касбга ижтимоий мослаштириш.

Мазкур касб-хунарга йўналтириш ишларини самарали ташкил этишда касб-хунар коллежининг психологи томонидан намунавий иш режа ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Касб-хунар коллежларида умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларини касб-хунарга йўналтириш ишларининг ташкилий иш режаси

№	Ишларнинг мазмуни	Бажарилиши	Маъсул
1	Касб-хунар коллежлари янги ўқув йилидан бошлаб яқин худуддаги умумий ўрта таълим мактаблари билан алоқа ўрнатиш ва ўқувчиларнинг қайси соҳага кизиқишлари юзасида ижтимоий сўровномалар ўтказиш	Сентябр – октябр	Касб-хунар коллежи ва умумий ўрта таълим мактаб психологи
2	Касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишлари ва унинг меҳнат бозоридаги имконияти бўйича умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларига, ота-оналарга тушунтириш ишларини олиб бориш ва бу ҳақида оммавий ахборот воситаларда кўрсатув ҳамда эшиттиришларни ташкил этиб бориш	Ноябр - декабр	Маънавий-марифий ишлар бўйича директор ўринбосарлари, психолог
3	Касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишлари бўйича касбий ахборотлар, дидактик ва услубий материаллар билан умумий ўрта таълим мактабининг касб-хунарга йўналтириш хонасини мунтазам бойитиб бориш	Йил давомида	Касб-хунар коллежи ва умумий ўрта таълим мактаби психологи
4	Касб-хунарга йўналтириш тадбирларини ўтказиш ва бунда умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларини иштирокини таъминлаш	Йил давомида	Маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари, касб-хунар

			коллежи ва умумий ўрта таълим мактаб психологи
5	Касб-хунар коллежида “Касб-хунарга йўналтириш” хонасини ташкил этиш ва мутахассислик йўналишларига доир касбий ахборот стендлари, таъсирий ойна, кўргазмалар материаллар билан бойитиб бориш	Доимо	Ишлаб чиқариш таълими бўйича директор ўринбосари ва амалий психолог
6	Умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишлари юзасидан ҳисоботлар тайёрлаш ва баёнот бериш	Доимо	Касб-хунар коллежининг амалий психологи
7	Касб-хунар коллежларида умумий ўрта таълим мактаб битирувчиларини қабул қилиш бўйича комиссия иш фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш	Июнь-июль	Касб-хунар коллежи директори, Ишлаб чиқариш таълими бўйича директор ўринбосари, амалий психолог

Касб-хунар коллежига қабул қилинган ўқувчилар билан касбга ижтимоий мослашув ишлари

№	Ишларнинг мазмуни	Бажарилиши	Маъсул
1.	Дастлаб ўқувчиларнинг танлаган мутахассислик йўналишларига бўлган касбий кизиқишларини аниқлашда ижтимоий сўровномалар ўтказиш	Сентябр-октябр	Амалий психолог, гуруҳ раҳбари
2.	Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасасида қабул қилинган ўқувчилар учун	Доимий	Амалий психолог, гуруҳ раҳбари

	“Ижтимоий касбий мослашув” дафтарини юритиш.		
3.	Касб-хунарга йўналтириш тадбирларини ўтказиб бориш ва бунда умумий ўрта таълим мактаб ўқувчилари, маҳалла вакиллари, ота-оналар, “Камолот” ЁИХ вакилларини таклиф қилиш	Доймий	Маънавий- марифий ишлар ва ишлаб чиқариш таълими бўйича директор ўринбосари, амалий психолог
4.	Яқин ҳудудда жойлашган корхона ва ташкилотлар ҳамда олий ўқув юртларига экскурсиялар ташкил этиш ҳамда ўқувчиларни ишлаб чиқариш амалиётларига жалб этиш	Феврал-март	Ишлаб чиқариш таълими бўйича директор ўринбосари, гуруҳ раҳбарлари, катта усталари, амалий психолог
5.	Ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш амалиётларини бажарилиши юзасидан ҳисоботларни қабул қилиш	Апрел-май	Ишлаб чиқариш таълими бўйича директор ўринбосари, гуруҳ раҳбарлари, катта усталари, амалий психолог
6.	Мутахассислик йўналишларини меҳнат бозорида тутган ўрни ва унинг имкониятлари юзасидаги ишлар	Июн-июл	Ишлаб чиқариш таълими бўйича директор ўринбосари, гуруҳ раҳбарлари, катта усталари, амалий психолог
7.	Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассаса битирувчиларини кейинги меҳнат фаолиятлари ёки олий ўқув юртларига йўналганлиги юзасидан маълумотлар тўплаш	Август	Гуруҳ раҳбари, амалий психолог

Юқорида келтирилган касб-хунарга йўналтириш ва касбга мослаштириш ишларини амалий психолог томонидан мақсадли режа асосида ташкил этилганлиги умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-

хунар коллежларда ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишларида узвийликни таъминлабгина қолмай, бунда таълим муассасада фаолият юритувчи педагогларни ҳам бевосита жалб қилишда ҳамда ўқувчиларни танлаган мутахасислик йўналишларига ижтимоий касбий мослашувига самарали таъсир этади.

4. КАСБ-ХУНАР КОЛЕЖЛАРИДА ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБ-ХУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ ВА КАСБГА МОСЛАШТИРИШДА ПСИХОЛОГИК ХИЗМАТНИНГ ЎРНИ ВА РОЛИ

Ўрта махсус, касб-хунар таълим муассасаларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва мослаштириш ишларини ташкил этишда психологик хизмат ўрта махсус, касб-хунар таълими Марказининг 2008 йил 26 июндаги “Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида ижтимоий-психологик хизмат фаолиятини йўлга қўйиш тўғрисида”ги 107-сонли буйруғи асосида ташкил этилган.

Шунга мувофиқ, таълим тизимида психологик хизматнинг ташкил этилиши ўқувчи шахсининг касбий қобилияти, касбий қизиқиши, мойиллиги, индивидуал-психологик хусусиятларини ўрганиш ҳамда ўқувчини касбга мослаштириш орқали камол топиши, унинг ҳам маънавий, ҳам ақлий ривожланиши, ўзлигини англаши ва қобилиятларини намоён этиши учун тегишли таълим-тарбия ҳамда маънавий-руҳий шароитлар яратишни назарда тутди.

Мазкур жараёнлар хатар гуруҳига мансуб ўқувчи шахсида намоён бўлишида бевосита касбга ижтимоий мослаштириш босқичлари муҳим ўрин тутиши лозим.

**Касб-хунар коллежларида хатар
гуруҳига мансуб ўқувчиларни
касбга мослаштириш босқичлари**

- Касбий ахборот
- Касбий маслаҳат
- Касбий ташхис
- Касбий танлов
- Касбий фаоллаштириш
- Касбий мослашув

Касбий ахборот - ўзида маълум бир касбни эгаллаш хоҳиши бўлган хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларга касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишларини эгаллашнинг шакл ва воситалари, шарт-шароитлари, касбий билимларини ошириш имкониятлари, меҳнат бозорининг ҳолати ва эҳтиёжи, касбий қизиқишларнинг шаклланиши, ўқувчининг истак ва кўникмаларига қўйилган талаблар ҳамда замонавий касбларнинг истиқболи ва мазмуни тўғрисидаги ахборотлардан бохабар қилиш, касблар олами бўйича маълумотлар тўплаш ва шу асосида тарғибот-ташвиқот қилиш чора-тадбирлари тушунилади.

Касбий маслаҳат - бу касб танлашда ўқувчининг қобилиятларини инобатга олган ҳолда, амалий ёрдам бериш ҳамда жамият эҳтиёжларидан келиб, ўқувчи ёшларга касблар ҳақидаги илмий ташкиллаштирилган маълумотларни етказиш жараёнлари ва шунинг билан бирга ўқувчининг қизиқиши асосида танламоқчи бўлган касб юзасидаги кўмакли мурожаатига бериладиган жавоблар натижалари касбий маслаҳат босқичида амалга оширилади;

Касбий маслаҳат кўйидаги шаклларда олиб борилади:

ахборот маслаҳати – ўқувчиларга ишга жойлашиш ҳақида, ишга ёки ўқишга қабул қилишнинг талаблари, меҳнатга ҳақ тўлаш тизими, касбий ўсиш истиқболлари ҳақида маълумот берилади;

диагностик (ташхис) маслаҳат – ўқувчининг шахсини, унинг қизиқиши, қобилияти, хусусиятларини танлаган касбига ёки мақсадига қараб ўтказилади;

шакллантирувчи маслаҳатнинг мақсади – ўқувчининг касб танлашини бошқаради, ушбу танловни тузатади. Бундай маслаҳат узоқ вақтга мўлжалланган бўлиб, ўқувчининг шахсий ўзлигини англашдаги доимий ўзгаришларини инобатга олади;

тиббий касбий маслаҳат – ўқувчининг саломатлик ҳолатини аниқлашга мўлжалланган бўлиб, танлаган касбига унинг психологик хусусиятларининг мос келиши, зарур ҳолларда унинг психофизиологик хусусиятларига кўпроқ мос келадиган бошқа фаолият турига қайта йўналтириш.

Касбий маслаҳатни ўтказиш иккита *бошланғич* ва *чуқурлаштирилган касбий маслаҳат* босқичларига бўлинади:

1. Бошланғич касбий маслаҳат – индивидуал тарздаги маслаҳат шакли бўлиб, бу жараёнда касб танлашнинг қоидалари, касб-хунарларнинг хилма-хиллиги тўғрисидаги маълумотлар берилади.

Бундай касбий маслаҳатнинг натижасида шахснинг касбий режаси шаклланади, танловнинг масъулияти ва онглилик даражаси ўсади.

2. Чуқурлаштирилган индивидуал касбий маслаҳат – шахсни ҳар томонлама чуқур ўрганишга (қизиқишлари, қобилиятлари, саломатлиги ва жисмоний ривожланиши, диққатининг даражаси, тафаккури, ҳаракатларининг координацияси, характер хусусиятларини) асослаиб ўтказилади. Бунда ота-онаси ва ўқитувчиларининг фикри, ўқишдаги ўзлаштириш хусусиятлари инobatга олинади. Бу маълумотлар ўқувчига фақатгина касб-хунарга йўналтириш мақсадидагина эмас, балки унинг шахсини ривожланишига ҳам таъсир кўрсатиш имконини беради.

Касбий маслаҳатчи савол беради, жавобларни таҳлил қилади, маслаҳат беради ва унинг натижалари учун масъул ҳисобланади.

Психологик-педагогик ташхис методларининг натижалари ўқувчига ўзини объектив баҳолаш ва ўзи устида ишлашни такомиллаштиришнинг самарали йўллари топишда ёрдам бериши даркор.

Ўқувчининг фаоллигини ошириш ва қўшимча маълумотларни кўпайтириш мақсадида касбий маслаҳатчи муаммоли вазифаларни кўйиши мумкин.

Касбий маслаҳатчида агар тиббий ва бошқа асослар бўлмаса, касб танлашга тўғридан тўғри йўналтиришга маслаҳатлар беради. **Касбий маслаҳат методлари қуйидаги гуруҳларга бўлинади:**

- ахборот-маълумот ва маърифат методлари;
- ўқувчига ўзини англашга ёрдам беришга йўналтирилган диагностика методлар;
- ахлоқий-ҳиссий қўллаб-қувватлаш методлари;
- касбий ривожланиш бўйича қарор қабул қилиш ва истикболни белгилаш методлари;
- мўлжалланган мақсад ва истикболларни амалга оширишни таъминловчи метод;
- ўзаро боғлиқ бўлган кетма-кетлик занжирини тузиш;
- истикболдаги вариантлар ичидан энг мақбулини танлаб олиш имконини берувчи методлар;
- ҳар хил ҳаракатлар вариантлари тизимини яратиш;
- мавжуд касб-хунарлар, ўқув юрти ва мутахассисликлар ичидан альтернатив танлов схемаларини қўллаш;

- касбий маслаҳатларнинг турли вазиятларини баҳолаш ва ўз-ўзини баҳолашнинг усул ва методларидан ўз-ўзини англаш ҳолатларини биргаликда таҳлил қилиш усулларида фойдаланиш;

- ҳаётий ва касбий ўзликни англаш бўйича турли ҳолатларни мустақил таҳлил қилишга тайёрликни шакллантириш методлари.

Касб-хунар коллежларида касб-хунарга йўналтириш ва касбга мослаштириш ишларини ташкил этишда юқорида кўрсатилган методлардан самарали қўлланилиши ўқувчиларнинг касбий қизиқишлари, касбий ўзликларини англаш жараёнларини шаклланишида муҳим ўрин тутаяди.

В.Л.Леви ҳолатларни типларга ажратиш критерияси сифатида хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касбий маслаҳат олиш учун мурожаат қилиш мотивларини олади[16; 29].

Биринчи навбатда мотив тушунчаси нимани англатиши ҳақида билиб оласак:

мотив – ўқувчи шахсини бирор мақсадли фаолиятни бошлашга, киришиши учун сабаб бўлувчи ички омил, яъни субъектини фаоллаштирувчи турли ҳолатларни ифодалаш бўлиб, у шахс эҳтиёжи, майли, ҳиссиёти ва идеаллари таъсирида рўёбга чиқишга йўналтирилган ақлий фаолиятдир. Ўқувчи шахсини мурожаатида қуйидаги мотивлар кўпроқ учрайди, яъни ноаниқлик мотиви, муқобил танлов мотиви, ўз касбий режасига эга бўлган шахс маслаҳат сўраб мурожаат қилади, муаммоли вазиятларда, билиш мотиви ва шу қабилар. Шахсий маслаҳат ўтказишда таълим муассасанинг касбга йўналтирувчи психолог-мутахассиси қуйидагиларни билиши шарт: бир томондан, хатар гуруҳига мансуб ўқувчининг қизиқиши, лаёқати ҳақидаги маълумотларни ва бошқа томондан касблар олами тўғрисидаги маълумотларни, касбнинг инсонга қўядиган талабларини, ўқув муассасалари ҳақидаги маълумотларни.

Ўқиш фаолияти мотивлари – бу ўқиш жараёнидаги билимларни онгли равишда тушуниб, муайян билимлар олишга ундайдиган бош сабаблар мажмуидан иборатдир. Ўқиш фаолиятини мотивациялаш – бу ўқиш фаолияти мотивларига нисбатан кенгрок мазмунга эга бўлиб, у ўқиш жараёнида бериладиган билимлар ичидан ўқувчининг ўз қизиқиш ва қобилиятидан келиб чиқиб, билим олишнинг маълум бир йўналишини танлаб олишдан иборат мангикий жараёндир.

- Р.Т Байярд, Д.Байярд хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларда ўқув мотивларни шаклланишини қуйидагича ифодалайди:
- бирор ўқув фанига қизиқиш;

- Ватанга фойда келтириш истаги (ўзига хос педагогик-психологик хусусият ва қобилиятни ҳисобга олмаган ҳолда);
- шахсий қобилиятни рўқач қилиш;
- оилавий анъаналарга риоя этиш;
- дўстлари ва ўртоқларига эргашиши; иш жойи ёки ўқув юртининг уйига яқинлиги; моддий таъминланиш;
- ўқув юрти кўринишининг чиройлилиги, нуфузлилиги ёки унга жойлашиш осонлиги[19; 76].

Шунингдек, бошқа турдаги мотивлар, масалан, ўқувчининг бирор касбга, фанга мойиллиги, мақсади, унга интилиши, касб тўғрисидаги маълумоти, ўзининг сихат–саломатлиги, асаб тизимининг ва температураининг хусусиятлари ёки бошқалар ҳам бўлиши мумкин.

Ўқини мотивларини шакллантириш ўқувчининг билимга бўлган эҳтиёжи, қизиқишини янада орттириб қолмай, балки унинг келажакдаги йўлини ҳам аниқлаб беради ҳамда билимининг кенгайиши, ўқиш, кўникма ва малаканинг шаклланиш даражасини кўрсатади

Хатар гуруҳига мансуб ўсмирларни касб-ҳунарга йўналтириш ишларининг самарадорлигини баҳолашда Р.Т Байярд, Д.Байярднинг куйидаги фикрига қўшилиш мумкин: "... маслаҳат ақлли ва малакали бўлган тақдирда ҳам, шахсий хусусиятларни тўғри ташхисдан ўтказишдаги унинг бутун компетентлигига қарамасдан, биз барибир шубҳаланишга ҳақлимиз... иккинчидан, унинг меҳнат оламини қабул қилишининг ҳаққонийлиги қай даражада, бундай ҳолатнинг сабаби шуки, ҳаттоки энг малакали касбий маслаҳатчи ҳам касблар оламининг барча сир-асрорларидан бохабар бўла олмайди, чунки касблар оламининг ўзи ҳам ўзгармас эмас".

Шундан келиб чиқиб, шу фикрга келиш мумкинки, ўқувчи ёшларга тўғри касбий маслаҳат, йўл-йўриқ бериб бориш осон иш эмас экан, уни амалга ошириш эса бундан ҳам машаққатли жараён бўлиб саналади.

Касбий ташхис – хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларнинг индивидуал-психологик хусусиятлари, шахсий фазилатлари, касбий қизиқишлари, мойиллиги, соғлиғи ва меҳнат талабларига тўғри келиши ёки тўғри келмаслик жараёнларини аниқлаш босқичи касбий ташхис ҳисобланади.

Р.Т Байярд, Д.Байярднинг фикрига кўра, “Касбларнинг илмий асосланган типологиясининг йўқлиги, яъни у ёки бу касбга ва касблар

гуруҳига мослик даражасини аниқлайдиган, психофизиологик хусусиятлар мажмуасининг йўқлиги ўқувчиларнинг касбий ташхис ҳақидаги хусусиятларни аниқлаштириш йўлида ўтиб бўлмас тўсик бўлмоқда” экан.

Касбий танлов – ўқувчини касбий фаолиятининг яроқлилик даражасини аниқлашга йўналтирилган, унинг психифизиологик хусусиятлари (танлаш) ёки аниқ бир касбга бўлган психифизиологик меъёрий талаблар (саралаш) асосида ўқувчини ҳар томонлама ўрганиш тизимидир.

Ўқувчиларнинг касб-ҳунар танловларида қуйидаги омилларнинг ўрни муҳим аҳамиятга эга:

тенгқурлари, дўстларига эргашиш;

шахсий касбий ва ҳаётий режалар;

идеал касб орзуси;

оммавий ахборот воситалари (радио, телевидение);

касб-ҳунарга йўналтириш ва мослаштириш тадбирлари.

Шунингдек, касб танлашнинг асосий омиллари сифатида психологлар одатда қуйидагиларни келтиришади: қизиқишлар (билим орттиришга доир, мутахассисликлари бўйича, касбларга қизиқиш, иштиёқлар); лаёқатлар (маълум бир фаолият турида муваффақиятга эришиш учун зарур бўлган психологик механизмлар); темперамент; характер. Бу омиллар кўпроқ субъектив ҳисобланади.

Қуйидаги омиллар гуруҳи (уларни объектив деб номлаш мумкин) – тайёргарлик даражаси (ўзлаштириш), саломатлик ҳолати, касблар олами ҳақида ахборотга эга бўлиш кабиларни қамраб олади.

Касбий фаоллаштириш – бунда хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларнинг танлаган касб-ҳунари юзасидан касбий маълумотлар базасини кенгайтириш, ўқув ва ишлаб чиқариш жараёнларига жалб қила бориш ҳамда меҳнат турининг шарт-шароитлари билан таништириб бориш жараёнларини ўз ичига олади.

Касбий мослашув – бунда касб-ҳунар коллежида хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларлар танлаган мутахассислик йўналишларига ижтимоий касбий мослашиш жараёнлари ҳамда ишлаб чиқаришда касбий фаолиятнинг ижтимоий–психологик ва ташкилий-техник шароитларига шахсни мослаштиришга, уни муваффақиятли равишда касбни эгаллаш учун шарт-шароитларни яратишга йўналтирилган чоралар комплекс тизими бўлиб саналади.

Мазкур жараёнлар асосида касбга мослаштириш ишларини ташкил этилиши, ўқувчиларни касб-ҳунар таълим муассасаларига

психологик-педагогик ёндашув тизимини таъминлашига ҳамда ўқувчининг ижтимоий муҳитга касбий мослашувини самарали кечишига туртки бўлиб хизмат қилади.

5. ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ЎТКАЗИЛАДИГАН КАСБГА МОСЛАШТИРИШ ТАДБИРЛАРИ ВА УНИНГ ИМКОНИАТЛАРИ

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида белгиланган вазифаларни юксак даражада бажариш борасида, умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш жараёнлари бўйича тадбирларининг имконияти муҳим аҳамият касб этади.

Касбга мослаштириш тадбирларининг имкониятлари касб-хунар коллежларини тайёрлов йўналишлари, мутахассисликлари, шарт-шароитлар билан яқиндан таништиришда ҳамда ўқувчи шахсини инобатга олган ҳолда бериладиган ёрдам бўлиб бир томондан жамият учун керакли бўлиши, иккинчи томондан ўзининг шахсий ҳаракатларига эришиши, меҳнат соҳаларини мустақил ва онгли танлай олишида имкон яратишга хизмат қилади.

Шунингдек, касб-хунар коллежларининг ҳашаматли ҳамда кўркам биносининг ўқув устахоналар, компьютер хоналар, чилангарлик, гишт териш технологиялари, тиббиёт жиҳозлари, архитектура чизмалари, ўқувчилар томонидан тайёрланган ҳунармандчилик буюмлари асосида ташкил этиладиган ярмаркалар билан умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларини таништириш ва улар иштирокини таъминлаб борилиши ҳам уларни касблар олаmidан ўзларининг қизиқишларига мос бўлган касб танловини белгилаб беради.

Мазкур жараёнларни амалга оширилишида кейинги таълим тури бўлимиш касб-хунар коллежлар ўрни муҳим саналади.

Бунда аввало, умумий ўрта таълим мактаб битирувчиларини касб-хунарга йўналтириш тадбирларига иштирокларини таъминланиши учун биринчи навбатда тадбир ўтадиган касб-хунар коллежининг ҳудудида жойлашувини тўғри танланишига эътибор қаратиш лозим бўлади. Агарда тадбир ўтказиладиган касб-хунар коллежининг ҳудудида жойлашуви ҳамда тадбирда тайёргарлик жараёнлари талаб

даражасида бўлмаса, иштирокчиларнинг руҳиятига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Бу борада М. Қуронов, Ш.Жумаев, О.Сафаров каби педагог олимлар қуйидаги фикрни келтириб ўтганлар: “Тадбир ўтказилишидан олдин тадбирни ўтказиш заруриятини аниқлаш лозим. Бу зарурият дунёда рўй берган ижтимоий-сиёсий воқеа ёки мамлакат миқёсидаги кенг қамровли маънавий-маърифий тадбирлар, янги қонун ва қарорлар, ислохотларнинг мазмун-моҳияти, одамларни ўйлантираётган долзарб ижтимоий муаммолар бўйича аҳолининг ишончли манбалардан аниқ ва атрофлича ахборот ҳамда маълумотлар олиши билан боғлиқ бўлиши муҳим. Тадбирлар, заруриятга қараб, рўй берган ёки рўй бериши кутилаётган воқеа ва ҳодисанинг ғоявий жиҳатдан турлича талқин этилиши, улар бўйича ортиқча миш-мишлар тарқалишининг олдини олишни кўзлаган бўлиши керак.

Шу билан бирга олимлар тадбир самарадорлигини оширадиган энг асосий жиҳатлардан бири кўрғазмали воситалар, шиорлар, тасвирий санъат намуналари, ҳикматли сўзлар, харита, расмлар ва слайдлардан унумли фойдаланиш қатнашчиларда тадбирни янада мазмун моҳиятини чуқур англашларига туртки бўлиши ҳақида ўз фикрларида илгари сурганлар [16; 67].

Шундай экан, касб-ҳунар коллежларида касб-ҳунарга йўналтириш ва мослаштириш тадбирларини доимий ташкил этиш орқали ўқувчиларни қизиқишлари, қобилиятлари асосида мустақил касб танлашлари ҳамда келгусида уларни кунт билан эгаллашларига имкон берувчи омил сифатида қараш мумкин.

Бу борада педагог М.Ф.Зияева ўқувчиларни медицина касбига мослаштиришни босқичма-босқич шакллантириш жараёнларини қуйидаги тадбирларни ўтказиш йўли билан ҳал этиш мумкинлигини келтириб ўтган:

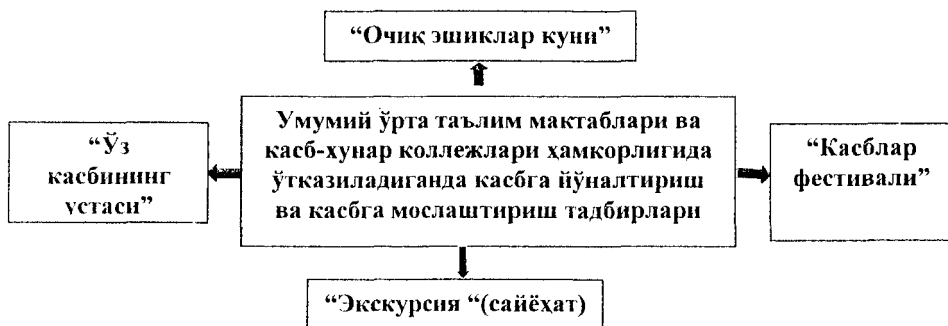
- коллеж ўқувчилари билан шахсий суҳбатлар ўтказиш;
- коллеж ўқувчиларига касбнинг ижобий ва қийинчилик томонларига урғу берган ҳолда маслаҳатлар бериш;
- ўқувчилар танлаган касбни “ҳимоя” қилиш бўйича кўрик-танлов ўтказиш;
- “Менинг севимли касбим” мавзуси бўйича реферат тайёрлаш;
- касбий мажбуриятлар билан ҳар томонлама мақсадли танишиш;
- “Касб танлашдаги омиллар”, “Шифокорлик касбининг мажбуриятлари” мавзуларида суҳбатлар ўтказиш лозимлигини келтириб ўтган [7; 46].

Дарҳақиқат, ўқувчиларни касбий қизиқишларини шакллантиришда турли суҳбатлар ўтказиш, экскурсиялар уюштириш, касблар олами ҳақида фильмлар намойиши орқали ҳам амалга ошириш мумкин.

Ўқувчилар билан гуруҳий ва индивидуал суҳбатларни режалаштириш, уни ўтказиш бўлажак касбига ижобий муносабатни мақсадли йўналтириш ҳамда касб ҳақида айрим тушунчаларни шакллантириш билан бирга, касбга қизиқишнинг хиссиётли, сабабли, ақлий жараён асосида таъсир этишни таъминлайди.

Касблар олами ҳақида фильмлар намойиши ҳамда уюштирилган экскурсиялар ўқувчиларда маълум бир хис-ҳаяжонни юзага келтиради, касб фаолиятини моделлаштиради ва тарбиялайди.

Келтирилган фикрлардан шунинг англаш мумкинки, умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларда ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва касбга мослаштириш ишларини қуйидаги кўринишдаги тадбирлар орқали узвийликни таъминлаш мумкин.

Касб-хунар коллежлари мазкур касб-хунарга йўналтириш ва касбга мослаштириш тадбирлари юзасидан умумий ўрта таълим мактаблари билан доимий ҳамкорликда ўтказилиши бўйича иш режаларини тузиб олишлари муҳим саналади. Ҳар бир тадбирга тайёргарлик жараёнлари бир ой олдин бошлаб юборилиб, унда буклет кўринишдаги таклифномалар, тадбир дастурини ишлаб чиқишлари лозим бўлади. Касб-хунарга йўналтириш ва касбга мослаштириш тадбирларини ўтказишда, аввало тадбирнинг номи ўқувчилар учун қолаверса, кенг омма учун тушунарли, мазмунли, кизиқарли, руҳлантирадиган бўлиши лозим. Тадбирни номлашда ўта илмий, узун жумлалар сўзлардан имкон борича ишлатмаслик лозим, йўқса,

ўқувчилар тадбирнинг мазмун, моҳияти қандай мақсадга қаратилганлиги юзасида бирор-бир тасаввурга эга бўлмайдилар.

Шу билан бирга, касб-хунарга йўналтириш ва касбга мослаштириш тадбирларига ота-оналар, маҳалла вакиллари, “Қамолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати, вояга етмаганлар билан ишлаш комиссияси, маҳалла нозирлари, касб фахрийлари, аҳолини бандликка қўмаклашувчи марказ ходимлари, корхона ва ташкилот вакиллари ҳамда касб-хунар коллежининг собиқ битирувчиларни ҳам тақлиф этиш лозим. Ушбу ҳамкорликда ўтказиладиган касб-хунарга йўналтириш ва касбга мослаштириш тадбирлар ўқувчи шахсининг қизиқиши, мойиллиги асосида келажақда мустақил касб танлашларига ва ижтимоий касбий мослашувига имкон беради.

Касб-хунар коллежларида “Очиқ эшиклар куни” тадбирининг ташкилий жараёни

“Очиқ эшиклар куни” – тадбири умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда узвийликни таъминлашнинг самарали тадбирларидан бири бўлиб ҳисобланади. “Очиқ эшиклар куни” тадбири касб-хунар коллежлари томонидан донмий ўтказилиб борилиши, мактаб битирувчиларини яқин ҳудудда жойлашган касб-хунар коллежларнинг мутахассислик йўналишлари ҳақида маълумотга эга бўлишларига имкон беради. Бунда, аввало касб-хунар коллежи психологи, муҳандис, педагоглар умумий ўрта таълим мактабларига ташриф буюриб, дастлаб ўз касб-хунар коллежларида мавжуд мутахассислик йўналишлари, имкониятлари юзасидан мактаб педагог жамоасига, ўқувчиларга касбий ахборотлар берадилар ҳамда касб-хунар коллежида ўтказиладиган “Очиқ эшиклар куни” тадбирига тақлиф этадилар.

Амалиётчи психологлар 9-синф битирувчилари билан шу коллежнинг мутахассислик йўналишлари юзасидан ўзаро суҳбатлар олиб борадилар ҳамда касб-хунар коллежининг ихтисослик предметлари ҳақида касбий ахборотларни тараннум этувчи “Сенинг келажакдаги касбинг” мавзусида стендди кўргазмаларни ташкил этиб, ўқувчиларни танишишларига қулай бўлган жойга ўрнатишлари мақсадга мувофиқдир.

“Очиқ эшиклар куни” тадбирида касб-хунар коллежлари байрамона руҳда безатилган бўлиши билан бирга қўйидаги ишларни ташкиллаштириш ҳам лозим:

ушбу тадбирни ўтказилишида касб-хунар коллежи, мактаб, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати, оммавий ахборот воситаларини ўзаро мувофиқлаштирувчи буйруғини амалга ошириш;

ўз транспортига эга бўлган касб-хунар коллежлари масофаси узок бўлган умумий ўрта таълим мактабларига бориб битирувчиларнинг тадбирдаги иштирокини таъминлаш;

касб-хунарга йўналтириш хонасини ташкил этиб, ушбу хонада касбий тайёрлов мутахассисликларини тараннум этувчи стендлар, кўргазмалар ҳамда мутахассисликларга доир кейинги меҳнат ва таълим фаолиятлари юзасидан ишлаб чиқариш корхона, ташкилотлари, олий ўқув юртлари ҳақида маълумотлар банкни ташкил этиш;

ушбу тадбир юзасидан матбуотда мақола ва тезислар билан чиқиш.

Тадбирда касб-хунар коллежи ва мактабнинг педагог жамоасининг иштирокини таъминланиши билан бирга касб-хунар коллежи ҳамда умумий ўрта таълим мактаб директорларининг, касбга йўналтирувчи, психологларнинг ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш масалалари, чора-тадбирлари, тавсиялари бўйича маърузалари тингланади. Шунинг билан бирга, тадбирда ота-оналар, маҳалла вакиллари, касб-хунар коллежини битириб иктисодиётнинг тармоқларида ишлаётган ёки олий ўқув юртларида таълим олаётган собиқ битирувчилари, коллежнинг иқтидорли ўқувчилари (кўрик танлов ғолиблари), касб фахрийлари, ишлаб чиқариш корхона ва ташкилот ходимлар қатнашадилар. Тадбир давомида умумий ўрта таълим мактаб битирувчиларидан мазкур касб-хунар коллежига ўқиш истагини билдирган ўқувчиларни шу ерни ўзидаёқ, дастлабки касб-хунар коллежига қабул қилиш рўйхатларини тузиш ҳам мумкин.

Касб-хунар коллежларида “Касблар фестивали” тадбирини ўтказиш тартиби

“Касблар фестивали” ҳар бир умумий ўрта таълим мактаблари (7-9-синфлар), академик лицей, касб-хунар коллежлари кесимида ҳар бир шаҳар, туманда 9-синф битирувчиларини таълимнинг кейинги босқичига тўлиқ қамраб олиш, битирувчиларнинг онгли ва мустақил касб танлашлари, танланган таълим муассасаларида ўқишни давом эттиришларини таъминлаш, академик лицей ва касб-хунар

коллежлари билан ўқувчилар, ота-оналар, маҳалла аҳлини яқиндан таништириш мақсадида ташкил этилади.

Бу борада Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Республика хотин-қизлар кўмитаси, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати марказий кенгаши, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги ҳамда Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси томонидан “Касблар фестивали”ни ўтказиш бўйича қабул қилинган кўшма қарорида ҳам қуйидаги вазифалар белгилаб берилган:

1. 2006-2007 ўқув йилидан бошлаб доимий равишда умумий ўрта таълим мактаблари 9-синф битирувчиларининг таълимнинг кейинги босқичларига жалб этишни таъминлаш ва уларни касб-хунар коллежлари фаолияти билан таништириш, уларга касб-хунарлар ҳақидаги маълумотлар бериш мақсадида республиканинг барча вилоятларида жорий йилнинг 15–25 май кунлари “Касблар фестивали” тадбирларини ўтказиш.

2. Маҳаллаларда ота-оналар, хотин-қизлар, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати 9-синф битирувчилари, айниқса, қизларнинг касб-хунарга бўлган қизиқишларини орттириш бўйича тарғибот-ташвиқот ишларини ташкил этишга алоҳида эътибор қаратиш.

3. Ўрта махсус, касб-хунар таълимининг мазмун-моҳияти, фарзандларни билим ва касб эгаллашларига йўналтиришдаги бурчлари тўғрисида тарғибот-ташвиқот ишлари ва маданий-оммавий тадбирларни эл орасида ҳурмат қозонган тажрибали, ўз соҳасини ҳар томонлама чуқур биладиган мутахассисларни кенг жалб этган ҳолда ташкил этиш (кўрик-танловлар, учрашув, давра суҳбатлари, очик мулоқотлар).

4. “Касблар фестивали” доирасида ўтказилган тадбирларнинг мазмун-моҳиятини оммавий ахборот воситалари (телевидение, соҳа газета ва журналлари) орқали кенг ёритиш.

5. Таълим муассасаларидан узоқда жойлашган умумий ўрта таълим мактаблари битирувчилари учун транспорт ташкил қилиб, таълим муассасаларига экскурсиялар ташкил қилиш каби вазифалар кўрсатилиб ўтилган.

Мазкур тадбирни касб-хунар коллежларда ўтказилиб борилиши ўқувчи шахсининг келажақда танламоқчи бўлган касб доирасида таркиб топиши ҳамда малакали кичик мутахассисга хос сифатларни шакллантиришда, ихтиёрий равишда касб танлашларида, касбий мотивацияларга асосланиб қарор қабул қилиш жараёнларига аниқлик киритишга имкон бериши билан бирга умумий ўрта таълим

мактаблари ва касб-ҳунар коллежларида касб-хунарга йўналтириш ишларида ҳамкорликни таъминлашга самарали хизмат қилишида бош омил бўлиб ҳисобланади.

Бунда касб-хунар коллежлар “Касблар фестивали” тадбирини ўтказилиш тартиби ва унинг мазмун-моҳиятини қуйидаги тарзда ташкил этишлари лозим:

аввало касб-хунар коллежи умумий ўрта таълим мактаблари билан “Касблар фестивали”ни ўтказилиши бўйича ҳамкорликда буйруқ қабул қиладилар;

“Касблар фестивали”ни ўтказиш бўйича ишчи гуруҳини тузадилар;

“Касблар фестивали” тадбирига туман, шаҳар ташхис маркази, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бўлими, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати Марказий Кенгаши, маҳалла фуқоролар йиғини вакилларининг иштирокини таъминлайдилар;

касб-хунар коллежи “Касблар фестивали” тадбирини ўтказиш бўйича ишчи дастур ишлаб чиқиб, тасдиқлайди;

Дастурда қуйидагилар ёритилиши мумкин:

- касб-хунар коллежнинг ҳаёти, шарт-шароитлари;
- “Касблар фестивали” тадбири иштирокчилари ва уларнинг маърузали чиқишлари рўйхати;
- “Касблар фестивали”ни ўтказиш бўйича касб-хунар коллежининг ишчи гуруҳ таркиби;
- касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишлари бўйича маълумот;
- ўқувчиларни ўқишга қабул қилишда талаб этиладиган ҳужжатлар;
- касб-хунар коллежининг жойлашув манзили;
- касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишлари бўйича ишлаб чиқариш корхона ва ташкилотларга бириктириш юзасида маълумотлар;
- касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишлари бўйича қандай олий ўқув юртларида ўқишни давом эттиришлари ҳақида маълумотлар келтирилиб ўтилади.

**Касб-хунар коллежнинг “Касблар фестивали”ни ўтказиш бўйича
Дастур (намунавий)**

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги**

Ўрта махсус, касб-хунар таълим маркази

**Тошкент шаҳар ўрта махсус, касб-хунар таълим
бошқармаси**

Тошкент политехника касб-хунар коллежи

«КАСБЛАР ФЕСТИВАЛИ»

Тошкент 2014

Касб - ҳунар коллеж ҳаёти

“Касблар фестивали” тadbири иштирокчилари ва уларнинг маърузали чиқишлари

№	Ф.И.О.	Лавозими	Маъруза номи	Ажратилган вақт
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				

**“Касблар фестивали”ни ўтказиш бўйича касб-ҳунар
коллежининг ишчи гуруҳ таркиби**

№	Ф.И.О.	Лавозими	Маъсул
1			Ишчи гуруҳ раҳбари
2			Ишчи гуруҳ раҳбари ўринбосари
3			Амалий психолог
4			Ишлаб чиқариш таълими бўйича директор ўринбосари

**Касб-ҳунар коллежида мавжуд тайёрлов йўналишлар
бўйича мутахассисликлар**

- кийимларни лойиҳалаш ва моделлаш
- молия
- мухосиблик ҳисоби
- менежмент
- тикувчилик ишлаб чиқариш
- трикотаж ишлаб чиқариш
- пойабзал ишлаб чиқариш
- компьютер, компьютерларни таъмирлаш
- автомобилларни таъмирлаш

**Ўқувчиларни ўқишга қабул қилишда қуйидаги
ҳужжатлар талаб қилинади**

1. Шаҳодатнома
2. Тиббий варақа - 0.86 форма
3. Расм 3 x 4 - 4 та
4. Туғилганлик ҳақида гувоҳнома (нусха)

5. Ариза (раҳбарият номига)
6. Тавсиянома (ташхис маркази)

Касб-хунар коллежининг жойлашув манзили

Тошкент шаҳар.
 Миробод тумани
 Мовароуннаҳр кўчаси 26 уй.
 Мурожаат учун телефонлар - - -

**Касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишларига мос
 ишлаб чиқариш корхона ва ташкилотлар ҳақида маълумот**

№	Корхона, ташкilot номи	Манзили	Талаб этиладиган мутахассисликлар
1.			
2.			
3.			
4.			

**Касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишларига мос
 қандай олий ўқув юртлирида ўқиш мумкинлиги ҳақида
 маълумот**

№	Олий ўқув юрти номи	Манзили	Факультет
1.			
2.			
3.			
4.			

Касб-хунар коллежининг амалиётчи психолог ва ўқитувчилари яқин ҳудудда жойлашган умумий ўрта таълим мактабларига бориб, мактабнинг амалиётчи психологи ва синф раҳбарларига касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишлари бўйича тарғибот-ташвиқот ишларини олиб борадилар ҳамда “Касблар фестивали” тадбирини ўтказиш бўйича дастур асосида ўтказиладиган касб фестивали тадбирига таклиф қиладилар. Шунингдек, мактаб битирувчиларини ушбу тадбирда иштирок этишлари учун ўз имкониятларидан фойдаланган ҳолда транспорт билан таъминлайдилар.

Тадбир кунда касб-хунар коллежи мутахассислик йўналишларини тараннум этувчи кўргазмалар, стендлар ҳамда ўқувчилар томонидан тайёрланган буюмлар ярмаркалари намойиши билан байрамона руҳда безатилади. Тадбир давомида мактаб ўқувчиларини касб-хунар коллежининг ўқув лаборатория хоналари, ўқув устахоналари, техника воситалари ва спорт секторлари билан яқиндан таништириб борилади. Шу билан бирга мазкур “Касблар фестивали” тадбирини мазмун-моҳияти ва ундан кутилган мақсад вазифаларини оммавий-ахборот воситалар орқали кенг оммага етказиб борилади.

“Касблар фестивали” тадбирини ўтказилишида қуйидаги ҳамкорлик жараёнларига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 27 июлдаги “Умумий ўрта таълим мактаблари битирувчиларини академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида таълим олишларини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-427-сонли қарорининг мазмун-моҳиятини ота-оналар ва кенг жамоатчиликка тушунтириш ишларига;

- шу таълим муассасасини тугаллаб, ҳозирда мутахассислиги бўйича меҳнат фаолиятини олиб бораётган ёки олий ўқув юртида ўқиётган ўқувчиларни таклиф этишга;

- маҳаллаларда тикланаётган касблар тўғрисида суҳбатлар уюштириш ҳамда меҳнат фахрийлари ва жойлардаги ишлаб чиқариш корхоналарини, иш берувчиларни таклиф қилишга;

- ота-оналар ва битирувчилар учун психологик педагогик ташхис ва касб-хунарга йўналтириш тавсияларини касбий танлов ва касбий қарор қилинишида нечоғлик муҳимлигини тушунтиришга;

- меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш ходимларининг ёшларни ишга жойлашиш имкониятлари ва қонунчиликда ўрнатилган тартиблар, кафолатлар тўғрисида маълумотлар берилишига.

Хулоса қилиб айтганда, касб-хунар коллежларида “Касблар фестивали” тадбирларини ўтказилиши ўқувчи ёшларни касб-хунар танлашларида ҳамда касблар олами тўғрисида аниқ фикрга эга бўлишларига ёрдам беради ҳамда ўқувчиларни танлаган касбларига ижтимоий мошлашувини таъминлайди.

Экскурсия (саёҳат)

Касб-хунарга йўналтиришнинг самарали усулларидан бири экскурсия бўлиб, бу усул орқали таълим муассасалари, корхона – ташкилотлар ҳақида амалий жиҳатдан тасаввурга эга бўлиш жараёнларига қаратилган фаолият саналади.

Бир қараганда экскурсия ўтказиш учун кўп тайёргарлик, билим ва малака талаб қилинмайдигандек кўринади, аммо экскурсияни ташкил этишда жиддий ёндашиш талаб этилади. Экскурсияни ташкил этишдан мақсад ўқувчиларни касблар ва унинг тавсифи, мутахассислик йўналишлари ҳақида касбий ахборот, касбий маслаҳат, касбий қизиқиш, касбий фаоллаштириш, касбий маҳоратни шакллантиришдан иборатдир. Экскурсияни ташкил этишда аввало маълум бир объект танлаб олиш ва шарт-шароитни инобатга олиш мақсадга мувофиқдир. Шу билан бирга мавзу танлаб олинishi ва бу борада ўқувчиларга маълумот бериш муҳим ўрин тутди.

Экскурсияни ўтказилиш жараёнини касб-хунар коллежлари мисолида келтирсак, биринчи галда таълим муассасасида экскурсияни ташкил этиш ва уни бошқаришда педагог, психологлардан маъсул қилиб тайинлаш лозим бўлади. Экскурсия жараёнида, ўқувчиларга керакли маълумотлар, тарқатма материаллар альбомлар, буклетлар, стендлар билан бевосита таништирилиб борилиши билан бирга, шарт-шароитлар, имкониятлар ҳам чуқур ўрганилиб борилиши керак.

Экскурсия жараёнида ўқувчиларга қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратишлари лозим:

Масалан:

- меҳнат бозорида мутахассисликка бўлган талаб;
- корхонанинг тўлиқ номланиши ва уни қайси соҳага қарашли эканлиги;
- корхонани ташкил қилиниш тарихи, анъаналари ва ривожланиши;
- меҳнат фаолияти ва жамоатчилик ишларида юқори кўрсаткичларга эришган ходимлар;
- корхонанинг тузилиши (асосий ва ёрдамчи цехлар, уларнинг иш вазифаси ва ишлаб чиқариш кучи); ўқув муассаса бўладиган бўлса (факультетлар, кафедралар, мутахассисликлар, лабораториялар, кабинетлар ва ҳ.к.);
- хомашё ва ундан фойдаланиш, корхонага келтирилаётган хомашёнинг асосий турлари;

- корхонада ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турлари ва унга бўлган талаб;

- ишлаб чиқариш маҳсулотининг ўсиш динамикаси ва уни экспорт қилиш.

Экскурсияга маъсул педагог аввало экскурсияни ташкил этишида корхона билан экскурсияни ўтказиш вақтини аниқлаштириши лозим. Шу билан бирга педагог корхона тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлиши, илғор ишчилари билан суҳбатлар давомида улардан ўқувчиларни ушбу касбларга қизиқтиришда қандай усул, воситалардан фойдаланиш борасида ўзаро фикр алмашинишлари керак.

Шунингдек, педагог экскурсия режасини тузиши ва ўқувчиларни шу режа билан таништириши, вазифаларни тақсимлаши, экскурсия давомида нималарга эътибор қаратиш лозимлиги ҳамда экскурсияни ўтказишдан мақсад нима эканлиги тўғрисида батафсил тушунтириб бориши, шу билан бир қаторда ўқувчилардан экскурсия юзасида олган таассуротлари, фикр мулоҳазаларини аниқлаб бориши лозим бўлади.

Ўқувчилар экскурсия давомида қуйидаги саволларга алоҳида эътибор қаратишлари мақсадга мувофиқдир

намунавий саволлар рўйхати:

1. Қандай темир кесувчи станоклар билан механика цехи жиҳозланган?

2. Цехда қандай маҳсулотлар тайёрланади? Уларни номларини айтинг?

3. Улардан қаерда фойдаланадилар?

4. Қандай материаллардан деталлар тайёрланади?

5. Ишчи токарлик станоккида детал тайёрлашда қандай кесувчи ва ўлчовчи асбоблардан фойдаланилади?

6. Ишчи қандай технологик хужжатлар (технологик карталар, чизма, эскиз) билан ишлайди?

7. Цехда қандай касб ва мутахассислиги бор инсонлар ишлайди?

8. Металлга ишлов бериш бўйича станокчилар ва чилангарлар малакасини ошириш, касбий ўсиш ва таълимни давом эттириш учун қандай имкониятларга эгалар?

9. Механика цехидаги қандай касб сизга кўпроқ ёқади?

Тадбир қунида корхона раҳбари умумий тарзда корхона тўғрисида умумий маълумотли кириш сўзи билан бошлаб беради.

Корхона тўғрисида умумий маълумотли кириш сўзида куйидагилар ёритилиши мумкин:

- корхона (ўқув муассаса) тарихи ва ривожланиши, унинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида тутган аҳамияти;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг сифат моҳияти;
- меҳнатда ва жамоатчилик ишида яхши натижаларга эришган ишлаб чиқариш илғор ишчилар ҳақида;
- мутахассислик бўйича бўш иш ўринларига эга эканлиги;
- иш шарт-шароитлари, имкониятлари ҳуллас корхона-ташкilot ҳақида тўлиқ маълумот бериш жараёнларини ўз ичига олади.

Тадбир сўнггида ўқувчилар ўзлари қизиққан касб турлари бўйича илғор ишчи мутахассислар билан ўзаро фикр алмашиналади. Бунда ўқувчилар томонидан берилган саволларга аниқ ва пухта жавоб беришлари лозим бўлади.

Ўқувчилардан экскурсия давомида олган таассуротлари, қизиқишлари юзасидан билимларини мустаҳкамлаш мақсадида *“Мен севган касб”*, *“Касбим-фаҳрим”* каби мавзуларда иншолар олинади.

“Ўз касбининг устаси” (кўрик-танлов)

“Ўз касбининг устаси” - кўрик-танлови ўқувчиларни меҳнат ва касб таълимида ўзлаштирган назарий билимларини мустақил равишда уларни амалий ишларга жалб қилиш жараёнларида эгаллаган билим ва малакаларини амалдаги ҳолатини аниқлашда бевосита ёрдам беради. Кўрик-танлов умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежлари ҳамкорлигида ўқув йили давомида уч босқичда яъни ноябрь, февраль, май ойларида дарсдан ташқари соатларда ташкил этиб борилади. Бунда касб-хунар коллежининг ўқув устахонаси кўрик-танловни ўтказиш объекти бўлиб хизмат қилади. Кўрик-танловни ўтказишда ўқувчиларга берилган амалий топшириқларни бажариш жараёнида меҳнат ҳавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш, белгиланган вақтдан унумли фойдаланиш, иш асбобларидан самарали фойдаланиш, материални тежаб ишлатишлари учун кўрсатмалар берилади.

“Ўз касбининг устаси” кўрик-танловини ўтказиш жараёнларини уч босқич асосида ташкил этиш мумкин:

1-босқич умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларини касб-хунар коллежига очик эшиклар кунига жалб қилиниб, уларга касб-хунар

коллежининг мутахассислик йўналишлари ҳақида маълумотлар берилади. Шу билан бирга касб-хунар коллежининг ўқув устахонасида умумий ўрта таълим мактаб битирувчилари ўртасида “Ўз касбининг устаси” кўрик-танлови ўтказилади. Кўрик-танловнинг бу босқичида мактабнинг 9-“А”, 9-“Б”, 9-“В” синф ўқувчиларидан 3 нафари танлаб олиниб, уларга амалий топшириқлар берилади. Албатта, ўқувчиларга бериладиган топшириқлар умумий ўрта таълим мактабининг меҳнат таълими дарс соатларига киритилган ўқув режалари бўйича ўтилган дарслар асосида берилиши лозим.

2-босқич касб-хунар коллежининг иккинчи босқич ўқувчилари ўртасида ўтказилиб, бу босқичида ўқувчиларни мутахассислик йўналишлари асосида берилган касб таълими бўйича ташкил этилади. Бунда бир мутахассислик йўналишида таълим олаётган ўқувчилардан 3 нафари танлаб олиниб, уларга мутахассислик йўналишлари асосида бирор мавзу юзасидан амалий топшириқлар берилади.

3-босқич касб-хунар коллежининг юқори босқич ўқувчиларини корхона ва ташкилотларга, олий ўқув юртларига экскурсияларга жалб қилиниб, мутахассислик йўналишларига доир тасаввурлари бойитиб борилади. Шу билан бирга, касб-хунар коллежининг юқори босқич ўқувчилари ўртасида ўтказиладиган мазкур кўрик-танловнинг бу босқичида, касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишлари бўйича таълим олаётган 3 нафар ўқувчилар иштирок этадилар. Албатта, кўрик-танловда ўқувчиларга бериладиган амалий топшириқлар касб-хунар коллежининг мутахассислик йўналишлари, ўқув режасида киритилган касб таълими дарс соатларида ўтилган мавзулар юзасидан бўлиши керак.

Мазкур босқичлар бўйича ўқувчиларни меҳнат ва касб таълими асосида бажарган амалий топшириқлари юзасидан ўзлаштирган кўникма ва малакаларини қуйидаги мезонлар асосида баҳолаб борилади.

Умумий мезонлар:

1) топшириқни бажаришда меҳнат хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш;

2) белгиланган вақт нормасида ишни ташкил этиш;

3) топшириқни мустақил бажариш;

4) иш асбобларини қўллай олиш маҳорати;

5) иш жараёнида озодалик;

6) тугалланган ишнинг сифатлилиги;

7) ўқувчининг тугалланган иши ҳақида баёноти.

Қуйидаги умумий мезонлар бўйича ўқувчиларни амалда бажарган топшириқларини баҳолаб боришда умумий ўрта таълим мактаблари, касб-ҳунар коллежлари, корхона ва ташкилот вақтларидан комиссия тузилиб, мазкур босқичлар бўйича кўрик- танлов комиссияси томонидан қуйидаги баҳолаш даражалари асосида ўринлар аниқланиб баҳоланади ва шу асосида якуний хулосалар ёзилади :

1. “Юқори даража”;
2. “Ўрта даража”;
3. “Паст даража”.

1.30 балл – иш техник талабларга мувофиқ “юқори даража”да бажарилган.

№	Ф.И.Ш.	Таълим муассаса номи	Синф	Гуруҳ, босқич	Мутахассислик йўналиши	Берилган амалий топшириқ номи	“Юқори даража” мезонлари	балл
							топшириқни бажаришда меҳнат хавфсизлиги қоидаларига риоя қилганлиги учун	5
							белгиланган вақтдан унумли фойдаланганлиги учун	4
							топшириқни мустақил бажарганлиги учун	5
							иш асбобларини қўллай олиш	3

						махоратини пукта ўзлаштиргани учун	
						иш жараёнида озодаликка риоя қилганлиги учун	3
						тугалланган ишнинг сифатлилиги учун	5
						ўқувчининг тугалланган иши хақида тўлақонли баёнот бериши	5

Хулоса

Кўрик-танлов комиссия таркиби:

Умумий ўрта таълим мактабининг и.ф.ш -----имзо----сана

Касб-хунар коллежининг и.ф.ш ---- имзо-----сана

Корхона ва ташкилот ходими и.ф.ш --- имзо---сана

2. 22 балл – иш техник талабларга мувофиқ “ўрта даража”да амалга оширилган.

	Ф.И.Ш.	Таълим муассаса	Синф	Гуруҳ, босқич	Мутахассислик йўналиши	Берилган амалий топширик номи	“Урта даража” мезонлари	балл
							топширикни бажаришда меҳнат хавфсизлиги коидалари чегарасида риоя қилиши	3
							топширик учун белгиланган вақт нормасида ишни ташкил этиши	3
							топширик устанинг озгина ёрдами билан мустақил бажарилган	4
							иш асбобларини қўллай олиш маҳорати етарли даражада	3
							ишни ташкил қилиш жараёнида озроқ палапартишликка йўл қўйилган	3
							туғалланган ишда баъзи камчиликлар мавжуд	3

						Ўқувчи тугалланган иши ҳақида тўлиқ баёнот бера олмади	3
--	--	--	--	--	--	--	---

Хулоса

Кўрик-танлов комиссия таркиби:

Умумий ўрта таълим мактабининг и.ф.ш -----имзо-----сана-

Касб-хунар коллежининг и.ф.ш ----- имзо-----сана--

Корхона ва ташкилот ходими и.ф.ш --- имзо---сана

3. 12 балл – иш техник талабларга мувофиқ “паст даража” да амалга оширилган.

	Ф.И.Ш.	Таълим муассаса	Синф	Гуруҳ, босқич	Мутахассислик йўналиши	Берилган амалий топшириқ номи	“Паст даража” мезонлари”	балл
							топшириқни бажаришда меҳнат хавфсизлиги қоидаларига риоя қилмаслик	1

						топширик учун белгиланган вақт нормасидан четга чиқиш	2
						топширик устанинг ёрдами билан бажарилган	2
						иш асбобларини қўллай олиш маҳорати етарли даражада эмас	2
						ишни ташкил қилиш жараёнида палапартишликка йўл қўйилган	2
						иш тугалланмаган	1
						ўқувчи берилган топширик ҳақида баёнот бера олмади	2

Хулоса

Кўрик-танлов комиссия таркиби:

Умумий ўрта таълим мактабининг и.ф.ш -----имзо-----сана

Касб-хунар коллежининг и.ф.ш ----- имзо-----сана

Корхона ва ташкилот ходими и.ф.ш --- имзо---сана

(изоҳ: кўрик танловнинг учала босқичида ўқувчиларни бажарган амалий топшириқлари юзасида аниқланган ўрин даражаларини баҳолашда жадвалларда келтириб ўтилган гуруҳ, босқич,

мутахассислик йўналишлари касб-ҳунар коллеж ўқувчилари учун, синфлар келтирилгани эса умумий ўрта таълим мактаб ўқувчилари учун тўлдирилиши лозим).

Умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-ҳунар коллежлари ҳамкорлигида касб-ҳунарга йўналтириш тадбирининг ўтказилиши ўқувчиларни мустақил амалий ишларга жалб қилиш асосида касб танлашларида уларни қизиқишлари, мойилликлари, қобилиятларини аниқлаш, меҳнат фаолиятига ҳамда кейинги таълим тури олий ўқув юртига ўқиш мотивларини ошириб боришда самарали таъсир этувчи омил бўлиб хизмат қилади.

Умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-ҳунар коллежларида ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш тадбирларининг имкониятлари жараёнида ўқувчиларга таъсир кўрсатишнинг индивидуал шакллари чексиз кўп бўлгани каби, касб-ҳунарга йўналтириш тадбирларини ишлаб чиқишда субъективлик мезонини қўллаш ҳам жуда кенг имкониятларга эга. Бундай хилма-хилликни сақлаб туриш учун ўқитувчи, психолог ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш билан боғлиқ ҳар бир тадбирга нисбатан ижодий ёндашиши, атроф-муҳитда юз бераётган ўзгаришларни ҳаққоний баҳолашга йўналтириб турмоғи лозим бўлади. Мисол учун тадбирлар жараёнида ўқитувчи, психолог ўқувчиларга врачлик касби тўғрисида сўзлаганда инсонларнинг сиҳат-саломатлигини сақлаш, бу билан бутун инсоният келажаги тўғрисида қайғуриш ҳисларини, ёки ўқитувчилик касби тўғрисида сўз юритганда аждодлар томонидан минглаб йиллар мобайнида йиғилган бебаҳо маърифий меросни авлодларга етказиб бера олиш ҳисларини уйғота олиши муҳим ўрин тутди. Бунда ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтиришда уларнинг мустақил фикрлаш сифатларини ривожлантириш учун ўқитувчи ўз фикрини уқтириш тарзида эмас, балки маслаҳат, тушунтириш ва намуна тарзида баён қилиши мақсадга мувофиқдир. Бу каби психологик-педагогик моҳият мужассамланган ҳар бир ўқувчида ўз ҳаёт йўлини қуриш учун зарур бўлган касб-ҳунарнинг сир-асрорлари, афзалликлари ва унинг келтириб чиқариши мумкин бўлган оқибатлари ҳақида тўлақонли маълумотга эга бўлиши билан бирга ўзи учун мақбул бўлган масъулият ҳиссини эътиборга олиб касб танлашларига имкон беради.

Хулоса қилиб айтганда, умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-ҳунар коллежларида ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ва касбга

ижтимоий мослаштириш жараёнларида куйидаги касб-хунарга йўналтириш тадбирларидан самарали фойдаланиш таълим муассасаларнинг ҳамкорлик ишларида қолаверса педагог, психологларнинг иш тажрибаларида касбий билимларини бойитибгина қолмай, ўқувчиларни кейинги таълим босқичини ихтиёрый равишда мустақил танлаш имконини яратади.

6. ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБ-ХУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ КАСБГА МОСЛАШТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИДА ТАЪЛИМ МУАССАСА ВА ОИЛАНING ХАМКОРЛИГИ

Сир эмаски, этнопсихологиямизга хос яхши хислатлардан бири ҳар бир ҳаракатда оиладагилар измидан бориш, улар билан маслаҳатлашиш, уларга ўхшашликка ҳаракат қилиш, оиланинг касбий сулоласини давом эттиришдир.

Шу боисдан бўлса керак, кўпчилик ўсмир йигитлар ота, қизлар эса она касбини танлайдилар. Бу хислатлардан унумли фойдаланиш ёшларга касб танлашда амалий ёрдам кўрсатиши билан бирга, баъзи салбий ҳолатларга ҳам сабаб бўлмоқда. Чунки ўқувчиларни касбий лаёқати, қизиқиши, психофизиологик жиҳатларини аниқламасдан уларни шартли равишда бирор-бир касб-хунарга йўналтириш натижасида шу касб доирасида маъсулият ҳисси, ўз устида ишлаш ҳамда ижодкорлик ва ихтироилик даражасининг шаклланмаётганлигини кўрсатмоқда.

Бундай ҳолатлардан ҳоли равишда таълим муассасаларда педагог, психологлар доимий ота-оналар билан ҳамкорлик ишларини йўлга кўйиш орқали ҳудуддаги маҳалла вакиллари, фаол ота-оналарнинг иштирокини таъминлаш асосида ота-оналарга ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш жараёнларида уларни психологик хусусиятлари, билиш жараёнлари, физиологик сифатлари, қизиқишлари, мойилликларини ҳисобга олган ҳолда ёндашишлари ҳақида маълумотлар беришлари лозим бўлади.

Чунки оилада ота-онанинг фарзандларининг келажакда қайси касб эгаси бўлишлари, уларни танламоқчи бўлган касб доирасидаги дунёқарашлари, қизиқишлари, қобилиятлари асосида касбга йўналганлик жараёнлари аввало оилада намоён бўлади. Шу боис,

ота-оналарга фарзандларини касб-хунарга йўналтириш жараёнларида кўйидаги омиллар асосида ёндашишлари тавсия этилади:

1. Ўқувчи шахсининг касбий қизиқишлари, лаёқатлари, қобилиятлари асосида ёндашиш.
2. Касб танлашда монелик қилувчи касалликларни инobatга олган ҳолда ёндашиш.
3. Ўқувчи шахсига касблар таснифи ва касб эгасига қўйилган талаблар асосида маълумотлар етказиб бериш жараёнларига эътибор қаратиш.
4. Худуднинг кўпроқ қайси касбга, меҳнат бозорига бўлган талаблари асосида ёндашиш.
5. Касб-хунарга йўналтиришда касбнинг ўқувчи шахсининг психологик хусусиятларига мослиги.
6. Касбнинг ижтимоий ҳаётда тутган ўрни ва аҳамиятлилиги.
7. Касб-хунарга йўналтириш жараёнида касбий тарбия, касбий маҳорат, маъсулият хиссини шакллантиришга доир ёндашиш.

Шу билан бирга ота-оналар фарзандларининг қобилиятлари, психофизиологик хусусиятлари, имкониятлари асосида танламоқчи бўлган касб доирасига боғлиқ кичик топшириқлар, вазифалар сифатида амалий фаолиятларга жалб қилиб боришлари лозим. Бу ўқувчиларни касб танлашда ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини қандай баҳолашларига имкон берувчи омил бўлиб саналиши мумкин. Албатта, оилада ота-оналар томонидан касб-хунарга йўналтириш ишларини олиб борилиши таълим муассасаларда олиб бориладиган касб-хунарга йўналтириш ишлари жараёнларидан фарқли ўлароқ, яъни индивидуал ёндашув асосида олиб борилиши кўп жиҳатдан аҳамиятлилиги билан фарқ қилиши табиий.

Мазкур жараёнларини ташкил этилиши таълим муассасалар ва оиланинг касб-хунарга йўналтириш ишларида ҳамкорлигини таъминлабгина қолмай, ўқувчи шахсида кўйидаги билим тасаввурларни шакллантиради:

- ўқувчининг касбий ўзлигини англаши ортади, касбий қарор қабул қилиши тезлашади;
- касбий танловга иккиланаётган ўқувчилар зарурий касбий ахборот, маслаҳатларга эга бўлади;
- ўқувчининг турғун (доимий) касбий қизиқиши ва мойиллиги шакллантирилади;
- танлаган касби ўзининг психофизиологик имкониятига мос келиш келмаслиги ҳақида тушунчага эга бўлади;

- ўқувчиларнинг касб танлашда жамият олдидagi бурчи ва маъсулият ҳисси ортади.

Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш жараёнларида таълим муассасалар ва оиланинг ҳамкорлигини самарали таъминлашда доимий ота-оналар кенгашларида доимий ота-оналарнинг иштирокини таъминлаш жараёнларида қўйидаги “Оммавий ота-оналар билан учрашув куни” тадбирларининг намунавий сценарийси асосида касб-хунарга йўналтириш ишларида ота-оналарнинг ҳамкорликларини таъминлаш мумкин.

“Оммавий ота-оналар билан учрашув куни”

Мақсад:

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 7 июндаги “Умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синф битирувчиларини академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида ўқитиш билан қамраб олишни таъминлаш бўйича норматив-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш тўғрисидаги 109-сонли қарорининг мазмун моҳияти.

Вазифалар:

- ота-оналарга ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда қизиқиши, мойиллиги, касбий қобилияти асосида ёндашиш лозимлиги ва бунда психфизиологик хусусиятларни инобатга олиш ҳақида маълумотлар бериш;
- ота-оналарга ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда касбий ахборот, касбий маслаҳат, касбий ташхис, касбий танлов каби босқичлари асосида касбий қарор қабул қилиш жараёнларига кўмаклашиш;
- ота-оналарга кейинги таълим тури академик лицей ва касб-хунар коллежларнинг тайёрлов йўналишлари, мутахассисликлари ҳақида ва унинг меҳнат бозорига тутган ўрни тўғрисида ахборот бериш.

Қатнашувчилар:

Касб-хунар коллежлар, умумий ўрта таълим мактаблари, 9-синф битирувчилари, синф раҳбарлари, амалиётчи психологлар, ота-оналар, маҳалла фаоллари, вояга етмаганларнинг ҳуқуқбузарликларини олдини олиш мутасади органлар, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракат вакилларидан иборат.

Ингилишнинг бориши;

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 27 июлдаги “Умумий ўрта таълим мактаблари битирувчиларини академик лицей ва касб-хунар коллежларида таълим олишларини кенгайтириш чоралари тўғрисида”ги 427- сонли ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 7 июндаги “Умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синф битирувчиларини академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида ўқитиш билан қамраб олишни таъминлаш бўйича норматив-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш тўғрисидаги 109-сонли қарорининг мазмун, моҳияти тўғрисида ахборот;

2. Умумий ўрта таълим мактаб битирувчиларини кейинги таълим тури академик лицей ва касб-хунар коллежларига тўлиқ қамраб олиш имконияти ва унинг самарадорлиги;

3. Умумий ўрта таълим мактабларда ўқувчиларни психологик-педагогик ташхис методикалар асосида аниқланган касбий қизиқишлари, қобилиятлари асосида бериладиган тавсияномаларнинг ўрни каби масалалар асосида фикр -мулоҳазалар тенгланади.

Бунда ҳудудда жойлашган касб-хунар коллеж вакилларида бири ота-оналарга касб-хунар коллежнинг мутахассислик йўналишлари ҳамда дарс жараёнлари ақс этган видеороликлар намойиш этадилар ва уларни шарҳлайдилар. Шу билан бирга касб-хунар коллежларнинг моддий-техник имкониятлари, махсус устахоналари, информатика, ўқув ишлаб чиқариш хўжалиги, таълим дастурларининг ўзига ҳос тамонлари, қабул тартиби билан таништирадилар. Шу билан бирга ота-оналардан умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишларида ҳамкорликка чорлаш ҳамда фарзандларини касб танлашларида кечаётган қийинчиликларни биргаликда муҳокама этишда, муҳим қарорларни биргаликда қабул қилишда кўмаклашиш ҳамда баъзи ота-оналарга ўз фарзандларига бераётган маслаҳатлари, кўрсатмалари ва айрим ҳолларда кўяётган ноўрин талабларнинг оқибатлари ҳақида ҳам тушунчалар бериб борилади.

Тадбирда ота-оналарга 12 йиллик таълимнинг мазмун моҳияти, афзалликлари, меҳнат бозоридаги талаблар, умумий ўрта таълим мактаблар кесимида ўқувчиларни касбий танловлари (жадвал, диаграмма, рақамлар) таҳлиллар асоси, касб-хунарга йўналтириш ишларда умумий ўрта таълим мактаблари касб-хунар коллежлари ҳамда ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва психологик-

педагогик ташхис марказлари иш фаолияти шу масалаларга қаратилганлиги тўғрисида тассавурга эга бўлишлари лозим бўлади.

Кутиладиган натижа:

-умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларда ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишларида узвийлик таъминланади;

-ўқувчиларнинг турғун (доимий) касбий қизиқиши ва мойиллиги шаклланади.

-ота-оналар кейинги таълим тури (академик лицей ва касб-хунар коллежлар)нинг мазмун, моҳияти ҳақидаги ахборотга эга бўлади.

-ўқувчилар ота-оналари кўмагида танламоқчи бўлган касблари юзасида ўзларининг жисмоний имкониятига мос келиш келмаслиги ҳақида тушунчага эга бўлади.

- ўқувчиларнинг касб танлашда жамият олдидаги бурчи ва масъулият ҳисси ортади.

Умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш тадбирларининг имкониятлари жараёнида ўқувчиларга таъсир кўрсатишнинг индивидуал шакллари чексиз кўп бўлгани каби, касб-хунарга йўналтириш тадбирларини ишлаб чиқишда субъективлик мезонини қўллаш ҳам жуда кенг имкониятларга эга. Бундай хилма-хилликни саклаб туриш учун ўқитувчи ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш билан боғлиқ ҳар бир тадбирга нисбатан онгли равишда ёндашиш, атроф-муҳитда юз бераётган ўзгаришларни ҳаққоний баҳолашга йўналтириб турмоғи лозим бўлади, мисол учун тадбирлар жараёнида ўқитувчи ўқувчиларга врачлик касби тўғрисида сўзлаганда инсонларнинг сихат-саломатлигини сақлаш, бу билан бутун инсоният келажаги тўғрисидаги қайғуриш ҳисларини, ёки ўқитувчилик касби тўғрисида сўз юритганда аждодлар томонидан минглаб йиллар мобайнида йиғилган бебаҳо маърифий меросни авлодларга етказиб бера олиш ҳисларини уйғота олиши муҳим ўрин тутди. Бунда ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда уларнинг мустақил фикрлаш сифатларини ривожлантириш учун ўқитувчи ўз фикрини уқтириш тарзида эмас, балки маслаҳат, тушунтириш ва намуна тарзида баён қилиши мақсадга мувофиқ. Бу каби психологик-педагогик моҳият мужассамланган ҳар бир ўқувчи ўз ҳаёт йўлини қуриш учун зарур бўлган касб-хунарни унинг оқибатлари учун масъулият ҳиссини эътиборга олган ҳолда танлаш имкониятига эга бўлади.

Ўқувчиларни касб танлашларидаги хатоликлари нималардан иборат.

1. Ўқувчилар у ёки бу касбдаги одамга муносабатни касбнинг унга бўлган муносабат билан бир хил деб қарайдилар. Муайян одам, унинг юксак маънавий ҳислатлари, ақл-фаросати, дадил ишлари ўқувчига маъқул бўлади. Бундай қойил қолиш беихтиёр севимли қаҳрамон шуғулланаётган ишга ҳам ўтади.

Бинобарин, ўсмир унга тақлид қилиш йўлидаги муддаосида қандайдир ахлоқий ҳислатлардагина унга ўхшаш бўлишни эмас балки, ўзини ҳам ана шу касбга бағишлашни истайди. Бунда ўқувчи ўша маънавий фазилатлар бошқа ишда ҳам намоён бўлиши мумкинлиги ҳақида ўзига кўпинча ҳисоб бермайди. Бадий адабиётлардаги, кинофильмлардаги қаҳрамонлар кўпинча ана шундай муносабатни туғдиради, таниш-билишлар қариндош-уруғлардан биронтаси, чунончи ўқитувчилар тақлид қилиш учун кўпинча намуна бўлиб хизмат қиладилар.

2. Ўқув фанини касб билан бир хил деб тушуниш.

Ўсмир фанларни ўзлаштиришдаги муваффақиятларига асосланиб, кўпинча келгуси касбини белгилайди. Ўқувчига адабиёт ёқиб қолган бўлса, бу у адабиётни амалий жиҳатдан қўлланиш билан боғлиқ бўлган касблар тўғрисида тасаввурга эга бўлмаса адабиёт менинг севган фаним дейди. У касбни эмас, балки билимнинг ўзини қизиқтирувчи соҳасинигина танлайди, бу соҳада нимани истаётганини ва нима қилиши мумкинлигини мутлақо тасаввур қилмайди.

3. Касбнинг ташқи жиҳати билангина қизиқиш.

Ўсмирларни романтика билан йўғрилган касблар қизиқтиради. Улар учун геолог, ихтирочи бўлишни орзу қиладилар. Бу - мутлақо табиий ҳол, албатта. Чунончи, геолог касбига ўқувчиларни кўпинча саёҳат қилиш имконияти қизиқтиради, аммо улар геологнинг кундалик оғир ишини узоқ вақт давомида машаққатли кузатишини, жуда аниқ ўлчашлар билан шуғулланиш зарурлигини, турли жойларда ўша бир хил қидирув ишини ой сайин такрорлаш кераклигини эсдан чиқариб қўядилар ёки билмайдилар.

Учувчи касби эса кўпинча турли жасоратлар, одатдан ташқари тез парвозлар қаҳрамонона кутқарув экспедициялари, учишлар ва шу қабилар ҳақида тасаввурлар билан боғланган. Холбуки, учувчилар

аввало ва ҳаммадан кўпроқ йўловчи, юк ва багаж ташиш билан шуғулланидилар, булар шофёрнинг ишини эслатади.

Ўқувчилар у ёки бу касб тўғрисидаги ўз романтик тасаввурларигагина амал қилиб, касб эгаллашга ўзларини чинакам тайёрламайдилар ва махсус ўқув юртларида ёки тажрибада қийинчиликларга дуч келганларида кўпинча буни англаб етадилар.

4. Меҳнатнинг ақлий мазмуни ва баъзи касбларда, айниқса оммавий касбларда ўсиш имкониятлари ҳақидаги нотўғри тасаввурнинг мавжудлиги навбатдаги камчиликдир. Ёшларимиз енгил йўллارни қидирмайдилар, балки маънавий ҳислат қобилиятларни, маҳоратни ривожлантириш мумкин бўлган жойларда ишлашга ҳаракат қиладилар. Бу эса жуда соз, албатта. Лекин айти шу сабабдан мактаб ўқувчилари жамиятга зарур бўлган касблар ижодий, ақлий жиҳатдан ўсиш учун етарли даражада имконият бермайди деб ана шундай касбларни кўпинча эътиборсиз қолдирадилар. Кийим тикишда зўр қобилият кўрсатаётган қиз қандай бўлмасин шифокор бўлишни орзу қилишини, дастгоҳда юксак маҳорат билан ишлаётган йигит токарлик касби ҳақида эшитишни ҳам истамаётганлиги сингари асосларни айти шу нарса билан изохлаш мумкин.

5. Ўз қобилиятларига тўғри баҳо бера билмаслик.

Ўқувчи бирон ишни адо этиш учун ўзида кўпроқ қандай қобилият борлигини кўпинча аниқлай олмайди. Бироқ ҳамма жойда унинг олдида барча йўллар очиқ эканини, ҳаммадан кўра кўпроқ қизиқарли бўлган нарсаларни қилиш лозимлигини унга таъкидлайдилар. Шундай ҳоллар ҳам бўладики, ўсмир чизган суръат ва расмлар ўрта миёна бўлса ҳам у зўр бериб рассом бўлишга ёки математикани яхши билмаса ҳам индустриал ўқув юртларига киришга ҳаракат қилади. Афсуски, бундай ҳоллар ҳам кам эмас. Ана шундай ўқувчилар ижтимоий касбий мослашиш жараёнларига кириша олмайдилар.

6. Ўқувчиларнинг у ёки бу касбга зид бўлган ўз жисмоний хусусиятлари ва нуқсонларини назар писанд қилмаслик, масалан, майда иш (соат заводида, аниқ асбоблар заводида ва шу каби жойларда) билан боғлиқ касблар учун кўриш органининг заифлиги, транспортда ишлаш учун тўғри келмайдиган дальтонизм ҳасталиги, ўсмир геолог бўлишни хоҳласа ҳам лекин юрагининг заиф бўлиши, радиолокацияда ишлашни танлаган ўқувчиларнинг эшитиш борасидаги камчиликлар жумласидандир.

Ўсмирлар ўзлари танлаган касбларга тўғри келмайдиган бу нуқсонларни билмасликлари оқибатида мос бўлмаган касблар бўйича

нига ёки тегишли ўқув юртларига қабул қилинмаганларида жуда ҳам хафа бўладилар, тушкунликка тушадилар.

7. Ўртоқларининг таъсири билан касб танлаш.

Ўқувчи ўз истакларини рўёбга чиқаришни ўйлаб ҳам кўрмаган бир пайтда унинг ўртоқлари касб танлаш ҳақида фикр юритадилар. Ўқувчи бунда ўртоқларидан ажралиб қолишини хохламайди, чунки уларнинг орзулари ёрқин, жозибалидир. Шу тариқа ўқувчи “Мен улар билан бирга бўламан, чунки менга барибир” дейди. Кейинчалик эса у кийнала бошлайди, нотўғри касб танлаганини англайди ва ўзига сўлмаган касбда ишлаб қолганлигидан афсусланади.

Касб танлашда иккиланаётган ўқувчилар учун психологик-педагогик маслаҳатлар

Меҳнат бозоридаги ҳолатни таҳлил қилинг. Йилдан-йил янги касблар пайдо бўлаётганлигига эътиборингизни қаратинг. Доимо малакани оширишга, қўшимча касбларни эгаллашга тўғри келишига тийёр бўлинг.

Ҳозирги кунда, Сиз мактабни тугатаётган пайтда касб танлашингиз Сизнинг тақдирингизни бутунлай ҳал қилади деб кўрқманг. Кейинроқ танловдаги ўзгаришлар, янги мутахассисликни ўзлаштириш, Сизни фанлараро фаолият бўйича қимматли мутахассис қилади.

Биринчи касб, гарчанд сиз кейинроқ ундан воз кечишингиз ва ўзингиз учун қизиқроғини топсангиз ҳам ҳаётнинг турли қўтилмаган ҳолатларида сизга асқотади. Бундан ташқари, эътибор қилингки, ҳар бир йигит учун чилангарлик, сартарошлик, электрик каби касблардан хабардор бўлиш муҳим саналади.

Қизлар учун эса тикувчи, ошпазлик, пазандачилик ва бошқа маиший касблардан хабардор бўлиш, уларга ижтимоий ҳаётда асқотиши мумкин.

Албатта, касбнинг нуфузлилиги у ёки бу ҳолда сиз томонингиздан инобатга олинади, лекин буни ўзингизнинг қизиқишларингиз ва қобилиятларингиз, соғлиғингизнинг ҳолатини ҳисобга олгандан сўнг амалга оширинг. Меҳнат биржасидаги бўш ўринлар тўғрисидаги газеталарни таҳлил қилиш жуда фойдали (у ерда одатда ҳар бир бўш ўрин учун қайси таълим лозимлиги кўрсатилади).

Шундай касблар борки, улар сизга мос келмайди, чунки улар

сизнинг соғлигингизни ёмонлаштириши мумкин. Бундай касблар кўп эмас ва улар асосан у ёки бу жисмоний тизимларнинг узоқ муддатли зўриқишини талаб этади.

Ўзингиз танламоқчи бўлган касбнинг мазмун-моҳиятини ўрганиб чиқинг. Шу касб билан кунма-кун узоқ йиллар давомида шугулланишингиз лозимлигини кўз олдингизга келтиринг.

Касб танлашда ва ҳаёт тарзига аниқловчи таъсир кўрсатишда, яъни лавозимга эришишда ҳар бир инсон ўзининг келажақдаги касбий меҳнатини фуқаролик мажбурияти сифатида англаши, ўз мамлакатининг ва ўз оиласининг манфаатлари йўлидаги ҳиссаси, давлатнинг ва ота-оналарнинг бизнинг ўсиб улғайишимизга ва ўқишимизга сарфлаган харажатларини қайтариш сифатида англашимиз лозим.

7. КАСБ-ҲУНАР КОЛЕЖЛАРИДА ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ-КАСБИЙ МОСЛАШТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Ҳозирги пайтда мослашиш муаммоси ўта долзарб. Чунки кўп амалий масалаларнинг ечимини топиш инсонни турли ижтимоий ҳаёт соҳаларига самарали мослашиши билан боғлиқ. Ўқув-билиш фаолиятининг муҳим омили сифатида муваффақиятли касбий тайёргарлик жараёнида мослашишнинг ўрни катта. Хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларнинг касб-ҳунар коллежлари шароитига мослаша олмасликлари турли салбий оқибатларга олиб келиши мумкин, жумладан:

- касб-ҳунар коллежи ўқувчисининг касбий тайёргарлик фаолиятида салбий психик ҳолатларнинг вужудга келиши;

- гуруҳ ўқувчилари жамоаси аъзолари орасида низоли вазиятларнинг келиб чиқиши;

- ўқув-билиш фаолияти сифат ва самарадорлигини пасайиши ва шу кабилар.

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касб-ҳунар коллежларида мослашувини тадқиқ этган психолог олимлар Г.Т.Ядгарова, О.У.Авлаевлар ўқувчиларнинг давомаг ва ўзлаштириш даражасини пастлиги уларнинг таълим жараёнларида ижтимоий мослаша олмасликлари билан бевосита боғлиқ деб ҳисоблайдилар[12; 12].

Мослашиш (лотинчада adaptatio-мослашиш / кенг маънода инсонларни, гуруҳ ва организмларни мавжуд бўлиш (яшаш шароитига) мослашиш жараёни). Бу тушунча биология, физиология, психология, тиббиёт ва касбий педагогикада кенг кўламда қўлланилади. Психолог олимлар ижтимоий мослашиш синдромини ривожланишида қуйидаги уч босқични ажратиб кўрсатадилар:

- ҳадиксираш даражаси;
- қаршилиқ кўрсатиш даражаси;
- барқарорлашиш ёки ҳаддан ташқари зўриқиш даражаси.

Ижтимоий психологияда мослашиш деганда шахснинг ижтимоий муҳит шароитларига фаол мослашиш жараёни тушунилади. Бунда мослашишнинг муҳим жиҳати ўқувчи шахси томонидан маълум ижтимоий ролни қабул қилиниши ҳисобланади. Шунинг учун ҳам мослашиш ўқувчи шахсини ижтимоийлашувининг энг асосий механизмларидан бири сифатида эътироф этилади. Мослашиш самарадорлиги ўқувчининг ўзи ва бошқа гуруҳдошлари ҳақидаги тасаввурларининг бир-бирига мослигига боғлиқ.

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчининг касб-ҳунар коллежларига мослашиш жараёнида ички ва ташқи шарт-шароитлар ҳамда ўқув-билиш фаолияти воситалари ажратилади. Ўқув-билиш жараёнига мослашиш ички фаолият шарт-шароитлари ва воситаларига ўқув-билиш фаолияти талаб этадиган мотивлар мажмуасини шакллантириш орқали эришилади. Ўқув-билиш фаолиятининг ички шарт-шароитлари ва воситалари ҳамда мослашиши уларнинг мослашувчанлигига, яъни ўқув-билиш фаолияти жараёнида бошқа таълим-тарбия жараёни иштирокчилари билан мулоқотга киришувчанлик қобилиятига боғлиқ. Мосланувчанлик деганда эса, инсоннинг ҳаётни турли жаҳдаларига ҳар қандай шароитда мослашишига имкон берувчи туғма ва ўзлаштирилган қобилиятлари тушунилади. Инсонларнинг мосланувчанлигини юқори, ўрта ва паст даражалари эътироф этилади. Ижтимоийлашув, таълим, тарбия, ҳаёт шарт-шароитлари ва турмуш тарзи таъсирида мослашувчанлик даражаси ортиши ёки камайиши мумкин. Энг муҳим туғма мослашувчанлик асослари: инстинктлари, темперамент, эмоциялар, туғма интеллект ва умумий қобилиятлар ҳамда жисмоний ҳолатни ҳисобга олиш зарур.

Маълумки, хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларнинг касб-ҳунар коллежлари шароитига мослашиши қуйидаги кўринишларда намоён бўлади:

- ўқув-билиш фаолиятига мослашиш;
- ижтимоий-ташкилий шарт-шароитларга мослашиш;
- ижтимоий-психологик муҳитга мослашиш.

Ўқув-билиш фаолиятига мослашиш – бу касб-хунар коллежлари шароитига, ундаги ўқувчилар орасидаги муҳитга, мустақил амалий фаолият кўрсатишига, коллежда амалда қўлланиладиган ўқув қуроллари ва воситаларига, технологик жараёнга, ўқиш вақтининг давомийлигига, ўқувчиларнинг ўзаро таъсир характери ва йўналишига мослашишдир.

Бу жараёнга бизнинг фикримизча, қуйидаги асосий уч омил ўз таъсирини кўрсатади:

- эргономика ва атроф-муҳит омиллари;
- ўқувчининг индивидуал хусусиятлари, шунингдек, мослашувчанлик қобилиятларининг ривожланганлик даражаси;
- касб-хунар коллежларида ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятларини ташкил этилиши, амалга оширилиши ва эришилган натижаларни назорат қилиб бориш услуби.

Мослашиш касб-хунар коллежини моддий-техник ва илмий-услубий жиҳатдан жиҳозланиши ва ўқувчиларнинг индивидуал психофизиологик, яъни жисмоний ва психологик ўзига хос жиҳатларига мослашишдан бошланади. Бундан ташқари ўқувчининг коллеждаги таълим-тарбия ритмига, ўқув-билиш фаолиятининг мослашиши муҳим аҳамият касб этади.

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчининг касб-хунар коллежи муҳитига мослашиш жараёнини аниқлаштирувчи шахсий-индивидуал омилларга қуйидагиларни мисол сифатида кўрсатиш мумкин:

- ўқувчининг умумий ўрта таълим мактабида ўзлаштирган билими ва хатти-ҳаракат усулларининг даражаси;
- ўқув-билиш фаолиятининг мотивлари ва уларни мақсадли сафарбарлик даражаси;
- қатор психологик хусусиятлар ва кўникмаларни ўзига қамраб олувчи мослашувчанлик қобилиятлари.

Касб-хунар коллежлари шароитига мослашувни аниқлаштирувчи бошқарув таъсирига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ўқувчиларга коллежда бериладиган топшириқларнинг мураккаблик даражаси;
- ўқув-билиш вазифаларини бажариш ва фаолиятга мослашиш тезлиги(темп)нинг асосланганлиги;

- ўқувчининг иш ва дам олиш режимини назорат қилиш;
- иш ўрнини жиҳозланишига қўйиладиган эргономик талабларнинг таъминланганлиги;
- ўқувчининг ўқув-билиш фаолиятида ютуқларга эришганлигини рағбатлантирилиши.

Ижтимоий-ташқиллий мослашиш ўзига қуйидагиларни қамраб олади: маъмурий-ҳуқуқий жиҳатлари; ижтимоий-иқтисодий жиҳатлари; бошқарувчилик жиҳатлари; ҳаётий-ижодкорлик жиҳатлари.

Ижтимоий-психологик мослашиш ўқувчининг касбий ва ижтимоий шахслараро муносабатларга киришувчанлиги, жамоа аъёналари ва меъёрларини қабул қилиши билан боғлиқ. Бу ерда ўқувчиларнинг ўзаро фикр алмашиш, эмпатия, бир-бирини тушуниш, бир-бирлари ҳақидаги тасаввурларни ўзгариши қабиладар муҳим аҳамиятга эга.

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчининг коллеж муҳитига киришиши ва мослашиш жараёни уларнинг психологик сифатлари ва мослашиш қобилиятларига асосланиши зарур.

Биринчи босқичда касб-ҳунар коллежи психологининг асосий вазифаси янги қабул қилинган ўқувчининг мослашиш қобилиятини ва бошқа психологик жиҳатларини ўрганиш ва таҳлил қилиш ҳисобланади. Бу босқичда тадқиқ этиш методлари сифатида тестлар, шахс қобилиятларини аниқлашга кўмак берувчи саволномалар, шунингдек, мослашувчанликни ташхислаш учун махсус синовлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари кузатиш, индивидуал маслаҳатлар, суҳбат қабиладарга ҳам кўпроқ жалб этиш зарур.

Иккинчи босқичда мослашишга ва мослашувчанликка оид олинган ахборотлардан фойдаланиб, ўқувчиларда танланган касб ва ихтисослик, касб-ҳунар коллежида фаол ўқув-билиш фаолиятига жалб этиш мотивларини шакллантириш вазифаси қўйилади.

Фаол ўқув-билиш фаолияти қуйидагилар асосида таъминланиши мумкин:

- касб-ҳунар сир-саноатларини эгаллаш(ҳуқуқий саводхонлик, шахсий хавфсизлик меъёрларини эгаллаш, турли саноатларда ўзининг хулқ-атворини шакллантириш);
- ўқувчи ўзининг психологик хусусиятлари ва муаммоларини билиши;

- психологик жиҳатдан бошқа шахсларга ўзаро таъсир кўрсатиш кўникмаси;

- танлаган касби ва ихтисослиги бўйича мутахассис кадрларнинг муҳим касбий сифатлари ҳақида ахборотга эга бўлиш;

- фаол ўқув-билиш фаолиятини таъминловчи омиллар ҳақида тасаввурга эга бўлиш;

- касбий шаклланишда фаол ўқув-билиш фаолиятининг ролини англаш ва тушуниш;

- ноқулай психологик ҳолат (вазият) дан мустақил ҳолда чиқиш кўникмаси.

Учинчи босқичда хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касб-хунар коллежларига психологик жиҳатдан мослашишларининг индивидуал хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда касбий шаклланиш жараёнини назорат қилиш ва ўз ўқув-билиш фаолиятига қуйидагича ўзгартиришлар киритишни кўзда тутати.

1. Ўз хулқ-атворини бошқариш.

2. Гуруҳдошлари ва ўқитувчилар билан ҳамкорликда ишлаш.

3. Принципиаллик.

4. Тартиб-интизомлилик, тўғри сўзлик, маданиятлилик.

5. Гуруҳдошларини билиш.

6. Истиқболни кўра билиши.

7. Ўзига танқидий назар билан қараши.

8. Масъулиятлилик каби қўйиладиган талаблар саналади.

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касб-хунар коллежларидаги фаол ўқув-билиш фаолиятига (кўникишлари) мослашишларига салбий таъсир кўрсатувчи сабабларга қуйидагиларни мисол сифатида кўрсатиш мумкин:

- танлаган касб, ихтисослик сир-синоатларини эгаллашга киришишнинг қийинлиги;

- умумий ўрта таълим мактабларида ўзлаштирган билимлари даражасининг пастлиги ва ҳаётий тажрибасининг етишмаслиги;

- касб-хунар коллежларининг моддий-техник ва илмий услубий жиҳатдан тўлақонли таъминланмаганлиги;

- ўқишга қабул қилинган тайёрлов йўналиши, касби ва ихтисослигига қизиқмаслиги, мойиллигини йўқлиги, мажбурий равишда жалб этилганлиги;

- касб-хунар коллежларидаги психологик, ижтимоий, носоғлом муҳитнинг мавжудлиги;

- ўқувчиларни касб-ҳунар коллежларига мослаштириш бўйича теора-тадбирларни етарли даражада ташкил этилмаганлиги;

- касб-ҳунар коллежи, оила, маҳалла, ишлаб чиқариш корхоналари ва бошқа ижтимоий институтлар орасида ҳамкорлик етарли даражада йўлга қўйилмаганлиги;

- алоҳида ҳудудларда ишлаб чиқаришни йўлга қўйилмаганлиги бунис ишга жойлаштириш ҳолатининг талаб даражасида эмаслиги ва ш.к..

Касб-ҳунар коллежлари раҳбарлари, педагоглари ва ўқувчилар орасидаги муносабатлардаги қийинчиликлар:

- раҳбар ва ўқитувчиларнинг ўқувчиларга ишонмаслиги ҳамда улар ҳақида оталарча қайғурмасликлари;

- ўқувчиларни ўқишдан ташқари турли ишларга жуда кўп жалб этилиши;

- асосланмаган ҳолда кўплаб топшириқларни берилиши ва уларни бажарилишини қатъий талаб этилиши;

- даволат ва ўзлаштириш даражасининг нисбатан пастлиги.

Ўқувчилар орасида ўзаро муносабатлардаги қийинчиликлар:

- ҳасад, кўролмаслик иллатларининг мавжудлиги ва ўзаро ёрдамнинг йўқлиги;

- ҳадиксираш ҳолатининг кучлилиги;

- ўзаро мулоқотдаги қусурлар (мулоқотмандликдаги камчиликлар);

- ўқувчилар орасида ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан фарқли ҳолатлар;

- салбий лидерлик ҳолатлари.

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларнинг касб-ҳунар коллежларига мослашиш давридаги қийинчиликларини таҳлил этиш шундан далолат берадики, улар ўқувчиларнинг мосланувчанлик қобилиятлари билан эмас, балки бевосита ташқи шарт-шароитлар ва воситалар билан боғлиқ эканлиги равшан бўлди. Шунинг учун ҳам уларнинг ечимини топиш ўқувчилар ва коллеж раҳбарлари ҳамда ўқитувчиларнинг муносабатларини ва тасаввурларини ўзгартириш орқали ижобий натижага эришиш мумкин.

Ўқувчиларни касб-ҳунар коллежларига самарали мослаштириш бўйича фаолият – коллеж раҳбарлари, педагоглар жамоаси, ҳар бир педагоглар, психолог, тарбиячи томонидан кўмак ва ёрдам бериш орқали уларга қулай шароит яратишга қаратилмоғи лозимдир.

Бунда, аввало хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касб-хунар коллежида ўқишга мослашишига йўналтиришда яратилган шарт-шароит, тенгдошлари билан дўстона муносабатда бўлиш муҳитини яратиш муҳим ўрин тутди.

Ўқувчини касб-хунар коллежлари шароитига мослашиш жараёнини шартли равишда қуйидаги тўрт босқичга бўлиш мумкин:

1-босқич. Ўқувчининг мойиллиги, қизиқиши ва умумий ўрта таълим дастурларининг ўзлаштирган даражасини аниқлаш.

Агар ўқувчида қизиқиш, мойиллик ва ДТС талаблари даражасида билим, шахсий фазилатлар шаклланган бўлса, касб-хунар коллежлари шароитига нисбатан тез ва осон мослашади.

2-босқич. **Йўналганлик босқичи** - ўқувчи умумий ўрта таълим мактабида ўқиб юрган давриданоқ касбий маслаҳат олган, эгаллаётган касби ҳақида имкон қадар тўлиқ ахборотга эга бўлса касб-хунар сир-синаотларини ўзлаштириш сифати ва самарадорлиги ортади.

3-босқич. **Асосий мослашиш босқичи** - ўқувчининг ўз бурчини бажаришга ва гуруҳдошлари билан мулоқотга мослашиши.

4-босқич. **Ҳақиқий фаолият кўрсатиш босқичи** - касб-хунар коллежларида учрайдиган барча тўсиқларни бирин-кетин бартараф этиш, барқарор фаол ўқув-билиш фаолиятига киришиши ва ҳ.к..

Ўқувчиларни касб-хунар коллежлари шароитига мослашишининг жиҳатлари:

1. Инкор этиш. Мактаб битирувчиси касб-хунар коллежларининг реал муҳити ва шарт-шароитини қабул қилмайди. Бундай ҳолларда янги қабул қилинган ўқувчи машғулотларга кечикиб келади, ёки умуман қатнашмайди, ота-она, қариндош-уруғ, таниш-билишлар, маҳалла оқсоқоллари билдирган фикрларга амал қилмайди ва бошқа шу каби ҳоллар натижасида ўқувчилар сафдан чиқарилишгача боради.

2. Яхши мосланувчанлик. Бунда ўқувчилар касб-хунар коллежидаги барча талаблар, қоида ва меъёрларни тўлиқ қабул қиладилар ҳамда тез, осон мослашадилар. Одатда, бундай ўқувчилар кўнчилиқни ташкил этади.

3. Яширин, инкор этувчи мослашиш. Бундай ҳолларда ўқувчи ташқи кўриниш (жиҳат)дан коллежнинг барча муҳим ва иккинчи даражали ички тартиб-қоидаларини қабул қилгандек кўрсатса-да, аслида “инкор этади”. Бундай типдаги ўқувчилар билан ишлаш анча

мураккаб, улардан кутилмаган пайтларда нохушлик ҳолатлари пайда бўлиши мумкин.

4. Мосланувчан индивидуализм. Бундай мослашиш кўрсаткичи таълим тизимидаги тағйирларга эга ўқувчилар коллежнинг асосий ва иккинчи даражали ички тартиб-қоидалари, талабларини тўлиқ истамаган ҳолда қабул қилишлари билан боғлиқ бўлади. Бу ўқувчиларга ўз индивидуаллигини кўрсатиш ва ўз бурчини аъло даражада бажаришга имкон беради.

Касб-хунар коллежлари шароитига ўқувчиларни мослаштириш, учрайдиган қийинчиликларни бартараф этиш мақсадида мослаштириш чора-тадбирлари тизими амалга оширилади. Бу тизим ўз ичига мажмуавий чора-тадбирларни қамраб олиб, энг кам нуқотишлар билан керакли кўникиш даражасига эришилади.

Касб-хунар коллежларида мослаштириш тизимининг мавжудлиги қуйидаги имтиёзларга эга:

Касб-хунар коллежи учун:

- ўқувчининг ўқув-билиш фаолиятидаги самарадорлик, талаб қилинган даволат, фаоллик ва ўзлаштириш даражаси;

- касбий тайёргарлик жараёни иштирокчилари орасида ҳамкорлик шартларида ижобий муносабатларни йўлга қўйилиши;

- ўқувчилар айниқса, янги қабул қилинганлар орасида учраб турайдиган ҳар хил нохуш ҳолатларнинг олдини олиниши;

- таълим-тарбия жараёни иштирокчилари: ўқитувчилар ва ўқувчилар томонидан ортиқча зўриқиш кучлари ва вақт сарфламасдан кўзланган мақсадга эришиш.

Ўқувчи учун:

- ўқувчилар жамоасида яхши ўзаро ҳурмат ва ёрдам муносабатларини ўрнатилиши;

- жамоага тез киришиб кетиши;

- ҳадиксирашнинг пасайиши ва ўз кучи ҳамда имкониятига ишончининг ортиши;

- ўз имкониятлари билан кутилаётган натижани қиёслаб, келгуси ҳаёт фаолияти учун қарор қабул қилиши.

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касб-хунар коллежларида мослаштириш тизими аниқ ташкил этилиши ва регламентга эга бўлиши зарур:

- Welcome-тренинг – бу ўқувчини дастлабки пайтда касб-хунар коллежи шарт-шароити ва ички тартиб-нигози билан батафсил таништириш учун ташкил этилган тадбирдир;

- Мослаштириш дастури, касб-хунар коллежидаги тадбирлар ва ўқиш муддатини меъёрловчи тадбирлар;

- “Устоз-шоғирд” тизими – ўқувчиларга тажрибали раҳбарни бириктирилиши.

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касб-хунар коллежлари шароитига мослаштириш дастури куйидаги жиҳатларга эга бўлиши мумкин: мукамал режалаштирилган; мазмуни тўлиқ тушунарли; жараён иштирокчиларини роли аниқ белгиланган.

Мослаштириш дастурининг кетма-кетлиги қўйидагича бўлиши мақсадга мувофиқдир:

1. Касб-хунар коллежларига янги қабул қилинган ўқувчиларни мослаштириш дастурини тузиш ва амалга жорий этиш бўйича ишчи гуруҳ рўйхатини тузинг.

2. Кўзда тутилган натижани аниқ белгилаб олинг. Кўзда тутилган натижани аниқ ифодаланиши бу дастур мазмуни ва моҳиятини осон тушунишга ёрдам беради.

3. Ўқувчиларнинг қизиқиши, индивидуал психологик хусусиятларига кўра табақалаштиринг.

4. Ўқувчиларда вужудга келадиган саволлар рўйхатини тузинг.

5. Мослашиш даврида ўқувчиларнинг хатти-ҳаракатлари рўйхатини тузинг ва керакли тавсияларни кўрсатинг.

6. Ўқувчининг биринчи кун, ҳафта, ой, чорак ва семестрдаги дастурий ҳаракатларини аниқ бўлиб чиқинг.

7. Мослаштириш дастурини ташкил этиш, унинг мазмуни ва вақтини белгиланг, керакли масъул шахсларни белгилаб қўйинг.

8. Янгидан ўқишга қабул қилинган ўқувчини қандай тасаввур этишингизни аниқлаб олинг.

9. Керакли дидактик материалларни тайёрланг.

10. Зарур бўлган махсус чора-тадбирларни аниқланг.

11. Ўқувчиларни касб-хунар коллежи шароитига мослашиши муваффақиятли кечаётганлигини аниқлаш бўйича меъёрлар ва мезонларини аниқланг(вақти, вариантлари ва муддатдан илгари тугатиш чоралари кабилар).

12. Ўқувчи билан тесқари, яъни қайтар алоқа боғлаш шаклини аниқланг.

13. Синов муддатига яқун яшаш дастурини ишлаб чиқинг.

Ўқувчининг касб-хунар коллежига мослашиши аслида умумий ўрта таълим мактабида ўқиб юрган пайтидан бошлаб касбий тайёргарлик жараёнида ДТС талаблари даражасида билим, хатти-

харакат усуллари, одоб-ахлоқ меъёрларини ўзлаштириш билан четараланиб қолмасдан, балки у ёки бу касб соҳибининг ҳаётий стили шаклланади.

Мослашиш даври ўқувчининг кизиқиши, мойиллиги, қобилияти, шунингдек, аниқ шарт-шароитга боғлиқ.

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касб-хунар коллежлари шароитига мослашганлиги даражаларини доимий назорат қилиб бориш ва зарурий коррекцион ишларни тезкор амалга ошириш учун

“Касб-хунар коллежининг хатар гуруҳига мансуб ўқувчисини касбий мослашув” дафтари юритиш мақсадга мувофиқдир. Дафтар ўқувчилар учун индивидуал тарзда юритилиб, унда касб-хунар коллежи психологи, гуруҳ раҳбари, ишлаб чиқариш таълими устаси, педагоглар ҳамкорликда жисмоний, маънавий-руҳий, ақлий ва шахс ривожланишидаги динамик ўзгаришлари ҳамда ишлаб чиқаришда касбий фаолиятнинг ижтимоий–психологик ва ташкилий-техник шароитларига ўқувчининг мослашувига қаратилган комплекс бўлиб хизмат қилади. (илова 1)

Мазкур жараёнлар хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни психологик-педагогик ёндашув тизимини таъминлашига ҳамда ЎМКХТ нинг ДТС, ТТС талаблари бўйича билим, кўникма, малака ҳамда шахсий фазилатларни шаклланганлик кўрсаткичларини босқичма-босқич узлуксиз назорати ва уни ташхисини таъминлашга асос бўлади.

ИЛОВА 1

**РЕСПУБЛИКА БОЛАЛАР ИЖТИМОЙ
МОСЛАШУВИ МАРКАЗИ**

**ЎРТА МАХСУС, КАСБ-ҲУНАР ТАЪЛИМИ ТИЗИМИ
КАДРЛАР МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ВА УЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ИНСТИТУТИ**

**КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖИНИНГ ХАТАР ГУРУҲИГА
МАНСУБ ЎҚУВЧИСИНИ КАСБИЙ МОСЛАШУВ**

ДА Ф Т А Р И

-----Вилоят, шаҳар, туман-----
Таълим муассасаси номи-----

Тайёрлов йўналиши-----
Ёши-----
Миллати-----
Ф.И.Ш.-----
Босқич (курси)----- Гуруҳ-----
Тел -----

ТОШКЕНТ-2014

Муаллиф: Пўлатов Жамшид Абдужаитович

Тақризчилар: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ “Педагогик технологиялари” кафедраси мудири педагогика фанлари номзоди доцент О.Абдуқудусов.
Абдулла Авлоний номидаги ХТРХМО марказий институтининг “Педагогика ва психология” кафедраси мудири в.б психология фанлари номзоди О.У.Авлаев.

“Касб-хунар коллежи хатар гуруҳига мансуб ўқувчисининг касбга мослашув дафтари” ўрта махсус, касб-хунар таълими жараёнида баркамол инсонни шакллантиришида ўқувчиларнинг миллий ўзлигини англашини тарбиялаш, уларнинг вига ҳос (индивидуал) психофизиологик хусусиятларини, қобилиятларини, имкониятларини, танлаган тайёрлов йўналишига касбий мослашувини ўрганиш ҳамда ҳуқ-атворида кузатиладиган салбий хатти-ҳаракатларга психокоррекция ишларни олиб бориш, битирувчиларни кейинги таълим йўналиши, меҳнат ва ижтимоий ҳаёт фаолиятига самарали йўналтириш, таълим муассасасида ижтимоий-психологик муҳитни таъминлаш бўйича амалга ошириладиган ишларни қўйд этиб бориш мақсадида ишлаб чиқилган.

Дафтар касб-хунар таълими муассасаларидаги ижтимоий-психологик муҳит фаолияти натижаларини доимий қайд қилиб бориш учун хизмат қилади. Ушбу хизмат таълим муассасаси ўқувчилари ўқшига киргандан, уни битириб чиққунга қадар бўлган муддатда гуруҳ раҳбарлари, махсус фан ўқитувчилари, психолог, ишлаб чиқариш таълими усталари ҳамкорлигида амалга оширилади. Уштар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касбга мослаштириш ишлари давомида ўқувчисининг жисмоний, маънавий-руҳий, ақлий ва шахс ривожланишидаги динамика ва тарқишлари ҳамда касб-хунар таълим муассасасининг тайёрлов йўналиши бўйича олим, кўникма, малакаларни эгаллаганлик кўрсаткичлари узлуксиз ўрганилиб,

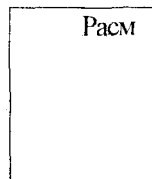
натижалар дафтарга қайд этиб борилади. Шу билан бирга мазкур дафтарда хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касбга мослаштиришида психологик-педагогик ташхис методикалар асосида уларни психофизиологик имкониятларини аниқлаб ҳамда психокоррекция натижалари мунозаам равишида дафтарга қайд этиб борилади.

Мазкур педагоглар учун тавсия этилаётган “Касб-хунар коллежининг хатар гуруҳига мансуб ўқувчисини касбий мослашув дафтари” “Ўқувчиларни/хатар гуруҳидаги болаларни касб-хунарга йўналтиришни илмий-услубий таъминлаш-узруксиз таълим тизимида баркамол авлодни тарбиялашнинг муҳим йўналиши сифатида” лойиҳа доирасида ишлаб чиқилган бўлиб ЎМКХТТКМО ва УҚТИ Илмий-методик Кенгаининг 2013 йил 3 июлдаги 5-сонли қарори билан тасдиқланиб, нашрга тавсия этилган.

І БОСҚИЧ УЧУН

Хатар гуруҳига мансуб ўқувчи шахсининг касбга мослаштиришда психологик-педагогик ташхис

АНКЕТАСИ №1.

1. Фамилиянгиз: -----
2. Исмингиз: -----
3. Шарифингиз:-----
4. Туғилган кун, ой ва йилингиз: -----
5. Магзиллингиз:-----6.
- Телефонингиз:-----
7. Оилангизда нечта фарзандсиз?-----
8. Сиз печанчисиз?-----
9. Отангиз-----тел. сот №-----
- 10.Онангиз----- тел. сот №-----
- 11.Отангизнинг касби, иш жойи:-----
- 12.Онангизнинг касби, иш жойи:-----
- 13.Ота-онангизнинг маълумоти (тагига чизинг) (олий маълумотли, ўрта махсус).

д) каердан (вилоят, туман, шаҳар, мактаб №) ўқишга келгансиз---

б) “Гавсияномада” белгиланган таълим йўналиши

в) Мазкур таълим муассасасини кимнинг кўрсатмасига асосланиб
таълим олингиз. (тагига чизинг)

д) ота-оналар маслаҳати;

е) ўқитувчиларнинг маслаҳати;

ж) дўстларнинг маслаҳати;

з) ўз хоҳишим билан -----

14. Оилавий шароитингиз

а) жуда яхши;

д) ёмон;

б) яхши;

е) жуда ёмон;

в) ўрта хол;

ж) тушунарли эмас.

15. Оиладаги салбий таъсир (алкоголизм, психик касаллик ва бошқалар)

а) учрайди; б) учрамайди.

16. Барча фанлар бўйича ўзлаштиришингизни 0 дан 5 баллик тизимда баҳоланг:-----

17. Сизнинг қурдош ўртоқларингизга муносабатингиз:

а) жуда яхши;

д) ёмон;

б) яхши;

е) жуда ёмон;

в) ўртача;

ж) бўлади.

18. Катталарга муносабатингиз:

а) жуда яхши; д) ёмон;

б) яхши; е) жуда ёмон;

в) ўртача; ж) айримларга яхши, айримларга ёмон.

19. Характерингиз:

а) оғир; д) шўх;

б) вазмин; е) қизиққон;

в) қувноқ; ж) қайсар

Таъдда вақти-вақти оилан арзимаган парсадан келтишмовчилик буниб туради					
Таъз кўпинча келтиша олмаймиз					

№2 ТЕСТ

“ОИЛАНИНГ КИНЕТИК РАСМИ”

Мақсад: Оилада психологик муҳит, шахслараро муносабат, ўқувчининг ички ҳис-туйғуларида кечаётган ҳолатлар, характер хусусиятларида шаклланиб бораётган агрессивлик, ўжарлик, кайсарлик, келажакка ишончсизлик каби иллатлар мавжудлигини аниқлаш.

Кўрсатма: Биринчи навбатда мактаб психологи ўқувчилар билан умумий тарзда самимий савол-жавоб ўтказиши, яъни уларни топшириқни эркин бажаришга ҳозирлаши лозим. Сўнг болаларга оилангизни тасвирлаб бериш ва унга хос бўлган ном бериш топшириғи берилади.

Вақт 30 дақиқа: Рангли қаламлар билан ўз оилангизнинг расмини чизинг.

1. Тасвирда оила аъзоларининг ўзаро бир-бирларига яқин жойлашиши (ижобий муҳит)

2. Тасвирда оила аъзоларининг жойлашув ўрни белгиланиши (фикрлар инобатга олиними, тартиблилик, назоратлилик).

3. Тасвирда оила аъзоларининг ўзаро жойлашишида масофа келтирилиши ёки оила аъзоларини тўлиқ кўрсатмаслик (психологик маслаҳатга мойиллик).

№3 АНКЕТА

**Касб-хунар коллежи хатар гурухига мансуб ўқувчилари учун
(касб-хунар коллеж шароитида дастлабки касбга мослашиш
даражасини аниқлаш учун)**

Хурматли ўқувчи!

Биз сиз ўқувчиларни танлаган касб-хунар коллеж ва ундаги мутахассислик йўналишига қизиқишларингиз ҳамда касбга йўналганлик жараёнидаги ижтимоий фикрингизни билиш мақсадида ушбу анкета сўровномасини ўтказишга жазим этдик. Сиздан анкетада кўрсатилган ҳар-бир саволга аниқ ва тўлиқ жавоб беришингизни сўраймиз

АНКЕТА САВОЛЛАРИ

1. Танлаган касбингизни пухта ўзлаштириш учун, сизнингча қандай асосий фанларни чуқур ўрганиш муҳим деб уйласиз?

2. Касб танлашингизда кимнинг таъсир доираси муҳим ўринга эга бўлди деб уйлайсиз?

(қуйидаги кўрсатилган омилларни аҳамият даражасига кўра тартибланг)

Касб танлашда таъсир қилиш омиллари	Даража
Ота-она	
Қариндошлар, танишлар	
Дўстлар, ўртоқлар	
Кино, радио, телевидение, газета, китоб (оммавий ахборот воситалари)	
Тўғрақлар	
1. Умумий ўрта таълим мактаб ёки 2. Касб-хунар коллеж ўқитувчилари (танлаш 1- ёки 2- рақамдан бири бўлса, унда тагига чизиб қўясиз)	
Ўз хоҳишим асосида танладим	

Уна кимлар	
------------	--

3. Танлаган касбингизга ота-онангизнинг муносабати қандай ?

- а) маъқуллашди;
- б) қисман маъқуллашди;
- в) маъқуллашмади;
- г) ўзимга қўйиб беришди;
- д) бошқа фикрлар /ёзинг

4. Сизнингча касб танлашда, касбнинг қандай жиҳатларини нобриборга олиш муҳим деб ўйлайсиз?

- а) жамиятдаги нуфузлилигига;
 - б) қўп ҳақ тўланишига;
 - в) хавфли ёки ноёблигига;
 - г) ҳар томонлама қулайлигига
 - д) бошқа фикрлар-----
-

5. Касбий яроқлилиқ деганда нима назарда тутилади?

5.1. булар -----

5.2. билмайман

6. Қандай касб-хунарга йўналтириш тadbирларини биласиз ва қаерда иштирок этгансиз?

7. Илгари бошқа касбга қизиққанмисиз?

7.1. ҳа бу -----

7.2. йўқ

8. Нима сабабдан айнан шу касбни танладингиз?

8.1. чунки у менга ёқади

8.2. чунки у менинг имкониятларим ва қобилиятларимга мос

8.3. чунки оиламизнинг кўпчилиги шу касб эгалари

8.4. яна нима сабабдан-----

9. Танланган касбингиз инсонга қандай талаблар қўяди?

1. Булар-----

2.

билмайман-----

10. Қандай тўғаракларда қатнашгансиз?

а) спорт йўналиши;

б) техника йўналиши;

в) тасвирий-саънат йўналиши;

г) бошқа фикрлар /ёзинг/-----

11. Ўқишни тугатгач кейинги ҳаракатингиз?

11.1 ишламоқчиман;

11.2 ҳарбий хизматга бормоқчиман;

11.3. олий ўқув юртига ўқишга кирмоқчиман;

11.4. бошқа фикрлар

№4 А.БЕЛОВ ТЕСТИ СИЗ ТЕМПЕРАМЕНТНИНГ ҚАЙСИ ТИПИГА МАНСУБСИЗ?

Ўйриқнома: Саволларга «Ҳа» ёки «+» ва «Йўқ» ёки «-» деб жавоб беринг. Қайси бўлимда «Ҳа» ёки «+» жавоблари кўпроқ бўлса, Сиз шу типга мансубсиз.

1. Сиз албатта ХОЛЕРИКсиз, чунки Сиз доим:

1. Қийин ва қутилмаган шароитда ўзингизни тута олмайсиз.

2. Қизикқонсиз.

3. Сабрсизсиз.

4. Одамлар билан муомалангиз кўрс ва қўпол.

5. Дангал ва ташаббуслисиз.

6. Қайсарсиз.

7. Тортишувда топағонсиз.

8. Бир хилда ишлай олмайсиз.
9. Гаваккалига иш тутишни маъкул кўрасиз.
10. Гина сақламайсиз.
11. Нуткингиз тез ва ғайратли.
12. Тезде қизишиб кетасиз.
13. Жахлдор, уришқоқсиз.
14. Одамларнинг камчилигига чидамайсиз.
15. Ифодали имо-ишора соҳибсиз.
16. Тез ҳаракат қилиш ва тез ҳал қилишга қодирсиз.
17. Қўйилган мақсад сари тинмай интиласиз.
18. Шиддатли ва эпчил ҳаракат қиласиз.
19. Ўз қарорларингизни рўёбга чиқармай қўймайсиз.
20. Кайфиятингиз тез-тез сабабсиз ўзгариб туради.

2.Сиз албатта САНГВИНИКсиз , чунки Сиз доим:

1. Хушчақчақ ва хурсандсиз.
2. Ҳаракатчан ва корчалонсиз.
3. Бошлаган ишингизни охирига етказмайсиз.
4. Ўзингизни ҳаддан баланд баҳолайсиз.
5. Янгиликни тез тушуниб оласиз.
6. Ишқибозликда беқарорсиз.
7. Омадсизлик ва кўнгилсизликни енгил ўтказасиз.
8. Ҳаётнинг ҳар хил ҳолатларига осон кўникаиб кетасиз.
9. Ҳар бир янги ишни қизиқиш билан бошлайсиз.
10. Агар биронта иш Сизни қизиқтирмаса, ундан дилингиз тезда совийди.
11. Янги ишга тез киришасиз, ва бошқа ишга ҳам тез ва енгил ўтиб кетасиз
12. Кундан кунга доим бажариладиган зерикарли ишга кўника олмайсиз.
13. Хушмуомаласиз, нотанишлар билан уятчанг эмассиз.
14. Қизиқарли нотиксиз, ифодали ва ғайратли хатти-ҳаракатли ҳикоячисиз.
15. Баланд, тез ва равшан нутқ соҳибсиз.
16. Қийин ва қутилмаган вазиятда ўзингизни тута биласиз.
17. Ҳамма вақт кўтаринки кайфиятдасиз.
18. Тезде уйқуга кетасиз ва тезда уйғонасиз.
19. Кўпинча қарор қабул қилишда шошиласиз.
20. Ҳар ким билан бирга кетаверасиз, чалғийсиз.

3. Сиз албатга ФЛЕГМАТИКсиз , чунки Сиз доим:

1. Тинч ва совуққонсиз.
2. Ишларни пухта ва мантиқли олиб борасиз.
3. Фикр юритишда эхтиёткорсиз.
4. Кута оласиз.
5. Камгапсиз, беҳуда сўзлашни ёқтирмайсиз.
6. Ҳар нарсада тартиблисиз.
7. Вазмин ва чидамлисиз.
8. Бошлаган ишингизни охирига етказмай кўймайсиз.
9. Бекорга кучингизни сарфламайсиз.
10. Ўзингиз танлаган кун тартибига ҳамма вақт риоя қиласиз.
11. Ҳар бир шароитда ҳам ўзингизни қўлга оласиз.
12. Мақтовга ёки танқидга кам аҳамият берасиз.
13. Жаҳлдор эмассиз, ўзингизга нисбатан айтилган пичингларга бепарвосиз.
14. Ўзингизнинг муомала ва фаолиятингизда бир маромидасиз.
15. Бир ишга секин киришасиз ва бошқа ишга узок ўтасиз.
16. Одамлар билан муносабатингиз бир хилда.
17. Ҳамма жойда тартибни ёқтирасиз.
18. Янги шароитга қийин кўникасиз.
19. Чидамлисиз.
20. Тинч, хотиржам, осойишта, ҳаяжонланмай, имо-ишорасиз, шошмай гапирасиз.

4. Сиз албатга МЕЛАНХОЛИКсиз, чунки Сиз доим:

1. Уятчан ва тортинчоқсиз.
2. Янги шароитда ўзингизни йўқотиб кўясиз.
3. Бегона одамлар билан танишишга қийналасиз.
4. Ўзингизнинг куч-қобилиятингизга ишонмайсиз.
5. Танҳоликни ёқтирасиз. Ёлғизликни яхши , осон ўтказасиз.
6. Рухингиз кўпинча тушкун ҳолатда.
7. Ўз ҳаёлларингизга чўкиб юрасиз.
8. Тезда чарчайсиз.
9. Оқиста, секин ҳатто шивирлаб гаплашасиз.
10. Сухбатдошингиз феълига беихтиёр мослашасиз.
11. Таъсирчансиз.
12. Танқидга ва рағбатлантиришга ҳаддан ташқари сезгирсиз.
13. Ўзингизга ва атрофингиздагиларга юқори даражада талаб кўясиз.

11. Сизга шубҳаланиш ва гумонсираш хос.
12. Ҳаддан ташқари сезгир ва таъсирчансиз, дилингиз арзимас сабаб билан вайрон бўлади
13. Салга хафа бўласиз.
14. Сирингизни ҳеч кимга айтмайсиз.
15. Суат ва тортинчоқсиз, журъатсиз шахссиз.
16. Сўзсиз итоаткорсиз.
17. Атрофингиздагилар ёрдам беришларини ва Сизга ачинишларини хоҳлайсиз.

№5. ЎҚУВЧИЛАРНИ ҚОБИЛИЯТИНИ АНИҚЛАШ МЕТОДИКАСИ

Мақсад: Ўқувчиларда коммуникатив ва ташкилотчилик қобилиятини аниқлаш, шахслараро муносабат, мустақил фикрга эътибор, характер хусусиятларини намоён бўлиш жараёнларини кузатиш.

Йўриқнома: Саволларни диққат билан ўқиб чиқинг. Қайси саволлар ўзингиз ҳақида кетаётганига ишонч ҳосил қилсангиз, шу саволни белгилаб чиқинг, қолган саволларга ҳеч қандай белги қўймаг. Саволларга шоямдан, очиқ-ойдин ва тўғри жавоб бериш лозим. Белгиланган саволларнинг кам ёки кўплиги муҳим эмас. Сизда “қанча саволларни белгиласам, ўқитувчининг мен ҳақимдаги фикри шунчалик яхши бўлади”, деган фикр туғилмаслиги керак.

САВОЛЛАР

1. Фикрингизни яхши баён этиб бера оласизми?
2. Тажриба ва синовлар ўтказишни яхши кўрасизми?
3. Карта ва схема ёрдамида исталган манзилгоҳни қийналмасдан топа оласизми?
4. Ўзингизга таниш куй остида қўшиқ куйлай оласизми?
5. Арғимчоқда учишни ёқтирасизми?
6. Уйда ёлғиз ўтиришдан кўра дўстларингиз билан суҳбатлашиш афзалми?
7. Хайвонларга озор бермай, яхши муносабатда бўласизми?
8. Ёлғизликни, ҳаёл суриб юришни ёқтирасизми?
9. Сиз адабиётга қизиқасизми?
10. Суратга тушишни ёқтирасизми?

11. Қиладиган ишларингизни олдиндан ён дафтарини кўясизми?
12. Ўзингиз ёқтирган кўшиқларни тез-тез хиргойи китоб турини кўясизми?
13. Ўзингизни кучли ва кучсиз томонларингизни яхши биласизми?
14. Бошқаларнинг маслаҳатига қулоқ тутмай, мустакил иш қила олсизми?
15. Кўпгина масалаларда бошқаларга маслаҳат бера олсизми?
16. Психология билан қизиқасизми?
17. Ҳазил-мутойибани ёқтирасизми?
18. Ранг-баранг безатилган китобларни яхши кўрасизми?
19. Одамларнинг хатти-ҳаракатларини кузатиб юрасизми?
20. Ҳар хил имо-ишоралар ва ҳаракатларни яхши биласизми?
21. Спортга қизиқасизми?
22. Қийналмасдан бир гуруҳ одамларни бошқара олсизми?
23. Дунёвий муаммоларга, масалан, экологияга қизиқасизми?
24. Саёҳатга, балиқ овига боришни ёқтирасизми?
25. Ҳар хил сўз ўйинларини ва топишмоқларни топишсизми?
26. Нарсалар билан рақамлар орасидаги боғлашсизми?
27. Ёш болалар билан ўйнашни ёқтирасизми?
28. Югуришдан кўра футбол, волейбол, баскетбол ўйнашсизми?
29. Гулларнинг номини ёддан биласизми?
30. Токқа чиқишни ёқтирасизми?
31. Тез-тез мусиқа эшитиб турасизми?
32. Нарсаларни бузиб, бошқатдан теришни яхши кўрасизми?
33. Радио, телевизордан эшитган маълумотларни яхши биласизми?
34. Ўз фикрингизни баён қилганда расм ва схемаларни фойдаланасизми?
35. Ҳисоб-китоб дафтарини яхши олиб борасизми?
36. Ўйинга тушишни яхши кўрасизми?
37. Тез-тез бармоқларингиз ёрдамида мусиқа “чалиш” турасизми?
38. Энг яқин дўстларингиз борми?
39. Ҳаётингиз ҳақида ўйлаб турасизми?
40. Ўзингизни фермер сифатида тасаввур қила олсизми?
41. Шахсий ташвишлар сизни кўпроқ қизиқтирадими?

12. Бирор нарсани ҳал этишда дўстларингиз билан мурожаатлашасизми?
13. Шаҳмат ўйнашни ёқтирасизми?
14. Нарсаларнинг келажакда қандай бўлишини тасаввур қила оласизми?
15. Мусиқа асбобида куй ижро эта оласизми?
16. Нарса ҳақида тўла тасаввурга эга бўлишингиз учун уни ушлаб туришингиз керакми?
17. Баҳслашганда ўз фикрингизни қатъият билан ҳимоя қиласизми?
18. Йўлда бирор куйни хуштак орқали чалиб юрасизми?
19. Экология ҳозирги даврнинг энг асосий муаммосими?
20. Бирор жамоа, гуруҳ ёки кўмита таркибида бўлишини хоҳлайсизми?
21. Бошқалар билмайдиган қизиқиш, эрмагингиз борми?
22. Нарсаларнинг моҳиятини баҳолаш учун уларни турли гуруҳларга ажратасизми?
23. Сиз расмлар томоша қилишни ёқтирасизми?
24. Сўзлашаётганда имо-ишораларни кўп ишлатасизми?
25. Кўзингиз тушган ҳамма ёзувларни, ҳатто буюмларнинг этикетларини ҳам ўқийсизми?
26. Мантаний ўйинларни яхши кўрасизми?
27. Тушунтирганда мисоллар келтирасизми?
28. Одамнинг ҳамма аъзолари қаерда жойлашганини яхши биласизми?
29. Келишмовчилик ва жанжалларни ҳал қила оласизми?
30. Доим бирор нарсани ўрганишни ўйлаб юрасизми?
31. Бир марта эшитган куйингизни эслаб қоласизми?
32. Билимларни тажриба ва синов орқали ўзлаштирасизми?
33. Сўзлашганда китобларда ўқиган образлардан фойдаланасизми?
34. Алгебрадан кўра геометрия кўпроқ ёқадими?
35. Компьютер билан ишлашни ёқтирасизми?
36. Машхур актёрларнинг гапларини ўзларига ўхшатиб айтишни, яъни таклид қилишни яхши кўрасизми?
37. Ҳаётингизни кўшиқсиз тасаввур қила оласизми?
38. Тўйларда қатнашишни ёқтирасизми?
39. Планеталарнинг номларини биласизми?
40. Кундалик юритасизми?
41. Уй ҳайвонларига овқат беришни ёқтирасизми?

72. Ҳаётингизда бирор нарсага эришиш учун ҳамма нарсага тайёрмисиз?
73. Үсимликларга сув куйишни ёқтирасизми?
74. Тез-тез концертларга бориб турасизми?
75. Йўлда ўз шахсий муаммоларингиз ҳақида ўйлаб юрасизми?
76. Математикани яхши кўрасизми?
77. Дарс пайтида дафтарингизга баъзи нарсаларнинг расмини чизиб ўтирасизми?
78. Жуда кўп сўзларнинг маъносини биласизми?
79. Овоз чиқариб фикрлашни ёқтирасизми?
80. Одамлар қийналганда сиздан маслаҳат сўраб туришадими?

ЖАВОБЛАР БАРАҚАСИ

А	В	С	Д	Е	Ғ	Г	Н
1	2	3	4	5	6	7	8
9	11	10	14	12	13	15	16
17	19	18	21	20	24	22	23
25	26	32	27	31	30	28	29
33	35	34	36	37	39	38	40
47	43	44	46	45	41	42	49
55	52	53	54	48	51	50	58
63	57	56	61	62	60	59	69
78	65	64	66	67	70	68	71
79	76	77	75	74	72	80	73

№6. ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБГА ЙЎНАЛГАНЛИГИНИ АНИҚЛАШ МЕТОДИКАСИ

Йўриқнома: қуйида Сизга ишда ва бўш вақтлардаги минигулотлар ва турли касбларга оид меҳнат вазифалари ҳақидаги 88 та саволлар ҳавола этилмоқда.

Саволлар тартибланган бўлиб, жавоблар варақасидаги рақамларга мувофиқ рақамларга кўрсатиб берилган. Сиз ўз қизиқишларингизни ҳисобга олган ҳолда ҳар бир саволга бўлган жавобингизни 1, 2, 3 ёки 4 балл миқдорида баҳолашингиз лозим бўлади. Қўйиладиган балларнинг маъноси қуйидагича изоҳланади:

- Умуман қизиқарли эмас -1балл
- Унчалик қизиқарли эмас -2 балл
- Қизиқарли -3 балл
- Жуда қизиқарли -4 балл

Саволлар ичида Сизга нотаниш бўлган бир қатор касблар ҳам келтирилган. Бундай ҳолларда Сиз: “Ушбу касблар ҳақида нималарни биласиз?” саволига тахминан жавоб беришингиз лозим. Узоқ ўйламанг. Кўпроқ ҳаёлингизга илк бор келган фикрларингизни жавоб варақасига туширинг.

САВОЛЛАР ТЎПЛАМИ

1. Машина ва механизмлар билан ишлаш.
2. Метрода сайр қилиш.
3. Радиоҳаваскорлик.
4. Биноларнинг макетини тайёрлаш.
5. Сув қувурларини тузатиш.
6. Ривожланиши суст болаларга ёрдам бериш.
7. Тракторларга техник хизмат кўрсатиш.
8. Болаларни мактабга тайёрлаш.
9. Фильм кўриш.
10. Пул, фойда ва зарарни ҳисоблаш.
11. Радиотелеаппаратураларни тузатиш.
12. Велосипед тузатиш.
13. Парашютдан сакраш
14. Компьютерда ишлаш.
15. Рангли расм солиш.
16. Газ плиталарни тузатиш.

17. Беморларни тинчлантириш ва уларга ёрдам кўрсатиш.
18. Экскаватор билан ариқ ва зовурлар тузатиш.
19. Болалар билан ишлаш.
20. Куй чалиш.
21. Жамоат тартибини сақлаш.
22. Озиқ овқатларни безаш, гарнирлар тузаш.
23. Машиналарни “кавлаштириш”.
24. Автобус ҳайдаш.
25. Радиодеталларни алмаштириш.
26. Гишт териш.
27. Ободонлаштириш.
28. Доришунослик.
29. Ўрмон кесиш, дарахтларни тартибга солиш.
30. Тўғарак ишини ташкил қилиш.
31. Рақсга тушиш.
32. Акция бозорини кузатиш.
33. Кўпчиликка таом пишириш.
34. Металларни бириктириш.
35. Самолётларга техник хизмат кўрсатиш.
36. Ҳовлига чироқ тушириш.
37. Ёғочга ишлов бериш.
38. Резба чиқариш.(фрезерлик)
39. Беморларга ёрдам кўрсатиш.
40. Мевали кўчатлар етиштириш.
41. Болаларга кураш усулларини ўргатиш.
42. Ашула айтиш.
43. Тежамкорлик бўйича маслаҳатлар бериш.
44. Ҳаридни режалаштириш.
45. Об-ҳавони олдиндан аниқлаш.
46. Ралли мусобақаларида қатнашиш.
47. Ўт ўчириш.
48. Металлни пайвандлаш.
49. Аҳолини сув билан таъминлаш.
50. Доя-энага фаолияти.
51. Ерга ишлов бериш.
52. Сувда сузиш, чўмилиш.
53. Шеър ёдлаш ва ифодали ўқиш.
54. Математик мисоллар ечиш ва ҳисоб-китоб қилиш.
55. Замонавий соч турмакларини ўйлаб топиш.

56. Бичиш,тикиш.
57. Дарёда юкларни ташиш.
58. Аккумулятор тузатиш.
59. Бино пойдеворини кўйиш.
60. Маиший хизмат кўрсатувчи робот яратиш.
61. Беморларни парваришлаш.
62. Машинада пахта териш.
63. Болалар ва ёшларнинг бўш вақтларини ташкил этиш билан шуғулланиш.
64. Латифа айтиш ва эшитиш.
65. Хужжатлар билан ишлаш.
66. Дазмол, кир ювиш машинаси кабиларни тузатиш.
67. Мебель ясаш.
68. Поездда саёҳат қилиш.
69. Почта алоқаси оператори.
70. Ойна қирқиш.
71. Лифтда каватга кўтарилиш.
72. Нуқсонли болаларга ёрдам бериш.
73. Ўсимлик ва ҳайвонларни парваришлаш.
74. Спорт мусобақаларини ташкил қилиш.
75. Лойдан кўғирчоқ ясаш.
76. Тежамкорлик.
77. Ширинликлар тайёрлаш.
78. Ер ости бойликларини излаб топиш.
79. Автопойгаларни томоша қилиш.
80. Куйган лампочкаларни янгилаш.
81. Деворга гулқоғоз ёпиштириш, бўяш.
82. Электр-газ пайвандлаш ишлари билан шуғулланиш.
83. Дезинфекциялаш.
84. Аквариумда балиқ боқиш.
85. Болаларга ўқишни, ёзишни ўргатиш.
86. Афиша ва эълонлар чизиш.
87. Бозордаги нарх-навони кузатиб бориш.
88. Дастурхон тузаш, меҳмон кутиш.

ЖАВОБЛАР ВАРАҚАСИ

1-группа	2-группа	3-группа	4-группа	5-группа	6-группа	7-группа	8-группа	9-группа	10-группа	11-группа
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44
45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55
56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66
67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77
78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88

№7. Я. Холланд методикаси ШАХС ТИПЛАРИ ВА УЛАРГА МОС КАСБЛАРНИ АНИҚЛАШ

Йўриқнома: қуйидаги жуфт-жуфт таклиф этилган касблардан ўзингиз учун ҳар бир жуфтидан биттасини танланг ва қуйида келтирилган калитгга солинг. Иккала касбдан биттасини танлаш шарт.

1	а) қурувчи муҳандис	б) лойиҳа тузувчи
2	а) электротехник	б) санитария ҳақими
3	а) ошпаз	б) ҳарф терувчи
4	а) фотограф	б) дўкон мудир
5	а) чизмачи	б) дизайнер
6	а) файласуф	б) психиатр
7	а) илмий журнал муҳаррири	б) адвокат
8	а) тилшунос	б) бадиий журнал тажримони
9	а) педиатр	б) статист
10	а) спорт ҳақими	б) фелетончи

11	а) нотариус	б) таъминотчи
12	а) пармаловчи	б) ҳажвий сурат солувчи рассом
13	а) сиёсий арбоб	б) ёзузчи
14	а) ёиғбон	б) метеоролог
15	а) автобус ҳайдовчиси	б) фельдшер
16	а) электрон ускуна муҳандиси	б) котиб, котиба
17	а) бўёқчи	б) ёғоч ёки металл ўймакорлиги устаси
18	а) биолог	б) бош врач
19	а) телеоператор	б) режиссёр
20	а) гидролог	б) тафтишчи (аудитор)
21	а) зоолог	б) бош зоотехник
22	а) математик	б) меъмор
23	а) болалар ишлари нозир	б) ҳисобчи
24	а) ўқитувчи	б) махала нозир ёрдамчиси
25	а) тарбиячи	б) кулолчилик керамика устаси
26	а) иқтисодчи	б) бўлим мудири
27	а) муҳаррир (корректор)	б) танқидчи
28	а) хўжалик ишлар мудири	б) директор
29	а) радиомуҳандис	б) физик ядрочи
30	а) созловчи	б) механик
31	а) агроном	б) раис
32	а) бичувчи	б) декоратор, дизайнер
33	а) археолог	б) эксперт
34	а) музей илмий ходими	б) маслаҳатчи
35	а) олим	б) актёр
36	а) логопед	б) программист
37	а) шифокор	б) дипломат
38	а) бош ҳисобчи	б) директор (раҳбар)
39	а) шоир	б) психолог

ЖАВОБЛАР ВАРАҚАСИ

1	а)	б)	13	а)	б)	25	а)	б)	37	а)	б)
2	а)	б)	14	а)	б)	26	а)	б)	38	а)	б)

3	а)	б)	15	а)	б)	27	а)	б)	39	а)	б)
4	а)	б)	16	а)	б)	28	а)	б)			
5	а)	б)	17	а)	б)	29	а)	б)			
6	а)	б)	18	а)	б)	30	а)	б)			
7	а)	б)	19	а)	б)	31	а)	б)			
8	а)	б)	20	а)	б)	32	а)	б)			
9	а)	б)	21	а)	б)	33	а)	б)			
10	а)	б)	22	а)	б)	34	а)	б)			
11	а)	б)	23	а)	б)	35	а)	б)			
12	а)	б)	24	а)	б)	36	а)	б)			

КАЛИТ

Реалистик тип: 1а, 2а, 3а, 5а, 14а, 15а, 16а, 17а, 19а, 29а, 30а, 31а, 32а

Интеллектуал тип: 1б, 6а, 7а, 8а, 14б, 18а, 20а, 21а, 24а, 29б, 33а, 34а, 35а

Ижтимоий тип: 2б, 6б, 9а, 10а, 15б, 18б, 23а, 24б, 25а, 34б, 36а, 37а, 39б

Конвенциал(шартли) тип: 3б, 9б, 11а, 12а, 16б, 20б, 23б, 26а, 27а, 30б,

33б, 36б, 38а

Тадбиркор тип: 4б, 7б, 11б, 13а, 19б, 21б, 24б, 26б, 28а, 31б, 35б, 37б, 38б

Артистик тип: 4а, 5б, 8б, 10б, 12б, 13б, 17б, 22б, 25б, 27б, 28б, 32б, 39а

**I БОСҚИЧ. ЎҚУВ ЙИЛИ ДАВОМИДА ҚУЙИДАГИ
ЖАДВАЛДАГИ ТАРТИБДА МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШ
ТАВСИЯ ЭТИЛАДИ:**

Даврий жараён	Тавсия этилган методикалар	Ташхис ўтказиш вакти
1 босқич	1. Хатар гуруҳига мансуб ўқувчи шахсининг касбга мослаштиришда психологик-педагогик ташхис анкетаси 2. “Оиланинг кинетик расми” тести. 3. Касб-хунар коллежи хатар гуруҳига мансуб ўқувчилари учун (касб-хунар коллеж шароитида дастлабки касбга мослашиш даражасини аниқлаш учун) анкета	Сентябр октябр
2 босқич	1. Сиз темпераментнинг қайси типига мансубсиз? (А.Белов тести) 2. Ўқувчиларни қобилиятини аниқлаш методикаси.	Ноябр декабр
3 босқич	Ўқувчиларни касбга йўналганлигини аниқлаш методикаси.	Январ Март
4 босқич	Шахс типлари ва уларга мос касбларни аниқлаш.	Апрел май

**I БОСҚИЧ ЎҚУВ ЙИЛИ ДАВОМИДА ЎТКАЗИЛГАН
МЕТОДИКАЛАР БЎЙИЧА ХУЛОСАЛАР**

Даврий жараён	Ташхис натижалари ва улар билан ўтказилган психокоррекция машғулоти	
1 босқич		Сентябр октябр
2 босқич		Ноябр декабр
3 босқич		Январ Март
4 босқич		Апрел май

II БОСҚИЧ УЧУН

КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖИ ХАТАР ГУРУХИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ КАСБИЙ МОСЛАШУВИНИ ТАЪМИНЛАШ МЕТОДИКАСИ

**№1. ИЖТИМОЙИ-СЎРОВНОМА
ПЕДАГОГИК ЖАМОАНИНГ ИЖТИМОЙИ ПСИХОЛОГИК
ДИАГНОСТИКАСИ
(ИЖТИМОЙИ-СЎРОВНОМА)**

Хурматли Ўқувчи! Сизга ушбу бериладиган ижтимоий сўровномага ўзингизни ҳолис фикрингизни билдиришингизни сўраймиз.

1. Сиз таълим муассасасида қайси педагогни мулоқот маданиятига эришди деб ўйлайсиз?

2. Қайси фан ўқитувчисининг дари сиз учун қизиқарли ва кўп маълумот олиш мумкин деб ўйлайсиз?

3. Сиз таълим муассасасида қайси педагогни кийиниш маданияти юқори деб биласиз?

4. Сиз таълим муассасасида қайси педагогнинг дарс жараёнларига кечикиб келиш ҳоллари кўпроқ учрайди деб ўйлайсиз?

5. Сиз таълим муассасасида қайси педагогни билим салоҳияти юқори деб ҳисоблайсиз?

6. Сиз таълим муассасасида қайси педагогни ҳурмати юқори деб ҳисоблайсиз?

7. Сиз таълим муассасасида қайси педагогни маънавий-маърифий тадбирларнинг ташкилотчиси, фаол деб ҳисоблайсиз?

8. Сиз таълим муассасасида қайси педагогни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш ишларида фаол иштирок этади деб ҳисоблайсиз?

9. Сиз таълим муассасасидаги ахборот-ресурс марказининг иш фаолиятини ижобий деб ҳисоблайсиз?

10. Сиз таълим муассасасида қайси ўқитувчини дарсини баъзи ҳолларда бошқа ўқитувчининг доимий ўтишини кузатгансиз?

Жавобингиз учун раҳмат.

№2. “ЎҚУВЧИНИНГ БИЛИМ ОЛИШГА ЙЎНАЛГАНЛИГИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАСИ”

Йўриқнома: бир қатор саволлар жуфт жавоблар билан берилган. Иккита жавобдан исталган битта жавобни олдига а) ёки б) вариантларини кўйиб белгиланг.

Сўровнома

- Дарсдан ёмон баҳо олиб келгандан сўнг уйда:
 - бирданига дарс қилишга ўтириб, қайси саволга ёмон жавоб берганингизни такрорлайсиз
 - ушбу дарс бир кундан сўнг бўлишини ҳисобга олган ҳолда телевизор кўрасиз ёки компьютер ўйнайсиз
- Яхши баҳо олганингиздан сўнг сиз:
 - сидкидилдан кейинги дарсга тайёргарлик кўрасиз
 - сиздан кейинги дарсда сўрамасликларини билган ҳолда дарсга унча яхши тайёрланмайсиз.
- Сиз ўз баҳонгиздан эмас, балки жавобингиздан қониқмаган ҳолатларингиз бўлганми?
 - ҳа
 - йўқ
- Сиз учун ўқиш бу:
 - янгиликларни ўрганиш демак
 - мажбурий топшириқдир
- Сизнинг баҳоланишингиз дарсга тайёргарлигингизга боғлиқми?
 - ҳа
 - йўқ
- Ёмон баҳо олганингиздан сўнг, сиз нотўғри қилган жавобингизни таҳлил қиласизми?
 - ҳа
 - йўқ
- Сизни уйга берилган вазифани тайёрлашингиз уни баҳоланиши билан боғлиқми?
 - ҳа
 - йўқ
- Таътилдан сўнг дарсларга киришингиз осонми?
 - ҳа
 - йўқ
- Ўқитувчи касаллиги сабабли дарс бўлмаганлиги учун ачинасизми?
 - ҳа

б) йўқ

10. Сиз бошқа курсга ўтганингизда янги адабиётлар оласиз, улардаги маълумотлар сизни қизиқтирадими?

а) ҳа

б) йўқ

11. Сизнингча қайси яхши, ўқишми ёки касал бўлишми?

а) ўқиш

б) касал бўлиш

12. Сиз учун қайси муҳим билимми ёки баҳоми?

а) баҳо

б) билим

№2. «Ўқувчининг билим олишга йўналганлигини ўрганиш методикаси»

ЖАВОБЛАР ВАРАҚАСИ

№		№		№	
1		2		3	
4		5		6	
7		8		9	
10		11		12	

№3. ЎҚУВЧИЛАРДА ЎҚУВ МОТИВАЦИЯНИ АНИҚЛАШ МЕТОДИКАСИ

Вариант 1

Методикани қўллаш усули

Диққат билан куйидаги саволларни ўқинг ва истаган саволлардан сизга жуда маъқул бўлган фақат 5 та саволни номерини кўрсатинг.

Вариант 2

Методикани қўллаш усули

Диққат билан Вариант 1 даги саволлар яна бир бор ўқилади ва талаба учун аҳамиятлилига қараб саволларга 1 баллдан 7 баллгача

петаган ҳолда балл қўйилади ва жавоблар тахминан куйидагича бешиланади:

Сизнинг ўқишингиздан мақсад

1. Юқори малакали мутахассис бўлмоқчисиз.
2. Диплом олмоқчисиз.
3. Муваффақиятли кейинги курсларда ўқимоқчисиз.
4. Жуда яхши ўқиб, «аъло» ва «яхши» баҳолар олмоқчисиз.
5. Доимо стипендия олмоқчисиз.
6. Чуқур ва мукамал билимга эга бўлмоқчисиз.
7. Ҳамиша келгуси дарсларга тайёр бўлиб турмоқчисиз.
8. Ўқув цикларидаги фанларни ўзлаштиришни сусайтирмаслик.
9. Гурӯҳдошлардан ортда қолмаслик.
10. Келажақдаги касбий фаолиятингизни муваффақиятли наъминлаш
11. Ўқитувчиларни талабларига жавоб бериш (албатта ўқув фаолиятида).
12. Ўқитувчиларни ҳурматиغا сазовор бўлиш.
13. Куредошларга ибрат бўлиш.
14. Ота-она ва атрофдагиларни маъқуллашларига (ўқишингиз билан) эришиш.
15. Ёмон натижалар туфайли жамоа танбеҳларидан қочиш.
16. Ўқишдан интеллектуал тарзда қониқиш.

**№3. Ўқувчиларда ўқув мотивацияни аниқлаш методикаси
ЖАВОБЛАР ВАРАҚАСИ**

Вариант	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1- вариант																
2- вариант																

**№4. «ЎҚУВЧИНИНГ ТАЪЛИМ МУАССАСАДА ЎҚИШ
ФАОЛИЯТИГА МУНОСАБАТИНИ БАҲОЛАШ»
МЕТОДИКАСИ**

Унда 3 та шкала бўлиб улар «билим олишга», «касб эгаллашга» ҳамда «диплом олишга» қаратилган.

Йўриқнома: қуйидаги саволларга рози бўлсангиз «ҳа», норози бўлсангиз «йўқ» деб қуйидаги жадвал каби жавоб беринг:

Саволнома матни

№	Савол	Ҳа	Йўқ
1.	Дарсадаги энг яхши муҳит – фикрни эркин баён қилиш.		
2.	Кўпинча мен катта зўриқиш, билан ўқийман.		
3.	Нохушлик ва ҳаяжонланишлардан сўнг меннинг камдан кам бошим оғрийди.		
4.	Мен келажакдаги касбим учун муҳим бўлган фанларни мустақил равишда кўп ўрганаман.		
5.	Менинг фикримча ҳаётни, келажакдаги касбга бағишлаш керак.		
6.	Дарсада мураккаб муаммоларни ечиш мен учун завқ бағишлайди.		
7.	Институтда бажарилаётган кўп ишларни мазмули деб билмайман.		
8.	Менга бўлажак касбим тўғрисида танишларим билан сўзлашиш катта мароқ бағишлайди.		
9.	Мен ўзимни ўрга меъёрдаги талаба деб биламан. Шунинг учун бошқа куч сарфлашни кераги йўқ деб ўйлайман.		
10.	Менимча ҳозирги даврда олий маълумоти бўлиш шарт эмас.		
11.	Мен танлаган касбим тўғри деб ўйлайман.		
12.	Имтиҳон вақтида иложи борича шпаргалка, конспект ва бошқалардан		

	фойдаланаман.		
13.	Энг яхши давр- талабалак даври.		
14.	Мен жуда ёмон ухлайман.		
15.	Менимча ўз касбимни яхши эгаллашим учун барча фанларни мукамал ўрганишим керак.		
16.	Иложи бўлганда бошқа институтга кирардим.		
17.	Мен одатда аввал енгил масалаларни, сўнг мураккабларини ечишга ҳаракат қиламан.		
18.	Мен учун касблардан бирини танлаш қийин бўлди.		
19.	Барча нохушликлардан сўнг мен тинч ухлашим мумкин.		
20.	Менинг бўлажак касбим келгуси ҳаётимда мароқ бағишлаб, моддий томондан рағбатлантиради.		
21.	Менимча дўстларим менга қараганда яхши ўқишга қобилиятлироқлар.		
22.	Мен учун олий маълумотли бўлганим ҳақида диплом олиш, жуда муҳим.		
23.	Айрим томонлардан қараганда бу вуз мен учун жуда маъқул.		
24.	Ўқиш ҳақида маъмуриятни огоҳисиз, ўзимда ҳам мустаҳкам ирода бўлиб, яхши ўқишга ҳаракат қиламан.		
25.	Мен учун ҳаёт буткул муаммолардан иборатдир.		
26.	Имтиҳонларни куч сарфламай топшириш керак.		
27.	Бу вуздан ташқари мен учун марокли бўлганлари ҳам бор.		
28.	Мен жуда ҳам қизиқувчанман ва менинг қизиқишларимнинг барчаси менинг бўлажак касбим билан боғлиқ.		
29.	Вақтида тоширилмаган имтиҳон ёки бажарилмаган иш мени уйқумга		

	ҳалақит беради.		
30.	Институтни тугатгандан сўнг юкори маош мен учун муҳим эмас.		
31.	Гуруҳ билан умумий фикрга келишиш учун менинг кайфиятим яхши бўлиши керак.		
32.	Бу вузга киришимдан маҳсад, армияда хизмат қилмаслик ва ижтимоий ҳаётда яхши ўринни эгаллаш.		
33.	Мен имтиҳон учун эмас, балки билим олиш учун ўқийман.		
34.	Менинг ота-онам яхши касб эгаси бўлганликлари учун мен ҳам уларга ўхшамоқчиман.		
35.	Келажакдаги ишимда кўтарилиш учун менга олий маълумот керак.		
36.	Танлаган касбимни чуқур узлаштириш учун етарлича билим эгалашим керак.		
37.	Менинг бўлажак касбимга алоқаси бўлмаган фанларни ўқиш жуда қийин.		
38.	Омадсизликлар мени жуда хавотирлантиради.		
39.	Мени кўпинча турткилаб, мақтаб ва рағбатлантириб туришса яхши ўқийман.		
40.	Мени шу касбни танлашим таъйин (аниқ).		
41.	Менинг барча дўстларим олий маълумотли бўлгани учун, мен ҳам улардан ортда қолишни истамайман.		
42.	Гуруҳни бирор бир нарсага кўндириш учун барча кучимни сарфлайман.		
43.	Мен ҳамиша яхши кайфиятда бўламан.		
44.	Бўлажак касбимнинг мураккаблигига қарамай мен уни ёқтираман.		

15	Олий укув юртига киришдан олдин бу касбга жуда қизиқиб, у ҳақда кўп ўқиганман.		
16	Ҳаётдаги энг муҳим ва шарафли касблардан бирини танлаганман.		
17	Менинг бу олий ўқув юртига киришимдан мақсад – билим даражамдир.		

№4 «Ўқувчининг таълим муассасада ўқиш фаолиятига муносабатини баҳолаш» методикасининг ЖАВОБЛАР ВАРАҚАСИ

№		№		№		№		№	
1		2		3		4		5	
6		7		8		9		10	
11		12		13		14		15	
16		17		18		19		20	
21		22		23		24		25	
26		27		28		29		30	
31		32		33		34		35	
36		37		38		39		40	
41		42		43		44		45	
46		47							

№5. ЎҚУВЧИНИНГ ШАХСИЙ ЙЎНАЛГАНЛИГИНИ АНИҚЛАШ МЕТОДИКАСИНИНГ САВОЛНОМАСИ

Ушбу тест 27 саволдан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бирига уч вариантда жавоб беришингиз мумкин (А, В, С тарзда).

Саволни диққат билан ўқинг. Жавоблар орасидан Сизнинг ички дунёингизга энг яқин бўлган жавобни танланг (фараз қиламиз-«В»). Энди жавоб варақасининг тегишли сатрида «В» ҳарфини ташлаб,

унинг чап ёнига («тўғри келади» деган сўзлар остига) белги («В») кўйинг.

Ўша саволни яъна бир марта ўқинг. Энди ҳолаган икки жавоб варианты («А» ва «С») орасидан Сизнинг назарингизда энг кам тўғри келадиганини ёки Сиз учун қиммати энг паст бўлишини танланг. (фараз қиламиз «А») Сўнгра жавоб варакасининг яна ўша сатридан «А» ҳарфини танлаб, унинг ўнг ёнига («тўғри келмайди» сўзлари остига) белги («А») кўйинг. Учинчи жавоб вариантыга эса (бизнинг мисолда-«С») ҳеч қаерда белгиланмайди.

Демак, ҳар бир сатрга иккитадан « харф » белгилгисини кўйишимиз керак бўлади: биринчиси-А, В ёки С вариантларидан бирининг «тўғри келади» устундаги катакчасига, иккинчиси- шу вариантларнинг «тўғри келмайди» катакчасига. Бирорта саволни жавобсиз қолдирманг. Саволлар устида узоқ ўйланиб ўтирманг. Баъзан бир вақтнинг ўзида иккита ёки учта вариант жавоблари тенгдек туюлиши мумкин: диққат қилинг ва эса сақланг, энг тўғри жавоб хаёлга биринчи келган жавобдир.

1. Мен, қачонки:

- а) қилаётган ишимни атрофдагилар қўллаб -қувватлашса;
- б) бирор ишни ўзимга маъқул, кўнглимдагидек бажарсам;
- с) атрофимда яхши дўстларим борлигини ҳис этсам, ўзимда катта қаноатланиш ҳосил қилмана.

2.Борди-ю келажакда спортчи (футболчи, волеболчи) бўлганимда эди:

- а) ўйин тактикасига ишлов берувчи киши-тренер бўлишни истардим;
- б) машҳур ўйинчи бўлишни истардим;
- с) команда капитани бўлиб тайинланишимни истардим.

3. Ҳақиқий педагог қуйидаги хусусиятга эга бўлиши керак:

- а) ўқувчиларга алоҳида-алоҳида ёндошиб, ҳар бири билан қизиқсин;
- б) ўқувчиларда предметга нисбатан шундай қизиқиш уйғотсинки, улар шу предмет доирасида кўпроқ билим олишга интилсин;
- с) синф жамоасида шундай муҳит яратсинки, унда ҳар ким кўрқмай ўз фикрини очиқ-ойдин баён эта олсин.

4. Мен:

- а) ўзлари бажарган ишдан завқ оладиган кишиларни жуда ёқтираман;
- б) жамоада қўлчилик билан меҳнат қилишни ёқтирдиган кишиларни яхши кўраман;
- с) топширилган ишни бошқаларга нисбатан яхшироқ бажаришга интилган кишиларни ёқтираман.

5. Агар менинг дўстим:

- а) одамларни тушунадиган, керак бўлганда қўлидан келгунча ёрдам бера оладиган бўлса;
- б) ҳар доим сўзининг устидан чиқа оладиган, садоқатли бўлса;
- в) ақилли ва ҳар нарсага қизиқадиган инсон бўлса, каноатланиш ҳосил қилардим.

6. Энг яқин дўст шундай кишики, у:

- а) мен билан яхши муносабатларда бўлса;
- б) энг қийин пайтда ҳам ишончни оқлайдиган бўлса;
- в) катта ҳаётий тажрибага ва кўп ютуқларга эришган бўлса.

7. Мен:

- а) ишимнинг ўнгидан келмаслигини;
- в) ўртоқларим билан муносабатимни бузилишини;
- в) атрофдагиларни мени танқид қилишларини жуда истамаган бўлардим.

8. Энг аянчли аҳвол шундаки, агар ўқитувчи:

- а) баъзи ўқувчиларни ёқтирмаслигини, уларни устидан қулишини ва киноясини яшира олмаса;
- б) коллективда рақобатчилик кайфиятини яратса;
- в) ўзи дарс берган фанни яхши билмаса.

9. Болалигимда энг яхши кўрганим:

- а) кўпроқ ўртоқларим билан ўйнаш эди;
- б) қум тўдасидан уйчалар ясаб, завқланиш эди;
- в) бирон нарса учун мени мақташлари эди.

10. Қуйидаги таърифни берилган кишиларга ўхшашни жуда-жуда хоҳлардим:

- а) ҳаётда катта лавозимларда ишлаган киши;
- б) ўз ишига чинаккам берилган киши;
- в) дўстоналиги ва оқ кўнгиллиги билан ажралиб тарган киши.

11. Менимча, мактабнинг биринчи галдаги вазифаси:

- а) ҳаётдаги тўсиқлар, муаммоларни ҳал қилишни ўргатиш;
- б) ўқувчининг шахсий қобилиятларини ривожлантириш;
- в) одамлар билан ўзаро ҳамкорлик қилишга ёрдам берадиган сифатларни тарбиялаш.

12. Бўш вақтим кўпроқ бўлганда, назаримда ундан қуйидагича фодаланган бўлар эдим:

- а) дўстларим билан суҳбатлашардим;
- б) кўпроқ дам олиб, хордиқ чиқарган бўлардим;

с) ўзим севган ишлар билан, мустақил ўқиш, ўрганиш билан машғул бўлган бўлардим.

13. Катта ютуқларни қўлга киритишим мумкин, агар:

- а) чехраси илиқ бўлган кишилар билан ишласам;
- в) бажараётган ишим менга қизиқарли бўлса;
- с) қилган ишми яхши рағбатлантирилиши мумкин бўлса.

14. Менга жуда ёқди, агар:

- а) одамлар мени қадрлашса;
- в) бирор ишни яхшилаб охирига етказиб бажарсам;
- с) вақтимни дўстлар орасида қизиқарли ўтказсам.

15. Агар мен ҳақимда газетага ёзишга қарор қилишса, мен истардимки:

- а) бирор соҳада эришган ютуқларимни мақтаб ёзишсин;
- в) мен бажарган ишлар ҳақида ёзишсин;
- с) албатта мен ўқиётган ёки ишлаётган жамоа ҳақида ёзишсин.

16. Мен жуда яхши ўқиган бўлардим, агар ўқитувчи:

- а) мени тушунса ва тўғри муносабат қила олса;
- в) предметларга нисбатан қизиқиш уйғота олса;
- с) дарс мавзуларини баҳс-мунозарали қилиб ёрита олса.

17. Мен учун энг ёмони:

- а) ғуруримнинг поймол қилиниши;
- в) зарур ишимнинг ўнгидан келмаслиги;
- с) дўстларимдан ажралиб қолишим.

18. Менимча, ҳаётда энг қадрли нарса:

- а) муваффақият;
- в) ўзаро келишувда, ҳамкорликда ишлаш имконияти;
- с) кундалик ҳаётда ижодкорлик, хур фикрлилик.

19. Мен ёқтирмайдиган кишилар:

- а) ўзини бошқалардан паст кўрувчилар;
- в) баджаҳл, тез-тез жанжал чиқарувчи кишилар;
- с) ҳар қандай янгиликка қарши чиқадиغان одамлар.

20. Мен учун қувонч бағишлайди:

- а) ҳамма учун муҳим бўлган иш билан шуғулланиш;
- в) ёр-дўстларимнинг кўп бўлиши;
- с) одамларни ҳайратда қолдириш, ҳаммага ёқиш.

21. Менимча, раҳбар киши қуйидаги хусусиятга эга бўлиши шарт:

- а) қўл остидагиларга жуда яқин бўлиши, уларни тинглай билиши;
- в) обрў-эътиборли, виқор-салобатли бўлиши;

а) ўзига ва бошқаларга талабчан бўлиши.

22. Бўш вақтимда ҳавас билан шундай китобларни ўқиган бўлардимки, улар:

а) дўст орттириш, одамлар билан яхши муносабатда бўлиш сирлари хақида ёзилган бўлсин;

б) машҳур ва кўпқиррали инсонларнинг ҳаёти тўғрисида ёзилган бўлсин;

в) фан-техника тараққиётининг энг янги ютуқлари тўғрисида ёзилган бўлсин.

23. Музика соҳасида қобилиятим бўлганда эди:

а) дирижёр бўлган бўлардим;

б) бастакор бўлардим;

в) кўшиқчи бўлардим.

24. Истардимки:

а) кизикарли бир конкурс ўйлаб топиб, унинг режасини тузсам;

б) бирор бир конкурсда ғолиб чиқсам;

в) ўзим конкурс ташкил этиб уни олиб борсам.

25. Биринчи навбатда билишим зарур:

а) нима иш бажаришим кераклигини;

б) мақсадга эришиш йўлларини;

в) мақсадга эришиш учун атрофдаги одамлардан қандай фойдаланиш кераклигини.

26. Инсони шунга интилиши керакки:

а) бошқалар ундан хурсанд бўлсинлар;

б) унга буюрилган иш, аввало, виждонан, чин кўнгилдан бажарилсин;

в) қилган иши учун у ҳеч кимдан гап эшитмасин.

27. Бўш вақтимда яхши дам оламан:

а) дўстларим билан суҳбатлашганда;

б) кизикарли филмлар томоша қилиб, ҳордиқ чиқарганда;

в) ўзим севган иш билан машғул бўлганда.

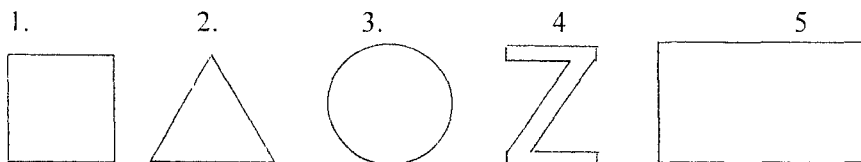
“Ўқувчининг шахсий йўналганлигини аниқлаш методикасининг саволномасининг ЖАВОБЛАР ВАРАҚАСИ

№	Кўпинча	Камдан-кам	№	Кўпинча	Камдан-кам	№	Кўпинча	Камдан-кам
1			10			19		
2			11			20		
3			12			21		
4			13			22		
5			14			23		
6			15			24		
7			16			25		
8			17			26		
9			18			27		

№6. ШАХС ТИПЛАРИГА ПСИХОЛОГИК ТАВСИФ (ГЕОМЕТРИК ШАКЛЛАР АСОСИДА)

Психогеометрия – шахсни ўрганиш унинг хусусиятларини таҳлил қилишнинг қулай усулидир. А.Алексеев ва Л.А.Громоваларнинг фикрича бу методика:

1. Шахс типини тезкор аниқлайди.
2. Шахс хусусиятлари ва ҳатти харакатининг ўзига хослигини тушунарли, аниқ изоҳлаб беради.
3. Типик ҳолатларда шахснинг ўзини тутиши бўйича ҳатти-харакатлар тизими қандай бўлиши ҳақида маълумот беради. Психогеометрия усул сифатида Америкада шаклланган, унинг муаллифи раҳбар ходимларни ижтимоий – психологик тайёрлаш бўйича мутахассис Сьюзен Дилингер ҳисобланади. Бу методиканинг аниқлик даражаси 85% гача ташкил этади. (Сизга ҳавола этилган тест миллий шароитга мослаштирилган).

Кўрсатма; Қоғозга чизилган 5-та геометрик шаклларга қаранг (квадрат, учбурчак, доира, зигзак, тўртбурчак). Мазкур шакллардан бирини танланг (фараз қилинг бу шакл Сиз!). Ўз шаклингизни ҳис қилишга ҳаракат қилинг. Агар бунга қийналсангиз, сизни кўпроқ қизиқтирган шаклни танланг ва унинг номини биринчи ёзинг. Энди қолган шакллارни ёқтиргангиз даражасига асосан тартиб билан олиб чиқинг.

Демак, ишнинг энг қийин қисми тугади. Сизнинг субъектив танлаган асосий шаклингиз характер хусусиятларингиз ва ҳатти характерларингиз моҳиятини аниқлаш имконини беради. Бошқа шакллар эса доимий сифатларингиз тўғрисидаги маълумотларни тўлдирди. Охирги шакл ўзаро муносабатлар сиз учун оғир кечадиган кишилар типига тегишли. Бирорта ҳам шакл сизга ёқмаслиги, ёки тўғри келмаслиги ҳам мумкин. Шунда сизнинг шахс хусусиятларингизни икки, ҳатто учта шакл гуруҳлари асосида изоҳлашга тўғри келади.

Квадрат

Квадратлар энг аввало ўзларининг меҳнатсеварлиги, сабр, тоқат билан бошлаган ишни охирига етказиш хусусиятлари билан ажралиб турадилар. Сабр-бардошлилик, чидам квадратни ўз соҳасининг уста мутахассиси бўлиб етишишига олиб келади. Янги информацияга (ахборотга) бўлган эҳтиёжнинг юқорилиги ҳам бунга ёрдам беради. Квадратлар ҳар хил маълумотларни тўплаб юрадилар, уларни тартибга солиб, системалаштирадилар, шунинг учун улар зарур информацияни дарҳол топиб беришлари мумкин.

Дарҳақиқат квадратлар ўз соҳасига тегишли маълумотлар манбаи ҳисобланадилар. Уларнинг яна бир кучли томонлари, фикрий таҳлил ҳисобланади. Агар сиз ўзингиз учун квадратни танлаган бўлсангиз, сизда чап ярим шарлар фаолроқ ҳисобланади, яъни сизда информацияни кетма-кет тартиб билан қайта ишлаш изчил а-б-в-г ва ҳ.к. тарзда кечади.

Квадратлар натижани тахминан эмас, аниқ ҳисоблайдилар. Улар ҳодиса ва воқеаларга жуда эътиборли. Тартиб, интизомни хуш кўрадилар. Квадратлар режали, аниқ мақсадли ҳаётни ёқтирадилар, воқеаларнинг одатий кечишидаги ўзгаришларни ёқтирмайдилар. Улар доимо одамлар ва атрофидаги нарсаларни танқитлаштирадилар (тартибга соладилар). Бу хусусиятлар квадратларни яхши иш

юритувчи, ижрочи бўлишларини таъминлайди. Лекин афсуски улардан яхши иш берувчи, менеджер чиқиши қийинроқ. Ўта майда-чуйдаларга эътибор, аниқлик киритиш учун қўшимча маълумотлар асосида қарор қабул қилиш, уларнинг тезкорлигини сусайтиради. Ўта тартиблилик, қонун-қоидага аниқ риоя қилиш уларда ўта кучлидир. Қарор қабул қилишда айниқса, таваккал иш тута олмайдилар.

Квадратлардаги совуққонлик, ҳиссиётга берилмаслик, аниқлилик ҳар хил одамлар билан алоқада бўлишини қийинлаштиради.

Учбурчак

Улар ҳаракатчан, кучли шахслар. Ўз олдиларига аниқ мақсадлар қўядилар ва одатда уларга эришадилар. Энг асосий нарсани илғаб олиш уларнинг характерли белгиларидир.

Учбурчакнинг етакчи сифати биринчи бўлишга интилишдир. Учбурчакларда квадратлар каби фаоллик чап ярим шарларга тўғри келиб, улар яхшигина интеллект соҳибидирлар. Вазиятни тез ва чуқур таҳлил қилиш ва шу аснода масаланинг мазкур шароитдаги энг тўғри ечимини топишга кодирдирлар. Шу сабабли учбурчаклардан жуда яхши раҳбарлар, менеджерлар чиқади. Улар ўз ишлари ва кўл остидагилар меҳнатини «юқори лавозимдаги бошлик» эътиборига қандай тақдим этишни билишади.

Учбурчаклар ўзларини доимо ҳақ деб ҳисоблайдиган, ўзига ишонган одамлар. Доимо ҳақ бўлишга кучли эҳтиёж, бошқарувга интилиш ҳисси, масалани фақат ўзи учун эмас, ўзгалар учун ҳам ҳал қилишга ҳаракат қилиш учбурчакларни доимо бошқалар билан беллашишга, курашга даъват қилади. Бундай шахслар дунёқарашида омад, ғалаба, ютуқ каби тушунчалар етакчи ўринни эгаллайди.

Улар кўпинча таваккалчи, тоқатсиздирлар, айниқса қарор қабул қилишда иккиланадиган кишиларга тоқатлари йўқ. Учбурчаклар ўз ҳағоларини тан олишни ёқтирмайдилар. Жуда қийинчилик билан ўз ҳағоларига иқрор бўладилар. Кўпинча улар ўз сўзларида туриб оладилар. Эътирозни қабул қилмайдилар ва ўз билганларича иш тутадилар. Шу қатърда улар асосий мақсадларига олиб борадиган нарсаларни, фойдали ахборотларни тез сингдириб оладилар.

Учбурчаклар шуҳратпараст, каръерист, жамиятда юқори даражага эришишга ҳаракат қилишади. Ишга киришишдан олдин ва қарор қабул қилишда учбурчаклар ўз олдиларига куйидагича савол қўядилар: «Хўш мен бундан қандай манфаат кўраман?». Улар фойда келтирадиган ишни юз чақиримдан сезишади ва унинг учун

рақиблари билан аёвсиз курашга тайёр бўлишади. Бироқ уларнинг асосий салбий сифатлари кучли эгоцентризм, ўзига йўналганликдир. Учбурчаклар ҳокимият чўққисига интилиш йўлида ҳар қандай воситадан фойдаланишга тайёр, ўз мақсадларига эришишда бошқаларнинг хохишларини ҳисобга олмаган ҳолда, уларнинг боши устидан юриб боришдан қайтмайдиган кишилар тоифасидандир.

Учбурчак ҳамма-ю ҳаммани ўз измига солишга ҳаракат қилади. Уларсиз ҳаёт ўз кескинлигини йўқотган бўларди.

Айлана

Айлана – бу мутаносибликнинг фалсафий тимсолидир. Ким бу шаклни танлаган бўлса, у яхши шахсларро муносабатга астойдил интилади. Одамлар ва уларнинг роҳат-фароғати айлана учун олий ҳимматдир.

Айлана бошқа шакллар ичида кўпроқ одамларга яхшилик тиловчи уларни бирлаштирувчи шаклдир. У жамоани, оилани мустаҳкамлаш учун ҳизмат қилади. Айлана-ажойиб нотик, эътиборли тингловчи. Атрофидаги одамларга ҳамдардлик уларнинг хурсандчилиги-ю ташвишига шериклик айланага хос, у сезгирлик билан ўқсик кўнгилга таскин беришга шошилади. Айланалар одамларни тез «билиб оладилар», алдамчи, худбин кишиларни тезда пайқаб олиш хусусиятига эгадирлар. Айлана-ўз жамоаси учун кайгуради ва ўз касбдошлари орасида ҳурмат-эътиборга сазовор кишидир.

Аммо улар бизнес соҳасида муваффақиятли фаолият кўрсата олмайдилар, яъни мененжер ва раҳбарлик соҳасида бўшроқ ҳисобланадилар. Чунки, биринчидан, айланада шахс йўналганлиги одамларга қаратилган бўлиб, ҳар бир кишининг оғирини енгил қилишга уринадилар. Улар тинчлик ва осойишталикни сақлашга уринадилар, ҳамда ўта қатъий қарор чиқаришдан қочадилар.

Айлана учун муросасизлик оғир ҳолат, одамларнинг иноқ, аҳиллиги ва яхши муносабатда бўлишлари бахтдир. Шунинг учун ким биландир тортишиб қолса ёки зиддиятли вазиятларда биринчи бўлиб айлана ён беради ва муросага киришади.

Иккинчидан, айлана «сиёсий ўйинлар»да заиф, бунда унга қатъийлик етишмайди. Шунинг учун айланадан қатъийроқ шахслар (масалан учбурчак) кўпинча айланани тазйиққа оладилар. Айлана учун ҳокимият кимнинг қўлида эканлиги аҳамиятли эмас, унга ҳамма рози, атрофида тинчлик бўлса бас. Лекин бир нарсада, яъни ахлоқ ва

адолат масаласида, айлана қатъийлик ва қаттиққўлликни намоён этади. Ўзининг айлана тимсолида кўрадиган шахсларда миянинг ўнг ярим шарлари фаол бўлиб фикрлар образли, интуитив, эмоционал ифодаланган, интеграл кечади.

Айланаларда ахборот ўзлаштириш жараёни узук-юлук, маълумотлар занжирининг алоҳида қисмлари ташлаб кетилган ҳолда кечади, аммо бу нарса улар мантиқдан йироқ кишилар деган хулосага олиб келмаслиги керак. Улар ҳаётий муаммоларни ҳал қилишда расмиятчиликдан қочишади, холос.

Айланалар тафаккури шаклининг асосий хусусияти – муаммонинг субъектив жиҳатлари (ҳиссиёт, баҳолаш ва қадрият)га асосланишдир. Улар турли қарама-қарши қарашлар орасида ҳам умумийликни топишга интиладилар. Айланаларни туғма психологлар деб айтса бўлади, бироқ жиддий, улкан ишларнинг бошида туришлари учун уларда «тўғри чизикли биродарлари» (учбурчак ва квадрат)да бўлган ташкилотчилик қобилияти етишмайди.

Тўғри тўртбурчак

Бу шахснинг даврий ўтиш шакли бўлиб, ҳаётнинг маълум бир бўлақларида нисбатан мутлоқ ҳисобланган тўрт шаклда ҳам намоён бўлиши мумкин. Бу одамлар ўз ҳаётларининг ҳозирги кечиш тарзидан қониқмайдилар ва унинг яхшиланиши учун изланиш ва ҳаракатда бўладилар. Тўғри, бу шаклни танлаш сабаблари турлича бўлиши мумкин, аммо уларни бирлаштириб турувчи нарса бигта – инсоннинг ўзгаришларга хайрихоҳлигидир.

Тўғритўртбурчакнинг асосий психологик ҳолати-муаммони тушуниб етишда ноаниқлик, довдираб қолиш, чувалаштириб юбориш, шунингдек, ўз-ўзига бўлган муносабатларининг ҳам маълум бир вазиятларда ноаниқлиги кузатилади.

Тўғритўртбурчак ҳолатлари кунаро, хатто кун давомида ўзгариб туради. Уларнинг ўз-ўзини баҳолаши деярли доим паст бўлганлиги учун «яхши» бўлишга интиладилар. Янги иш услубларини излайдилар. Ҳаёт тарзини яхшилашга интиладилар. Агар тўғритўртбурчакнинг ҳатти-ҳаракатини диққат билан кузатсак, у бошқа шакллар: «учбурчак», «айлана» ва бошқаларнинг «кийимлар»ини «кийиб» кўради. Тўғритўртбурчакларнинг ҳатти-ҳаракатлари кутилмаганда шиддатли, кескин, ўзгариб туриши атрофдагиларни сергак тортиради ва улар онгли равишда бундай

«ўзгарувчан одам» билан мулоқотга киришишдан қочишлари мумкин. Аслида эса улар учун бошқалар билан мулоқотда бўлиш заруратдир, ўзгарувчанликнинг яна бир қийинчилик томони ҳам шунда.

Тўғритўртбурчаклардаги ижобий фазилатлардан бири ҳаётий интиқувчанлик, фаоллик ва жасоратдир. Тўғритўртбурчаклар оларгача ҳеч ким қилмаган ишларни қилишга, ҳеч ким ўйлаб кўрмаган саволларга жавоб беришга ҳаракат қилишади. Бу шаклни ташлаган кишилар мазкур ҳаётий босқичда янги ғоялар, кадриятлар, турли қараш ва ҳаёт тарзларини осонгина қабул қилишади. Тўғри, иккинчи томондан қараганда, бу нарса уларни ҳаддан ташқари инонувчан, турли таъсирларга берилувчан, соддароқ бўлишларига олиб келади. Шунинг учун ҳам бошқалардан кўра уларга таъсир ўтказиш осонроқ.

Зиг-заг

Бу шакл-ижодкорлик тимсолидир. Зигзаг-ҳақиқий ўнг ярим шарнинг фаоллиги акс этган ноанъанавий фикрловчи шахс. Унга образли фикрлаш, олдиндан ҳис этиш (интуиция), интегратив (муҳассамий) фикрлаш хусусияти ҳосилдир. Унинг ўй-фикрлари бир дамда бир-биридан узоқ бўлган нуқталарга кўчиши мумкин, шунинг учун атрофдагиларга уларни тушунишлари қийин кечади.

Зигзагларга кўпроқ тафаккурнинг синтетик тури ҳосилдир. Уларга бир-биридан мутлоқ фарқ қиладиган ғояларни бирлаштириб, муҳассамлаштириб, шу асосда бутунлай янги ўзига хос ғоялар яратиш ёқади.

Айланалардан фарқли ўлароқ зигзаглар келишувлар, консенсусларни афзал кўрмайдилар, улар ўз мақсадларига ён босишлар орқали эмас, балки ғоялар қарама-қаршичилигини қучайтириш ва низо ўз ечимини топиши мумкин бўлган янги концепцияларни яратиш йўли билан эришадилар.

Табиатан ақлли ҳисобланган Зигзаглар ғоят тили заҳар бўлишлари ҳам мумкин. Улар дунёни доимий ўзгаришда кўришни хоҳлайдилар. Шу сабабли улар учун ҳамма билан муросага келувчилар, ўзгармайдиган қонун-қоида, кўрсатма каби нарсалардан кўра зерикарлироқ нарса йўқ.

Зигзаглар бир тизимга солинган вазиятда ишлаш олмайдилар. Қатъий белгилаб қўйилган мажбуриятлар ва доимий иш тартиблари,

аниқ вертикал ва горизонтал алоқалар уларнинг ғашига тегади. Уларга ранг-баранглик ва фаолиятга ундовчи юқори даражадаги мотивлар керак. Шундагина Зигзаглар жонланади ва ўзининг бунёдкорлик, янги ғоя ва иш услубларини яратиш вазифасига киришади. Улар нарсаларнинг ҳозирда ва ўтмишда одатий бўлган яратилиш йўлларида қониқмайдилар. Бу шахслар келажакка интилувчи ва уларни ҳақиқий воқелиқдан кўра олдинда қандай имкониятлар мавжудлиги кўпроқ қизиқтиради. Бошқаларга нарсалар олами қанчалар реал бўлса, улар учун ғоялар дунёси шунчалик ҳақиқийдир. Улар ҳаётининг кўпроқ қисмини мана шу «ғоялар дунёси»да ўтказадилар. Шу тўғрисида уларда ишга амалий нуқтаи назардан ёндошмаслик, ҳаётдан узоқлик ва соддалик каби хусусиятлар мавжуддир. Зигзаглар барча шакллар ичида энг тез қўзғалувчан, завқ-шавққа тўлиқ кишилардир. Ўзларида янги қизиқарли ғоялар туғилганда улар бутун дунёга жар солишга тайёр бўладилар. Бироқ уларга сиёсатдонлик етишмайди, улар тийиқсиз, шарттаки ва бу уларнинг ўз ғояларини амалга оширишларига ҳалақит беради.

Бундан ташқари Зигзаглар аниқ деталларни ишлаб чиқишда нўноқроқ (ғояларни амалга оширишда эса бу нарса муҳим) ва ишнинг якунига етказишда кўпам тиришқоқлик кўрсатмайдилар, чунки ўз янгилигини йўқотганидан сўнг ғояга бўлган қизиқиш ҳам йўқолади.

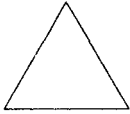
“Шахс типларига психологик тавсиф (геометрик шакллар асосида) нинг ЖАВОБ ВАРАҚАСИ

Кўрсатма: қоғозга чизилган 5-та геометрик шаклларга қаранг (квадрат, учбурчак, доира, зигзак, тўртбурчак). Мазкур шакллардан бирини танланг (фараз қилинг бу шакл Сиз!). Ўз шаклингизни ҳис қилишга ҳаракат қилинг. Агар бунга қийналсангиз, сизни кўпроқ қизиқтирган шаклни танланг ва унинг номини биринчи ёзинг. Энди қолган шаклларни ёқтирганингиз даражасига асосан тартиб билан ёзиб чиқинг.

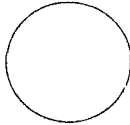
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

1

2

3

4

5

II БОСҚИЧ. ЎҚУВ ЙИЛИ ДАВОМИДА ҚУЙИДАГИ ЖАДВАЛДАГИ ТАРТИБДА МЕТОДИКАЛАРНИ ҚЎЛЛАШ

Даврий жараён	Тавсия этилган методикалар	Ташхис ўтказиш вақти
1 босқич	1. Педагогик жамоанинг ижтимоий психологик диагностикаси. (ижтимоий-сўровнома). 2. Ўқувчининг билим олишга йўналганлигини ўрганиш методикаси. 3. Ўқувчиларда ўқув мотивацияни аниқлаш методикаси.	Сентябр октябр
2 босқич	Ўқувчининг таълим муассасада ўқиш фаолиятига муносабатини баҳолаш методикаси.	Ноябр декабр
3 босқич	Ўқувчининг шахсий йўналганлигини аниқлаш методикасининг саволномаси.	Январ Март
4 босқич	Шахс типларига психологик тавсиф (геометрик шакллар асосида)	Апрел май

II БОСҚИЧ. ЎҚУВ ЙИЛИ ДАВОМИДА ЎТКАЗИЛГАН МЕТОДИКАЛАР БЎЙИЧА ХУЛОСАЛАР

Даврий жараён	Ташхис натижалари ва улар билан ўтказилган психокоррекция машғул�лар	
1 босқич		Сентябр октябр
2 босқич		Ноябр декабр
3 босқич		Январ Март
4 босқич		Апрел май

III БОСҚИЧ УЧУН

КАСБ-ХУНАР КОЛЛЕЖИ ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ МОСЛАШУВИНИ ТАЪМИНЛАШДА СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ТУШУНЧАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

№1. ЎҚУВЧИЛАРДА ҚАДРИЯТЛАРГА БЎЛГАН МУНОСАБАТЛАРИНИ БАҲОЛАШ САВОЛНОМАСИ.

Кишининг ҳар хил истак ва ҳошишларини акс этирадиган саволлар диққатингизга ҳавола этилади. Ҳар бир саволни яхшилаб ўқинг ва унинг мазмунини ўзингизга қиёслаб кўринг. Жавоб вариантлари қуйидагича:

- 1-Мен учун ҳеч қандай аҳамияти йўқ.
- 2-Унчалик муҳим эмас.
- 3-Маълум аҳамиятга эга.
- 4-Муҳим, зарур.
- 5-Жуда муҳим, этиёжкий зарур.

Билинги, бу ерда яхши ёки ёмон, тўғри ёки нотўғри жавоблар йўқ. Энг тўғри жавоб чин кўнгилдан, ҳолисона берилган жавобдир. Шу сабабли барча саволларга ўйлаб, ҳаққоний жавоб берасиз, деган умиддамиз.

Марҳамат бошладик.

1. Бирор ишимга атрофдагиларнинг юқори баҳо бериши.
2. Иш жойим орқали ҳар хил камёб нарсаларга эга бўлиш.
3. Барчанинг ҳурматига сазовор бўлиш учун ўқиб, илм олиш.
4. Иш фаолиятимда ихтирочи бўлиш, янгиликка интилиш.
5. Кўп ўқиш, кўпроқ маълумотга эга бўлиш эвазига фаровон ҳаёт манбаига эришиш.
6. Оила аъзоларимнинг мени ҳурмат қилишлари.
7. Ҳамкасбларим билан бажарилаётган иш хусусида тез-тез маслаҳат олиб, суҳбатлашиб туриш.
8. Ўраганаётган билим соҳамда бирор бир янгилик яратиш.
9. Оиламнинг бой-бадавлат ҳаёт кечириши.
10. Атрофдагиларнинг назарига тушадиган даражада ижтимоий-сиёсий воқеалардан хабардор бўлиш.

11. Касбий маҳоратимни доимий равишда ошириб бориш.
12. Ҳар хил одамлар билан фаол мулоқотда бўлиш учун юқори маълумот даражасига эга бўлиш.
13. Уй шароитимнинг кўринишини доимо ўзгартириб, янгилаб туриш.
14. Жамоат ишларида фаол қатнашиб, моддий мукофотлар олиш.
15. Ҳавас ва қизиқишларим билан атрофимдагиларни ҳайратга солиш
16. Касбий фаолиятимда катта ютуқларга эришиш.
17. Олган билимларимни тинимсиз ривожлантириш, кенг доирадаги илмий маълумотга эга бўлиш.
18. Оилада етакчи бўлиш, мулоқотчанлик муҳитини яратиш.
19. Жамият ҳаётига ҳар хил янгиликлар киритиш, одамларда янгича оғ, янгича фикрни шакллантириш.
20. Бўш вақтларимда даромад келтирадиган ишлар билан шуғулланиш.
21. Обрў-эътибор келтирадиган касб соҳасида ишлаш.
22. Бирор ишни бошлагач, унга чин қалбдан, берилиб ишлаш.
23. Бирор соҳада таълим олиб, катта муваффақиятларга эришиш.
24. Оиламда ҳар хил тушунмовчиликларга йўл қўймаслик учун бошқа оилалардаги воқеаларни синчковлик билан ўрганиш.
25. Иқтимоий ҳаётнинг янада қизиқарли бўлиши учун одамларни бир-бирига бирлаштириш, ҳамжиҳатликни йўлга қўйиш.
26. Бўш вақтимда илгари мавжуд бўлмаган бирор янги нарсани ихтиро этиш.
27. Иш шароитидан фойдаланиб, шахсий тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш.
28. Илмий даражалар ва унвонларга эга бўлиб, обрў-эътибор қозониш.
29. Бошқа касблардан ижобий фарқ қиладиган ўзига хос касб соҳасида ишлаш.
30. Чин юракдан берилиб ўқиш, илм олиш.
31. Фарзандларимнинг ҳар томонлама ривожланиши, тенгдошларидан устун бўлиши.
32. Жамоат ишлари билан шуғулланиб ташкилотчилик қобилиятимни ривожлантириш.
33. Қизиқишларим доирасида ўртоқларим билан биргаликда бирор бир тўғаракка аъзо бўлиш.
34. Касбий фаолиятимда ҳар хил иш услубларини синаб кўриш.

35. Ўқиган соҳам бўйича кўшимча моддий таъминланиш имконияти (масалан, ҳар хил пуллик мукофотлар, грантлар ёки танқис моллар учун алоҳида имтиёзлар).
36. Турмуш ўртоғимнинг обрў-эътиборли оиладан бўлишлиги.
37. Оддий кишилардан фарқ қилиш учун тинмай ўқиб, илм олиш.
38. Фарзандларимни маънавияти бутун ва тўғри сўз инсонлар қилиб тарбиялаш.
39. Аниқ мақсадлар билан жамият ҳаётида иштирок этиш.
40. Бўш вақтлардаги қизиқишларимда бутун қобилиятларимни намоён қилиб, ўз устимда ишлаш.
41. Одамлар билан тез-тез мулоқотда бўлиш имконияти бўлган касб соҳасида ишлаш.
42. Илм-фанда янги, қизиқарли кашфиётлар қилиш, илмий унвонлар олиш.
43. Турмуш ўртоғим оладиган маошининг юқори бўлиши.
44. Бирор ташкилотга раҳбарлик қилиб, обрў-эътиборли бўлиш.
45. Кўпчиликнинг фикрига қарши бўлса ҳам оилавий ҳаётда ўз қарашларимга таяниш.
46. Жамоат ишида фаол иштирок этиб, маънавий озука олиш.
47. Қизиқишларим доирасидаги мақсадларимга тезроқ эришиш.
48. Касбий вазифамни юқори савияда бажариш.
49. Турли илмий муаммоларни ҳал этишга қаратилган анжуманларда фаол қатнашиш.
50. Оилани бошқариш, бола тарбиялашнинг ҳар хил усулларини ўйлаб топиш.
51. Жамиятда ўз ўрнимни толиб, бадавлат яшаш.
52. Ҳавас ва қизиқишларим доирасида эришган ютуқларим билан мағрурланиб юриш.
53. Ижтимоий-сиёсий дунёқарашимда, ўзгаларнинг таъсирига берилмаслик, ўз қарашларимга эга бўлиш.
54. Бўш вақтлардаги машғулотларим билан бутунлай берилиб шуғулланиш.
55. Касбий фаолиятимда аниқ мақсадлар сари инитилиб, тез орада уларга эришиш.
56. Ўқиш, таълим олиш жараёнида ақлий қобилиятларимни ривожлантириш.
57. Оилам аъзоларининг тўй-маъракаларда, турли байрам ва маросимларда фаол қатнашиш.

58. Жамиятимизнинг тараққиётига, унинг иқтисодий ва маънавий юксалишига янги таклиф ва ғояларим билан ҳисса қўшиш.
59. Шахсий қизиқишларимни моддий бойлик келтирадиган фаолиятга қаратиш.
60. Менинг ҳавас ва қизиқишларим ўзимга хос хислат ва қобилиятларимни акс эттириши.
61. Қайси касб эгаси бўлмайин, у мазмунли, одамлар учун фойдали, ҳалол бўлсин.
62. Илмий даража ёки унвон олиш учун аниқ режа асосида ҳаракат қилиш.
63. Аҳил ҳаёт кечирish учун турмуш ўртоғимнинг феъл атворини тушуниш ва унга мослашиш.
64. Жамият ҳаётида фаол қатнашиш, тажрибали одамлар билан ҳамкорлик қилиш.
65. Бўш вақтларимда ҳар хил қизиқарли, ижодий ишлар билан шуғуланиш.
66. Иш фаолиятимда ўзимнинг услубимга эга бўлиш.
67. Маънавий дунёمنى бойитиш учун илм билан шуғулланиш.
68. Оилавий ҳаётимни обдон режалаштириш.
69. Жамоат ишларида жараёнида одамларни ўз фикрларимга иқроқ этишни, ишонтира олишни ўрганиш.
70. Бўш вақтларда дўстлар билан ҳамкорликда қизиққан машғулотларим билан банд бўлиш.
71. Ўқиш ва таълим олишда бошқа кишилар билмаган, «теша тегмаган» билимларни эгаллаш.
72. Оилага нисбатан ҳалол ва садоқатли бўлиш.
73. Ижтимоий ва ташкилотчилик фаолиятимда катта ютуқларга эришиш.
74. Ҳавас ва қизиқишларимнинг доимий равишда кўпайиб, ривожланиб туриши.
75. Фарзандларимда мустақил дунёқараиш, ўзларига хос феъл-атворнинг мавжуд бўлиши.
76. Жамият ҳаёти учун фойдали инсон бўлиш.
77. Бўш вақтларимдаги машғулотларимни обдон ўйлаб, аниқ режалаштириш ва муваффақиятларга эришиш.
78. Жамоатчилик орасида ўзимга хос мавқега, ўз феъл-атворимга эга бўлиш.
79. Бўш вақтимнинг кўпроқ қисмини ёқтирган машғулотларим билан ўтказиш.

80. Яқин-атрофда ҳеч ким шугулланмаган, ўзига хос ва ноёб машғулотлар билан банд бўлиш.

**Ўқувчиларнинг қадриятлар йўналишлари ни баҳолаш
саволномасининг жавоблар варақаси**

№		№		№		№		№	
1		2		3		4		5	
6		7		8		9		10	
11		12		13		14		15	
16		17		18		19		20	
21		22		23		24		25	
26		26		28		29		30	
31		32		33		34		35	
36		37		38		39		40	
41		42		43		44		45	
46		47		48		49		50	
51		52		53		54		55	
56		57		58		59		60	
61		62		63		64		65	
66		67		68		69		70	
71		72		73		74		75	
76		77		78		79		80	

2. ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРДА ИЖТИМОЙ ФИКР ДОИРАСИНИ ЎРГАНИШ АНКЕТАСИ

1) Орзу, истак ва хоҳишлар :

1) Агар Сиз сеҳргар бўлиб қолсангиз, қандай тилак ўйлаган бўлар эдингиз?

2) Агар Сизда жуда кўп пул бўлса, уни нимага сарфлаган бўлар эдингиз?

2) Сиз ўзингизнинг диний эътиқодингизни қандай баҳолайсиз?

- а) анъанавий ислом динига эътиқод қиламан;
- б) эътиқодимни ўзгартирмоқчиман;
- в) барча динларга бефарқман;
- г) диний эътиқод эскирган деб ҳисоблайман;
- д) _____

3) Сиз диний амалларни қандай бажарасиз ?

- а) барча удумларга риоя қиламан;
- б) баъзан масжидга (черковга) чиқиб тураман;
- в) сўнгги вақтда диний эътиқодим ўзгармоқда;
- г) диний одатларга риоя қилмайман;
- д) _____

4) Сиз диний масалаларда кўпроқ кимлар билан мулоқотда бўласиз?

- а) ота- онам билан;
- б) махсус билимга эга бўлган уламолар билан;
- в) катта ёшли қариндошлар билан;
- г) кўнгилли диний тарғиботчи (миссионер)лар билан ;
- д) тенгдошларим билан;
- е) мустақил ўрганишга ҳаракат қиламан;
- ё) _____

5) Ҳозирги пайтда турли хил диний йўналишлар мавжудлигини биласиз. Сиз бу диний йўналишлар ҳақида қаерда эшитгансиз?

- а) махсус билимга эга бўлган дин пешволаридан;
- б) катта ёшли қариндошларимдан;
- в) кўнгилли диний тарғиботчи (миссионер)лардан;
- г) тенгдошларимдан;
- д) дарс вақтида – ўқитувчиларимдан;
- е) махсус уюштирилган тадбирларда;
- ё) китоб, аудио, видео, ДВД, СД ва бошқа манбаълардан;
- ж) мустақил ўрганишга ҳаракат қиламан;
- з) _____

6) Ноанъанавий оқим тарафдорлари мурожаат этишган бўлса, улар қайси йўналиш вакиллари эди?

- а) Ислом дининг “Ваҳобийлик” оқими вакиллари;
- б) “Ҳизбут таҳрирчилар”;
- в) “Исо масиҳчилар”;
- г) Қайси оқим вакиллари эканлигини билмайман;
- д) Менга ҳеч ким мурожаат этмаган ;
- е) _____

7) Ушбу мулоқот Сизга қандай таъсир кўрсатган?

- а) Улар билан очик мулоқотга киришишдан қочганман;
- б) Қўрққанман;
- в) Уларни тушунишга ҳаракат қилганман;
- г) Ўз эътиқодим ҳақида яна бир бор ўйлаб кўришга мажбур қилишган;
- д) Менга ҳеч ким мурожаат этмаган ;
- е) _____

8) Чин мусулмон бўлиш учун либоснинг аҳамияти борми?

- а) Эътиқод дилда бўлади;
- б) Ҳа, албатта, ҳижобда юриш керак;
- в) Менга фарқи йўқ;
- г) _____

9) Сизнингча ҳижобга ўранганлар -

- а) ота-она туфайли ўранган;
- б) қариндошларига эргашиб ўранган;
- в) ўзлари, шу нарсага тайёрлиги учун ўранган;
- г) даъватларга эргашиб ўранган;

д) менга фарқи йўқ;

10) Сиз жума намозларига чиқиб турасизми?

а) Ҳа

б) Йўқ

11) а) Ҳозирги замон ёшларининг йўналтирувчи кучи

б) Мақсадга эришиш учун шахснинг қандай хусусиятлари ривожланган бўлиши керак?-----

в) Ўзбек кадриятларининг қайси бирлари йўқолиб кетишини истамас эдингиз. -----

г) «замонавий одам» деганда қандай одамни тушунасиз?-----

д) «замонавий одам» бўлиш учун туғилган жойнинг, ўқиган даргоҳнинг, оиланинг, миллатнинг қандай аҳамияти бор?

№3. «СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ» АНКЕТА

Хурматли ўқувчи, ҳар бир инсон ҳаётда ўз ўрнини топиб, орзу-умидларига, мақсадларига эришиш ҳуқуқига эга. Бунинг учун “У” албатта “Соғлом турмуш тарзи”ни танлаши керак. Ҳозирги вақтда ўзи билмай гиёҳвандлик йўлига кириб қолаётган ўқувчилар учраб турибди. Ушбу анкета саволларига очиқ жавоб беришингизни сўрайман. Балки сизга менинг ёрдамим керакдир! Марҳамат мен сизга ёрдам беришга тайёрман.

1. «Соғлом турмуш тарзи» деганда нимани тушунасиз?-----

2. Инсон ҳаётида қандай зарарли одатлар мавжуд -----

3. Гиёҳванд ва захарли моддалар тўғрисида маълумотлар олганмисиз ?-----

4. Гиёҳванд моддалар тўғрисида маълумотларни қаердан олгансиз?-----

5. Бу маълумотларни мазмуни қандай? (сизга нималарни айтиб беришган ?)-----

6. Гиёҳванд моддалар тўғрисида қандай ёмон нарсаларни биласиз ?-----

7. Гиёҳванд моддани яхши томони борми, нима деб ўйлайсиз ? ------

8. Сизга гиёҳванд моддани татиб кўришни таклиф қилишганда олдингизда ким бўлишини хоҳлар эдингиз?

Нима учун? Рад этиш осон бўлиши учун, _____
Таъсири кучли бўлиши учун, _____

9. Гиёҳванд модда истеъмол қилган ёки қилаётган дўстингиз ёки ўртоғингиз борми ? Улар билан ҳозир ҳам алоқангиз борми?

а) ҳа б) йўқ

10. Сизингча, коллеж бўйича гиёҳвандлик йўлига адашиб кириб қолган сиз танийдиган ўқувчилар борми ? _____
Уларга сизнинг ёрдамингиз керақдир?

11. Сир сақлаб юришингиз шу йўлга кириб қолган дўстингизга зарар эмасмикан, нима деб ўйлайсиз?

12. Сиз яшаётган маҳалла, кўп қаватли уйда гиёҳванд моддалар билан савдо қилаётган кимсалар борми? Улар инсон ҳаётини заҳарлашларига сиз қараб туrolмайсиз, шундайми? Уларга чора кўриш учун нима қилиш керақ?

13. Ёшларни гиёҳвандлик йўлига кирмасликлари, ўз ҳаётларини заҳарламасликлари учун қандай чора-тадбирлар кўрган бўлардингиз?

10. Гиёҳванд модда истеъмол қилувчилар:

- а) ўзлари айбдор;
- б) атроф-муҳитидаги одамлар айбдор;
- в) иродаси кучсизлиги айбдор;
- г) кизиқувчанлиги айбдор;
- д) ота-онаси назорат қилмаганлиги айбдор;

- е) бўш вақтнинг нотўғри тақсимланганлиги;
- ж) дўстни нотўғри танлаганлиги;
- и) _____

№4. ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК СЎРОВНОМА

(III босқич ўқувчиларининг катта ҳаётга, оила қуришга қанчалик тайёргарлигини аниқлаш).

1. Неча ёшда турмуш қурган маъқул деб ҳисоблайсиз?

- А) 16-17 ёшда
- Б) 18-19 ёшда
- В) 20-22 ёшда
- Г) 23-25 ёшда

2. Сиз қуйида келтирилганларнинг қайси бирига кўра оила қурмоқчисиз?

- А) Севган инсоним билан
- Б) Ота-онам танлаган инсон билан
- В) Фарқи йўқ
- Г) _____

3. Оила қуришгач, келин-куёвлар қаерда яшаганлари маъқул?

- А) Куёвнинг уйида
- Б) Келиннинг уйида
- В) Ўзлари алоҳида

4. Оилада ким бошлиқ бўлиши керак деб ҳисоблайсиз?

- А) Эр
- Б) Хотин
- В) Бунинг аҳамияти йўқ

5. Нечта фарзанд кўришни ҳоҳлайсиз?

- А) Керак эмас
- Б) Битта
- В) Иккита
- Г) Учта ва ундан ортиқ

6. Қандай оилалар мустаҳкам бўлади деб ҳисоблайсиз?

- А) Севги асосида қурилган

- Б) Моддий манфаат асосида қурилган
- В) Ота-она розичилиги асосида қурилган
- Г) Психологик мос келиш асосида қурилган
- Д) _____

7. Ўқувчиларга жинсий тарбия ҳақида маълумот бериш керак деб ўйлайсиз-ми?

- А) Ҳа
- Б) Йўқ

8. Жинсий тарбия орқали қайси мақсад амалга оширилиши керак?

- А) Инсон танасининг анатомияси ва физиологиясини ўргатиш;
- Б) Оилавий ҳаётга тайёрлаш;
- В) Ҳавфсиз жинсий алоқа ҳақида билим бериш;
- Г) Ўз хатти- ҳаракатлари учун жавобгар бўлишни ўргатиш;
- Д) Севги ва ўзаро муносабатлар маданиятини ўргатиш.

9. Ёшларни оила қуришларигача жинсий ҳаётни бошлаб кейин оила қуришларига муносабатингиз?

- А) Мутлақо қаршиман
- Б) Бизнинг ахлоққа тўғри келмайди деб ҳисоблайман
- В) Қарши эмасман
- Г) Бирон нарса дейишим кийин.

10. Эрак ва аёл жинсий муносабатлари ҳақида маълумотларга эгамисиз?

- А) Ҳа
- Б) Йўқ.

11. Ушбу маълумотларни қаердан олгансиз?

- А) Тенгдошларимдан
- Б) Интернетдан
- В) Мутахассислардан
- Г) Адабиётлардан.

12. Тери таносил касалликлари ҳақида маълумотга эгамисиз?

- А) Ҳа
- Б) Йўқ.

13. Тери таносил касалликлари ҳақида нималарни билишни хоҳлардингиз?

- А) Келиб чиқишини;

- Б) Номларини;
- В) Белгиларини (симптомларини);
- Г) Олдини олиш воситалари ҳақида.
- Д) _____

14. (ОИТС) ҳақида маълумотга эгамисиз?

- А) Ҳа
- Б) Йўқ.

15. ОИТС ҳақида нималарни билишни хоҳлардингиз?

- А) Келиб чиқишини;
- Б) Тарқалиш йўлларини;
- В) Белгиларини (симптомларини);
- Г) Олдини олиш воситаларини.
- Д) _____

**III БОСҚИЧ. ЎҚУВ ЙИЛИ ДАВОМИДА ҚҲЙИДАГИ
ЖАДВАЛДАГИ ТАРТИБДА МЕТОДИКАЛАРНИ ҚҲЛЛАШ
ТАВСИЯ ЭТИЛАДИ**

Даврий жараён	Тавсия этилган методикалар	Таххис ўтказиш вакти
1 босқич	Ўқувчиларда кадриятларга бўлган муносабатларини баҳолаш саволномаси.	Сентябр октябр
2 босқич	Хатар гурухига мансуб ўқувчиларда ижтимоий фикр доирасини ўрганиш анкетаси.	Ноябр декабр
3 босқич	“Соғлом турмуш тарзи” анкета.	Январ Март
4 босқич	Ижтимоий психологик сўровнома.	Апрел май

**III БОСҚИЧ ЎҚУВ ЙИЛИ ДАВОМИДА ЎТКАЗИЛГАН
МЕТОДИКАЛАР БҲЙИЧА ХУЛОСАЛАР**

Даврий жараён	Таххис натижалари ва улар билан ўтказилган психокоррекциян машғулотлар	
1 босқич		Сентябр октябр
2 босқич		Ноябр декабр
3 босқич		Январ Март
4 босқич		Апрел май

Касб-хунар коллежи маънавий – маърифий
ишлари бўйича директор ўринбосари Ф.И.Ш.-----имзо-----
Касб-хунар коллежи психологи Ф.И.Ш.-----имзо-----

ХУЛОСА

Тарбия узлуксиз жараён бўлиб, инсон дунёга келишидан бошлаб, то умрининг охиригача давом этиб боради. Бу жараён давомида атроф-муҳитдаги воқеа-ҳодисаларнинг шахсга салбий ёки ижобий акс таъсир этиши унинг инсоний фазилатлари қай даражада шаклланганлигини белгилайди. Бугунги кунда таълим соҳасини олдида турган энг долзарб муаммолардан бири ҳам айнан, шу мақсадга қаратилганлиги бежиз эмас.

Узлуксиз таълимнинг таркибий қисми бўлган касб-хунар коллежларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва уларни касбга мослаштириш ўқувчиларни умумқасбий ва ихтисослик ўқув предметларини қай даражада тўғри ташкил этилиши билан ҳам боғлиқ. Аммо жараёнларга ижтимоий-психологик жиҳатдан яъни касб-хунар коллежининг шарт-шароитлари, имкониятлари, келажакда ишга жойлашиш жараёнларида муаммоларга дуч келиши, ўқувчиларнинг ўқув билиш фаолиятига, касбий лаёқат ва қизиқишларига салбий ўзгариш хулқ-атворини юзага келтириши мумкин.

Бунда, аввало таълим муассасаларда фаолият юритувчи педагоглардан ўқувчи шахси билан психологик-педагогик ёндашиш жараёнларида етарли билим, қўникма малакаларга эга бўлишлари билан бирга ўқувчи шахсини мақсадли касб-хунарга йўналтириш ва мослаштириш юзасида тавсиялар бериш малакаларига ҳам эга бўлишларини талаб этади.

Хатар гуруҳига мансуб болаларнинг хулқи оғишига асосий сабаб бўлувчи омиллар:

- ўсмирда ўтиш даврига хос “катталик ҳисси” нинг пайдо бўлиши кузатилганда ота-оналар ҳамда педагог-мураббийлар уни тан олмайдилар. Чунки бола ҳали ҳам моддий, ҳам маънавий томондан катталарга тобе, улар унга мустақилликни осонликча бермайдилар;
- мураккаб вазиятларда ўзини назорат қила олмаслик, бунинг учун сабр- бардошнинг ҳали шакилланмаганлиги;
- оиладаги носоғлом вазият, ота-оналарнинг ўсмирлик ёш даври психологияси борасида билимга эга эмасликлари, баъзан эр-хотин

ўртасидаги оддий мурасасозликнинг йўқлиги, ҳатто, оиланинг нотўлиқ мақомга келиб, яъни мураккаб педагогик вазиятлардан чиқиш борасида ота- она билимининг етишмаслиги;

- ўқишда тенгқурларидан ортда қолиши, ўсмирнинг ажратиб қўйилиши; боланинг ўзига нисбатан ишончсизлиги, ўзига бўлган баҳонинг пастлиги (ёки баъзан ҳаддан зиёд юқорилиги);

- бола қобилятларининг катталар томонидан салбий баҳоланиши, ундаги мавжуд фазилатларнинг ота-она ёки педагоглар томонидан ўз вақтида ва ўз ўрнида эътироф этилмаслиги натижасида бола хулқ-атворида салбий хатти-ҳаракатларни намоён бўлиши;

- оммавий ахборот воситалари орқали берилаётган зўравонлик, кийноқ, ёмонликнинг жазосиз қолиши каби ахборотларнинг тўғридан-тўғри қабул қилиниши, телевидение ёки интернет тармоқлари орқали биз таъкидлаган жиҳатларнинг намоёиш қилиниши ва бола уни тўғридан-тўғри қабул қилиши учун тўсиқларнинг йўқлиги натижасида унда мафкуравий иммунитетининг заифлашуви;

- ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва танлаган касбларни ижтимоий касбий мослаштириш жараёнларини ушбу кез равишида ота-она ва таълим муассасалари томонидан доимий ўқишнинг амалга оширилмаслиги натижасида, ўқувчида касблар олами, унга қўйилган психофизиологик талаблар ва имкониятлари, қизиқиш, мойиллиги, лайёқати, қобилятига мос касб танловининг катталар томонидан педагогик-психологик тарзда асосланмаганини билс, уларда касб танлашда хавотирланиш, қўрқиш, ишончсизлик, касб тўғрисида тўлиқ маълумотларга эга бўлмаслик вазиятларини келтириб чиқаради. Бундай вазиятлар айниқса вояга етмаган хатар гуруҳига мансуб болаларда касб танлаш ва унга ижтимоий мослашиш жараёнларига салбий муносабат шаклланади:

1. Ўқувчилар у ёки бу касбдаги одамга муносабатни касбнинг ўзига бўлган муносабат билан бир хил деб қарайдилар.

2. Ўқув фанини касб билан бир хил деб тушуниш.

3. Касбни ташқи жиҳати билан қизиқиш ва шу аснода баҳолаш;

4. Ўз қобилятига тўғри баҳо бера олмаслик.

5. Ўқувчи у ёки бу касбга зид бўлган ўз жисмоний хусусиятлари ва нуқсонларини назар писанд қилмаслиги (майда, нозик иш, масалан, соат заводида, аниқ асбоблар заводида. Кўриш органининг заифлиги, масалан, транспортда ишлаш, заргарлик, наққошлик каби).

6. Ўртоқлари, тенқурларининг таъсири билан касб танлашлари кузатилади.

Дарҳақиқат, ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси билан оила, маҳалла, таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи мутасадди органлар, илмий педагогик кадрлар шуғулланадилар. Аммо ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва ижтимоий касбий мослаштириш жараёнларида ҳам барча иштирокчиларнинг эътибор доирасида, хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларнинг ўзига хос индивидуал психологик хусусиятлари ва унинг типолсгияси, таълим тизимида хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва касбга мослаштириш ишларини ташкил этишнинг мазмуни, хатар гуруҳига мансуб ўқувчилар билан ўтказиладиган касбга мослаштириш тадбирлари ва уни имкониятлари, касбга мослаштириш жараёнларида таълим муассаса ва оиланинг ҳамкорлиги, хатар гуруҳига мансуб ўқувчиларни ижтимоий-касбий мослаштириш омиллари бўйича ҳамкорликда бажариладиган истиқбол режасини ишлаб чиқиш заруриятини белгилаб бермоқда.

Мазкур баҳамжиҳатлик таъминланса, ўқувчиларнинг мустақил, онгли касб танлаш ва унга ижтимоий касбий мослашуви орқали келажакда биз қутган барқамол авлод буюртмасига эришишимиз мумкин.

ГЛОССАРИЙ

Дарсларда касб танлашга йўллаш - педагог ўқувчиларни улар устахоналардаги машғулотларида бажарадиган иш билан боғлиқ касблар билан таништиради.

Экскурсияларда касб танлашга йўллаш - одатда, экскурсияларда ўқувчиларни ўқув программаси доирасидан чиқувчи материал билан таништиришга қулай шароит юзага келади. Бу имкониятдан ўқувчиларни касб танлашга йўллаш учун фойдаланиш мумкин. Масалан, ўқувчилар металл ва ёғочга ишлов бериладиган механика цехларига боришганда ускуналарнинг кўп гуруҳи ва типларни кўрадилар. Шунинг учун педагогга ана шу ускуналарда ишловчи ишчи касблари ҳақида гапириб бериш тавсия этилади.

Тўғарак машғулотларида касб танлашга йўллаш - тўғарак машғулотларида ўқувчиларни турли касблар билан таништиришга кўпроқ имкониятлар вужудга келади. Агар ўқитувчи ўқувчинини ишчи касблардан бирига, масалан, ёғочга, металлга ишлов беришга мойиллиги борлигини сезса у ўқувчи билан индивидуал равишда олиб бориб, унинг билим ва ўқувларини чуқурлаштириши, унга ёқадиган касбга нисбатан қизиқиш уйғотиш назарда тутилади.

Касб танлаш (профвыбор) – йўналтириш, ажрата билиш, белгилаш ҳаётда тўғри йўлни танлаш деган маънони билдиради.

Касб – инсонларнинг хунари, фаолият тури ва ҳаёт кечиришлари учун манба хизматини ўтайдиган машғулотни билдиради.

Касб-хунарга йўналтириш (профоринтеграция) – ўқувчининг ўз эҳтиёжини оқилона чеклайдиган шахс сифатида баркамол камолотга етишини белгиловчи педагогик ёндашув жараёни.

Касбий ахборот - ёшларни замонавий ишлаб чиқариш турлари ва касблари, иктисодиёт соҳасида малакали кадрларга бўлган эҳтиёжлари касб бозорининг келажақдаги ривожланиши, касбларни ўзлаштиришнинг шакллари ва шароитлари ҳамда меҳнат фаолияти жараёнида касбий малакавий ўсиш ва ўз ўзини такомиллаштириш имкониятлари билан таништириш.

Касбий маслаҳат - ёшларнинг педагогик-психологик хусусиятлари ва имкониятлари ҳамда жамиятнинг эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда касбий йўлини танлаш бўйича онгли равишда қарор қабул қилиш мақсадида касбий ўзлигини аниқлашда ёрдам кўрсатиш.

Касбий танлаш – педагогик-психологик психофизиологик, тиббий ташхис асосида ўзининг психологик-физиологик хусусиятларига кўпроқ мос бўлган турли касбий йўналишлар тўғрисида тавсиялар бериш.

Касбий саралаш - инсоннинг маълум касбга тегишли меъёрий талабларига мос равишда касбий лойиқлик даражасини аниқлаш.

Профессонал қобилият – бу инсон шахсининг анчагина катъий, гарчи, табиийки, тарбия таъсирида ўзгарадиган индивидуал-психологик сифатларнинг йиғиндиси бўлиб, у шахснинг бир сифатини иккинчиси билан компенсация қилиниши асосида маълум меҳнат фаолиятига ўргатиш, уни бажариш ва унда такомиллаштиришнинг муваффақиятли бўлишини белгилайди.

Касбий танлов - ўқувчини касбий фаолиятининг яроқлилик даражасини аниқлашга йўналтирилган ўқувчининг психифизиологик хусусиятлари (танлаш) ёки аниқ бир касбга бўлган психифизиологик меъёрий талаблар (саралаш) асосида ўқувчини ҳар томонлама ўрганиш тизимидир.

Касбий фаоллаштириш - бунда ўқувчиларнинг танлаган касб-ҳунар юзасида касбий маълумотлар базасини кенгайтириш, ўқув ва ишлаб чиқариш жараёнларига жалб қила бориш ҳамда меҳнат турининг шарт-шароитлари билан таништириб бориш жараёнларини ўз ичига олади.

Касбий мослашув - бунда касб–ҳунар коллежда қабул қилинган ўқувчиларни танлаган мутахассислик йўналишларига ижтимоий касбий мослашиш жараёнлари ҳамда ишлаб чиқаришда касбий фаолиятнинг ижтимоий–психологик ва ташкилий-техник шароитларига шахсни мослаштиришга, уни муваффақиятли равишда касбни эгаллаш учун шарт-шароитларни яратишга йўналтирилган комплекс чоралар тизими бўлиб саналади.

Ўқув-билиш фаолиятига мослашиш – касб-ҳунар коллежлари шароитига, ундаги ўқувчилар орасидаги муҳитга, мустақил амалий фаолият кўрсатишга, коллежда амалда қўлланиладиган ўқув қуроллари ва воситаларига, технологик жараёнга, ўқиш вақтининг давомийлигига, ўқувчиларнинг ўзаро таъсир характери ва йўналишига мослашишдир.

Мосланувчанлик - инсоннинг ҳаётни турли жабҳаларига ҳар қандай шароитда мослашишига имкон берувчи туғма ва ўзлаштирилган қобилиятлари тушунилади.

Мослашиш (лотинчада *adaptatio*-мослашиш) кенг маънода инсонларни, гуруҳ ва организмларни мавжуд бўлиши, яшаш шароитига мослашиш жараёнидир.

Вояга етмаган - инсоннинг биологик ёшига асосланган психологик ҳолати билан боғлиқ маъно мужассамлик.

Девиант хулқ-атвор - шахснинг жамиятда ўрнатилган ахлоқ меъёрлари ҳамда қонун нормаларига мос келмайдиган, уларга зид бўлган ижтимоий хулқидир.

Девияция (лотинча четга оғувчи феъл-атвор деган маънони беради) кўпгина ҳолларда ижтимоий тақикларни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том.- Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли.- Т.: Ўзбекистон, 1992.
3. Исмаилов И., Зиёдуллаев М., Исраилова Н., Азимова Ф. Вояга етмаганлар назоратсизлиги ва ҳуқуқбузарликларининг олдини олиш: Ўқув-амалий қўлланма.- Т.: MUNARRIR, 2011
4. Ярэма М.В. Организация работы по профориентации в профтехучилище.- М.: Высшая школа, 1998– 27 б.
5. Қодиров К.Б. Касб танлашга тайёрликнинг психологик жиҳатлари ва касбий ташхис/Дис.пси.ф.н.- Т.: 2001 – 97 б.
6. Куронов М., Жумаев Ш., Сафаров О. Тадбир самарадорлигининг ўн шарти: маънавий-маърифий тадбирлар самарадорлигини ошириш бўйича илмий-амалий тавсиялар.- Т.: Истиклол, 2006.– 67 б.
7. Зияева М.Ф. Ўқувчиларни медицина касбига қизиқишларини босқичма-босқич шакллантириш. - Т., 2001.-46 б.
8. Пўлатов Ж.А. Ўрта махсус, касб-хунар таълим муассасаларида касб-хунарга йўналтириш тадбирларини ташкил қилиш: Илмий-услубий тавсиянома.- Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ, 2010. - 45 б.
9. Пўлатов Ж.А. Умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришда узвийликни таъминлаш: Махсус курс дастури. - Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ 2001.- 35 б.
10. Пўлатов Ж.А. Касб-хунар коллежларининг хатар гуруҳига мансуб ўқувчилари билан касб-хунарга йўналтириш ишлари бўйича тренинглар дастури ва ўтказиш методикаси: Илмий-услубий қўлланма.- Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ, 2013. - 122 б.
11. Исроилова Н., Умаров Б.М., Хурвалиева Т.Л., Иванова Ю., Азимова Ф. Тарбияси оғир болалар билан ишлашда психологик хизматнинг ўрни: Услубий қўлланма.- Т.: РБИММ, 2008.
12. Ядгарова Г.Т., Авлаев О.У. Тарбияси қийин, қалтис гуруҳга мансуб болалар билан ишлаш: Услубий қўлланма.- Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ, 2007. - 122 б.
13. Тўлаганова Г.Қ. Тарбияси қийин ўсмирлар: Монография.- Т.: ЎЗМУ “Университет” нашриёти, 2005. . – 37 б.

14. Очиллов З. Синфдан ташқари тарбиявий ишларда касбга йўллашни шакллантириш.- Т.: Ўқитувчи, 1996 . – 97 б.

15. Шоумаров Ғ., Ахунджанова С., Соғинов Н. Оналарга психолог маслаҳати (Она-бола муносабатлари психологиясига оид илмий-амалий тавсиялар). – Т.: Меҳнат, 2002. – 27 б.

16. Леви В.Л., Нестандартный ребёнок М., «Левицентр», 1996 – 127 с.

17. Лютова Е.К., Молина Г.Б. Шпаргалка для взрослых. Психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми. М.: «Генезис», 2000. 136 с

18. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М.: Прогресс, 1996. 116 с

19. Байярд Р.Т., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток. М.: “Просвещение”, 1991 98 с

МУНДАРИЖА

К И Р И Ш	3
1. “ХАТАР” ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ИНДИВИДУАЛ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УНИНГ ТИПОЛОГИЯСИ	7
2. ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИЯДА ВОЯГА ЕТМАГАН ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ БОЛАЛАР МУАММОСИ ВА УНИ ХАРАКТЕРОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ	17
3. ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБ-ХУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ ВА КАСБГА МОСЛАШТИРИШ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШИНИНГ МАЗМУНИ	31
4. КАСБ-ХУНАР КОЛЕЖЛАРИДА ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБ-ХУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ ВА КАСБГА МОСЛАШТИРИШДА ПСИХОЛОГИК ХИЗМАТИНИНГ Ўрни ВА РОЛИ	40
5. ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ЎТКАЗИЛАДИГАН КАСБГА МОСЛАШТИРИШ ТАДБИРЛАРИ ВА УНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ	46
6. ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБ-ХУНАРГА ЙЎНАЛТИРИШ КАСБГА МОСЛАШТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИДА ТАЪЛИМ МУАССАСА ВА ОИЛАНИНГ ҲАМКОРЛИГИ	68
7. КАСБ-ХУНАР КОЛЕЖЛАРИДА ХАТАР ГУРУҲИГА МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ-КАСБИЙ МОСЛАШТИРИШ ОМИЛЛАРИ	76
ХУЛОСА	146
ГЛОССАРИЙ	149
Фойдаланилган адабиётлар	154

Ж.А.Пўлатов

**КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИНИНГ ХАТАР ГУРУҲИГА
МАНСУБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ КАСБГА МОСЛАШТИРИШ
ТЕХНОЛОГИЯСИ**

*(касб-ҳунар коллежлари гуруҳ раҳбарлари, ихтисослик ўқув
предметлари ўқитувчилари, ишлаб чиқариш таълими усталари ва
психологлари учун методик қўлланма)*

Мухаррир И.Турсунова
Техник муҳаррир Г.Талипова
Саҳифаловчи Б.Ҳайдаров

Нашр лиц. А1 № 191, 10.05.2012

Босишга рухсат этилди 07.11.2013 й. Бичими 60x84/8.

Офсет қоғози. Офсет босма усулда босилди. Таҳомта гарнитураси.

Шарҳли босма табоғи 9,7. Нашр ҳисоб табоғи 6,2.

Адади 50 нусха. Бутурга №

“SHASHIMA PRINT” МЧЖ ваъриёти,
100071, Тошкент, Комопон кучаси, 13.

“CREDO PRINT GROUP” МЧЖ Ё.К. босмаҳонасида чоп этилди.
100059, Тошкент, Фуркат, 2.